

Bakom fasaden

Barn och ungdomar i den sociala barnvården berättar
Barnombudsmannen 2011

Josefine

Vad är jag? En pjäs i ett parti schack som någon har lämnat och glömt bort?
En tröja i en låda med bortglömda saker? Ingenting händer, allt är samma dag
ut och dag in. Från mitt fönster ser jag hur trädens gröna friska löv börjar
skifta färg och bli mindre och mindre levande. En del har redan dött och fallit
till marken där vinden leker med deras lätthet. De virvlar runt tills att de är så
trasiga att det bara finns smulor kvar som blåser bort och som blir bortglömda.

Jag hör musiken som spelar i stereon som jag envisas med att sätta på om
och om igen i hopp om att den ska betyda någonting som den gjorde förr.
Gnistan av livslust i mina ögon finns inte längre där, ändå är jag inte redo att
lämna detta liv bakom mig. Det finns något mer än det här, jag vet det. Jag
måste bara hitta dit.

Ett hål. Ett hål inom mig som växer sig allt större för varje dag, varje minut,
varje sekund. Varje andetag är som en bön om att syret jag andas in ska fylla
hållet men det växer sig allt större och tar över min kropp. Ett vakuum. Någon
pratar med mig, jag svarar. Orden rinner iväg, försvinner ut i ingenstans.
Blir bortglömda som om de aldrig funnits. Löften blir tomma, tappar sin
värdighet blir osynliga, tomheten växer sig allt större och starkare. Det finns
snart inget annat. Den sliter den jag en gång var, det jag en gång stod för, i
stycken. Trasar sönder mig och kastar bort mig, fyller tomrummet med ännu
mer tomhet.

Måste börja om från början, bygga upp en helt ny människa, en hel person
med hjälp av ingenting. Hur ska jag klara det? Så fort jag lyckas attackerar
tomheten och sliter isär den. Så finns det bara tomhet igen. Vem är jag nu?
Vad har jag nu? Ingenting, ingenting alls. Jag ska göra någonting, jag ska slå
er med häpnad, gå över en gräns. Jag ska slita mig ut. Först kom ingenting, men ingenting är ingenting, ingenting,

INNEHÅLL

Förändringen börjar nu	3
Negativa förväntningar	4
Barnet som expert på sitt eget liv	10
Regler och straff på HVB	12
Mitt hem är inte här	18
Integritet och bemötande på HVB	20
Ris och ros om familjehem	26
Vårdplan och behandling	32
Minska risken för att historien ska upprepas	36
Socialtjänstens bemötande	38
Rätt att veta sina rättigheter	43
Ensam i ett nytt land	46
Barns hälsa glöms bort	50
Pengar och poäng	52
Bra skolgång kan vara vägen ut	58
Vardag och fritid på HVB	60
Socialnämndernas ansvar för barn i samhällsvård	64
Axplock från Barnombudsmannens arbete 2010	66

UTGIVNINGSAKTA

Bakom fasaden är utgiven av
Barnombudsmannen, Stockholm 2011.

ISBN 978-91-87448-73-7

Barnombudsmannen

Box 22106, 104 22 Stockholm
Besök Norr Mälärstrand 6
Telefon 08-692 29 50
Fax 08-654 62 77
info@barnombudsmannen.se
www.barnombudsmannen.se

Tryck: Elanders
Redaktör: Maritha Sandberg Lööf
Grafisk form/vinjettilustration: Caroline Roberts
Övriga illustrationer kommer från collage och
andra produktioner som barn och ungdomar
skapat inom projektet Unga Direkt.

Fler exemplar kan beställas från:

Fritzes

106 47 Stockholm
Tfn 08-598 191 90
Fax 08-598 191 91
order.fritzes@nj.se
www.fritzes.se

Barnombudsmannen är en statlig myndighet
med uppdrag att företräda barns och ungas rät-
tigheter och intressen utifrån FN:s konvention
om barnets rättigheter, barnkonventionen.

Myndigheten bevakar hur barnkonventionen
efterlevs i samhället och driver på genomföran-
det i kommuner, landsting/regioner och myndig-
heter. Barnombudsmannen kan lämna förslag
till regeringen på ändringar i svensk lagstiftning.

En viktig uppgift i Barnombudsmannens
arbete är att delta i samhällsdebatten och att
påverka beslutsfattaress och allmänhetens
förhållningssätt i angelägna frågor som rör barn
och ungas rättigheter och intressen.

Barnombudsmannen utövar ingen tillsyn över
andra myndigheter men har rättslig befogenhet
att kalla in parter för överläggning. Barnom-
budsmannen får inte ingripa i enskilda fall men
har anmälningsplikt vid kunskap om ett barn
som far illa.

Barnombudsmannen har regelbundna
kontakter med barn och ungdomar för att få
kunskap om deras villkor och vad de tycker i
aktuella frågor. Kontakten sker bland annat
genom besök på skolor och i föreningar, genom
brev och telefonsamtal. Expertråd med barn och
ungdomar finns också knutna till barnombuds-
mannen för längre och kortare tider.

Varje år lämnar Barnombudsmannen en rap-
port till regeringen. Den beskriver myndighetens
arbete under året och innehåller situationsana-
lyser och rekommendationer till förbättringar
för barn och unga. Denna rapport avser vårt
arbete 2010.

Barnombudsmannen är en statlig myndighet
som bildades 1993 och leds av barnombudsman
Fredrik Malmberg sedan 2008.

Barnombudsmannen har cirka tjugo
medarbetare och ett anslag från staten på 18,2
miljoner kronor för 2010.

Förändringen börjar nu

Som barnombudsman får du uppleva många magiska stunder i jobbet. Den utan jämförelse starkaste upplevelsen inträffade i februari i år.

VI ÄR I REGERINGSKANSLIET. Tretton barn och ungdomar som är omhändertagna av samhället håller föredrag för barnminister Maria Larsson. Det är ett historiskt ögonblick. Aldrig förr har barn som är i samhällsvård på detta sätt fått tilltala regeringen direkt om vad de vill ändra på i den sociala barnvården.

Presentationen är knivskarp, rakt på sak och innehåller både konkreta exempel och visioner. Barnen och ungdomarna har tillsammans erfarenhet av minst femtio hem för vård eller boende (HVB) och familjehem. Det är självupplevt, de vet vad de talar om. Barnen och ungdomarna är experter på hur det är att vara omhändertagen här och nu.

Vi som har fått följa deras förberedelser är alla djupt tagna av det vi får uppleva. Personligen har jag aldrig hört ett viktigare föredrag. Jag har heller aldrig upplevt två timmar där politiker lyssnar så intensivt.

”Jag vill att det blir stor förändring”, säger en pojke. ”Vi har talat från hjärtat, nu måste du göra något”, sammanfattar två andra ungdomar sina förväntningar på barnministern.

De förväntningarna får inte svikas. Historiska och internationella erfarenheter lär oss att det är av fundamental betydelse att lyssna uppmärksamt här och nu på de barn och ungdomar som är i samhällsvård om brister ska upptäckas och åtgärdas i tid. I Sverige lyfts detta perspektiv fram både i Vanvårds- och Upprättelseutredningen.

Barnombudsmannens årsrapport 2011 är unik i den meningen att så många barn och ungdomar som just nu är placerade i samhällsvård fått komma till tals om hur de vill förbättra omhändertagandet.

Det senaste året har Barnombudsmannen besökt 13 orter och arbetat med drygt hundra barn och ungdomar. Merparten har vi mött vid minst tre tillfällen. Årsrapporten handlar om det barnen och ungdomarna förmedlat och den analys vi har gjort utifrån de rättigheter dessa barn och ungdomar har enligt FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen). I rapporten lägger vi flera förslag på hur regering och riksdag kan ge förutsättningar för att säkerställa barnens rättigheter.

De familjehemsplacerade barnen och ungdomarna vi intervjuat ger – med några undantag – på det stora hela en relativt ljus bild även om de efterlyser mer av empati och uppföljning. Många tycker inte att socialtjänsten bryr sig tillräckligt.

Den bild som ges av de barn och ungdomar som är placerade på HVB, ofta med tidigare erfarenhet av misslyckade familjehemsplaceringar, är samstämmigt betydligt dystrare. Barnen och ungdomarna upplever sällan att de får komma till tals i meningen att de verkligen blir lyssnade på. Många berättar om starkt negativa förväntningar. ”Vi får inga chanser”, sammanfattar en flicka hur det är att leva i samhällets vård.

De negativa förväntningarna föder misstro och uppgivenhet hos barnen men också konflikter mellan barn och personal. Ett förhållningssätt på hemmen som bidrar till missförhållanden och försummelser i den vård och behandling barnen står under. Det är allvarligt. Utan lagligt stöd görs inskränkningar i barnens frihet som innebär att grundläggande mänskliga rättigheter kränks.

Barnens och ungdomarnas berättelser och tankar presenteras i den här rapporten men också mera utförligt på Barnombudsmannens webbplats samt i särskilda filmer som ungdomar producerat – digitala berättelser.

Jag vill rikta ett stort tack till alla de barn och ungdomar i social barnvård som deltagit i arbetet med att förmedla råd till regering och riksdag. Jag och mina medarbetare är så imponerade av er styrka, ert mod och er klokhet.

Beslutsfattarnas goda intentioner räcker inte. Det är den verklighet ni lever i som räknas. Låt oss vara överens om att förändringen börjar nu. I framtidens barnvård ska det vara självklart att lyssna på er som de experter ni är.

*Fredrik Malmberg,
barnombudsman*

Vi försöker och försöker men de ger oss ingen framtid

”**VI FÅR INGA CHANSER**”, säger Lisa. Hon visar ett collage där hon och några av de ungdomar hon arbetat i grupp med har fotograferat en rulltrappa som går uppåt. Till collageet hör en beskrivande text med uppmaningen ”Försöker sikta framåt”. När Lisa ska kommentera collageet säger hon: ”Men inget är där! Det finns inget där, ser ni? Vi försöker och försöker men de ger oss ingen framtid.”

Lisa berättar att hon har höga målsättningar; hon vill bli advokat, vilket hon nämnt för personalen på HVB. Svaret hon fick var: ”Det är ju lång väg dit”. Och så började de skratta.

Hon och många andra ungdomar beskriver att de mål som sätts upp av socialtjänsten och personal vid HVB är mycket omotiverande. De ser inte att dessa mål hjälper dem framåt i livet och att det finns något att sträva efter.

”Behandlingen jag håller på med nu är att jag ska gå upp klockan åtta, åka till skolan, gå och lägga mig i tid”, berättar Stefan. En annan ungdom, Olivia, instämmer: ”Det är samma för mig. Det är bara att kliva upp, gå till skolan, det är typ det enda jag ska göra tills jag är arton.”

Helenas uppfattning är att vistelsen på HVB inte leder till något positivt. ”Mår man inte dåligt innan, så mår man dåligt sedan när man kommer in”, säger hon.

Ibland är målen otydliga. ”Till oss säger de ’Om ni inte tar emot behandlingen så kommer ni aldrig att flytta härifrån’. Alltså man kommer att stanna kvar på samma fas”, säger Olivia.

Alla de ungdomar som Barnombudsmannen har mött har en unik bakgrund. Många har negativa erfarenheter från sin uppväxt. Vissa uttrycker det som att vuxna ser dem som problem, inte som individer. Ungdomar på flera HVB uppger att personalen läser deras journaler och därmed får en bild av hur hon eller han är, som sedan är svår eller omöjlig att förändra. De får ingen chans att visa att de kan sköta sig.

Klara som har skadat sig själv känner att hon stämplat på ett visst sätt och att en i personalen använder det mot henne. ”Hon håller på

så här hela tiden, typ så här ’Ska jag ta med mig begravningskläder när jag kommer på tisdag då?’ eller, ’Utifall vi ska dansa dödsdans igen, ska ni tävla om vem som mår mest dåligt?’ Alltså mår man dåligt, så mår man dåligt. Det är fan ingen tävling.”

Vi frågar hur man känner sig när de säger så. Albin säger: ”Jag känner mig skitkränkt, ledsen, mår skitdåligt...” och Klara fyller i: ”Ja man känner nästan att man har lust att göra det, bara för de säger det.”

Många skildrar hur de blir dömda utifrån vad andra tidigare har gjort. Klara berättar att om man till exempel vill ha fler permissioner (det vill säga möjligheter att besöka sin familj) kan personalen som argument för att avslå det säga: ”Det har vi försökt förut, det funkar bara inte och det har aldrig funkant och kommer aldrig att göra det.”

”Har minst två personer gjort något tidigare, då kommer alla att göra så. Det är vad de har för bild liksom. Om någon avviker och dricker på någon fin röd dag, då kommer alla tydligen göra det. Så jag fick inte ens åka hem på midsommar”, berättar Isak.

Dessa negativa förväntningar är något som ungdomarna vill förändra. Anders säger: ”Man ska få en chans att bevisa vad man klarar av och inte. Misslyckas man så misslyckas man, inte mer med det.”

Barnombudsmannen om negativa förväntningar

En generell slutsats och en stark känsla, utifrån de flera timmar långa arbetsträffarna med drygt 100 barn och ungdomar, är att de upplever en negativ förväntan från vuxna som de möter. Denna förväntan består i att dras över en kam, att man från vuxenvärlden utgår från att alla kommer att uppvisa ett negativt beteende på något sätt.

En sådan negativ förväntan måste botten i något annat än en saklig bedömning av flickans eller pojkens personlighet eftersom personalen sällan känner dem före placeringen. Det kan exempelvis vara att de bedöms utifrån sin bakgrund och de svårigheter som de har upplevt under sin uppväxt. De blir inte bemötta som andra barn eller ungd-

mar. Om det finns en förutfattad mening från vuxna om hur de kommer att agera är risken stor att deras ställning ytterligare försvagas och att de inte får sina rättigheter tillgodosedda.

Upplevelsen av negativ förväntan och bristande tilltro till barnen och ungdomarna tar sig uttryck på många olika sätt, vilket vi visar i denna skrift. Den gäller oavsett om man är placerad på grund av kriminalitet, drogproblem, bristande omsorg eller om man som ensamkommande flyktingbarn vistas på HVB i väntan på beslut.

De familjehemsplacerade barnens och ungdomarnas berättelser ger oss måhända en ljusare bild än den som de HVB-placerade barnen målar upp. Men man ska vara medveten om att många av de HVB-placerade barn och ungdomar vi har träffat har misslyckade och ibland katastrofala familjehemsplaceringar bakom sig. Däremot förefaller en fungerande familjehemsplacering vara en räddning för många i och med den närhet, omsorg och, inte sällan, kärlek som de möter. Något som generellt upplevs som en bristvara på HVB.

Vår samlade slutsats är att det generella förhållningssättet till barnen och ungdomarna leder till missförhållanden i den vård och behandling de står under. Det handlar inte främst om fysiska övergrepp, även om sådana berättelser tyvärr förekommer i vårt material, utan främst om olika former av försummelser i enlighet med Vanvårdsutredningens definition.¹

Att utgå från att dessa barn och ungdomar inte kommer kunna lyckas, inte har tillräcklig förmåga och inte kan prestera lika bra som andra är inte i överensstämmelse med barnkonventionens mest grundläggande tankar, så som de uttrycks i artikel 2 om lika värde och artikel 6 om rätten till liv och utveckling. Det står inte heller i överensstämmelse med barnkonventionens syn på barnet som en individ med egna rättigheter.

När barnen och ungdomarna uttrycker att den vård och behandling de får är oklar, bristfällig eller inte anpassad efter deras individuella behov och omständigheter, måste vi ifrågasätta om artikel 3 om att sätta barnets bästa i främsta rummet verkligen är vägledande inom den sociala barnvården.

Även i den nationella tillsynen 2006–2008 konstateras att det finns stora brister i vården och omhändertagandet av dessa barn och ungdomar.² I Socialstyrelsens lägesrapport 2011 konstateras att det pågår arbete på nationell och lokal nivå för att komma till rätta med tidigare konstaterade brister inom familjehemsplaceringar och HVB. Samtidigt

lägger kommunerna allt mindre resurser på HVB. Det finns också stora skillnader i resursfördelning mellan landets kommuner. Hur detta påverkar möjligheterna till att förbättra kvaliteten på HVB är enligt Socialstyrelsen oklart.

Under 2010 har Socialstyrelsen också följt upp tidigare tillsyn av socialtjänstens arbete med barn i familjehem och brister som rörde vårdplanering och uppföljning av vården, barns delaktighet och utredning av familjehem. Bristerna är på vissa håll och till vissa delar åtgärdade. Men det finns också här exempel på att inga större förändringar har skett. I dessa fall har Socialstyrelsen ställt ytterligare krav på åtgärd. En slutsats Socialstyrelsen drar är att återkommande tillsyner i många fall behöver göras för att nå resultat.³

I den nationella tillsynen 2006–2008 konstateras att det förekommer långtgående inskränkningar i barns och ungdomars rättigheter enligt barnkonventionen. Dock avslutas detta resonemang med en i det närmaste retorisk frågeställning om vad som är etiskt försvarbart och tillåtet för att upprätthålla ordningen. Tillsynen ger alltså inte svar på vad HVB får göra inom ramen för sin verksamhet. Detta visar på vikten av att lagstiftaren tar ansvar för att tydliggöra vilka rättigheter de unga har genom en lagstiftning som är rättighetsinriktad. Av lagstiftningen måste framgå vad barn och ungdomar som placeras i samhällets vård ska kunna förvänta sig av vården. Då blir också tillsynens möjlighet att granska och fastställa vad som inte är tillåtet att göra på institutionerna större. →

GRUNDPRINCIPERNA

ENLIGT ARTIKEL 2 I FN:S KONVENTION om barnets rättigheter (barnkonventionen) skall konventionsstaterna respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i barnkonventionen utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess föräldrars eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barnet skyddas mot alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro.

ENLIGT ARTIKEL 6 erkänner konventionsstaterna att varje barn har en inneboende rätt till livet. Konventionsstaterna skall till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling.

ARTIKEL 3 slår fast att vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet. Vidare sägs att konventionsstaterna åtar sig att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för dess välfärd, med hänsyn tagen till de rättigheter och skyldigheter som tillkommer dess föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, och skall för detta ändamål vidta alla lämpliga lagstiftnings- och administrativa åtgärder. Konventionsstaterna skall dessutom säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal, och lämplighet samt behörig tillsyn.

ENLIGT ARTIKEL 12 skall konventionsstaterna tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

Att dessa flickor och pojkar möter och upplever en vuxenvärld som inte lyssnar till dem gör att artikel 12 i barnkonventionen om rätten att få komma till tals i allt som rör dem inte tillgodoses. Vuxna kan visst ha uppfattningen att dessa barn och ungdomar får göra sina röster hörda och uttrycka vad de tycker på olika sätt och vi ifrågasätter inte ambitionen hos många av de engagerade personer som finns inom den sociala barnvården. Men när vi om och om igen under alla dessa samtal får höra "Det här är första gången någon vuxen har lyssnat på mig" måste vi ta det på största allvar. Barnombudsmannen anser att det krävs en bred diskussion i samhället om hur man ser på dessa barn och ungdomar, hur de negativa förväntningarna kan vändas till positiva, hur deras rättigheter ska tillgodoses och hur rättssäkerheten ska ökas. En sådan diskussion måste föras på alla nivåer och inte minst bland beslutsfattare med ansvar för den sociala barnvården. De problem vi ser kan inte lösas på enskilda HVB eller av enskilda tjänstemän inom socialtjänsten.

De förslag vi här för fram beskriver åtgärder som vi anser att regering och riksdag måste genomföra för att situationen för barn och ungdomar i den sociala barnvården ska förbättras och deras rättigheter förstärkas. Förslag som rör andra aktörer kommer att presenteras separat. Inget av förslagen är tillräckligt i sig men helheten ger förutsättningar för förändring.

Som konstateras av Vanvårdsutredningen har tidigare erfarenheter visat att lagar, föreskrifter och råd på området under många decennier varit tillfyllest, men de har inte följts av den sociala barnvården.⁴ Den bristande efterlevnaden har inte heller lett till några sanktioner och det är svårt att se vad som talar för att kommunerna nu, helt plötsligt, skulle prioritera säkerheten för de samhällsvårdade barnen. Det bör därför införas sanktioner som gör det kännbart för tjänstemän och politiker att inte tillhandahålla en vård och behandling som lever upp till de krav som staten ställer. Barnombudsmannen anser att det ska gå att få skadestånd från det offentliga när allvarliga brister och försummelser kan konstateras och att det offentliga har brutit i sitt ansvar.

En mer detaljerad grund för förslagen finns i de följande avsnitten i skriften. ●

NOTER

1. Vanvård i social barnvård under 1900-talet (SOU 2009:99). Delbetänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnvården. Stockholm, 2009.
2. Socialstyrelsen och Länsstyrelserna. Hem för vård eller boende för barn och unga. Slutrapport från en nationell tillsyn 2006–2008. Socialstyrelsen, 2009.
3. Socialstyrelsen. Lägesrapport 2011 – Hälso- och sjukvård och socialtjänst. 2011.
4. SOU 2009:99.

PLACERING UTANFÖR DET EGNA HEMMET

- Kan ske frivilligt enligt socialtjänstlagen, SoL.
- Kan ske med tvång enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU.
- I familjehem: de flesta barn och ungdomar som placeras utanför hemmet kommer till ett familjehem. Familjehemmen utreds och godkänns av socialtjänsten.
- I HVB: ungdomar som riskerar att fara illa på grund av omständigheter eller eget beteende placeras ibland på ett så kallat hem för vård eller boende (HVB). En del av dem drivs i kommunal regi, andra är enskilda.
- I ett jourhem kan ett barn vistas i högst två månader efter att socialnämndens vårdnadsutredning avslutats.
- Särskilda ungdomshem är de statliga institutioner som drivs av Statens Institutionsstyrelse, SIS. På dessa hem vårdas främst ungdomar med tung psykosocial problematik och unga som dömts för brott. Frivilligt placerade ungdomar enligt SoL kan vårdas på särskilda ungdomshem men de är mycket få.

Barnombudsmannen vill se följande förändringar

- **Barnombudsmannen vill att en översyn görs av den lagstiftning som rör placerade barn och ungdomar.** Den nuvarande lagstiftningen har ett bristfälligt rättighetsperspektiv och beskriver inte vad barn och ungdomar som placeras i samhällets vård har för rättigheter. Lagstiftningen måste tydliggöra vilka krav barnen kan ställa på att få information om sina rättigheter, vårdens innehåll och uppföljning samt hur missförhållanden kan anmälas. Särskild vikt ska läggas vid den placerades rätt till delaktighet, god utbildning och hälsovård. Lagstiftningen måste också ge skydd mot exempelvis användandet av kontrakt för att avsäga sig sina rättigheter och permissionsförbud som bestraffning.
- **Inrättande av ett oberoende barnombud.** Detta ombud ska vara en självständig instans till vilken placerade barn och ungdomar kan vända sig med eventuella klagomål på vården. Ombudet ska ha rätt att driva ärenden i domstol för att utverka skadestånd till barn som är i samhällets vård. Det senare ska kunna komma ifråga när de myndigheter som har ansvar för barnets vård försummat sitt ansvar.
- **Översyn av den lagstiftning som styr tillståndsgivning för HVB.** Tillståndsgivningen måste ses över utifrån ett kvalitetsbegrepp med större tydlighet i vad som är att betrakta som god vård. Ett sådant kvalitetsbegrepp måste tydligare avgränsa hur behandlingsmetoder, ordningsregler och poängsystem får utformas för att inte strida mot barnets mänskliga rättigheter.
- **Att lagstiftaren genomför de förslag som lagts av Barnskyddsutredningen i betänkandet Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (SOU 2009:68).** Särskilt angelägna förslag att snarast genomföra är att socialnämnden i samband med beslut om placering ska utse en särskild namngiven socialsekreterare med ansvar för att följa vården och ha kontakt med barnet under placeringen. Denna socialsekreterare bör ha en självständig ställning gentemot familjehemmet eller institutionen som vårdar barnet och socialsekreteraren ska besöka barnet minst fyra gånger per år. Vidare är det viktigt att införa en lagstadgad skyldighet att så långt möjligt föra enskilda samtal med barnet. Ett annat viktigt förslag från barnskyddsutredningen är att socialnämnden ska vara skyldig att, inom ramen för kvalitetsarbetet, särskilt uppmärksamma behovet av rutiner för att förebygga, upptäcka och åtgärda risker och missförhållanden inom barn- och ungdomsvården.

”Alla betraktas som en grupp och behandlas med samma metoder i stället för att man ser barnen som enskilda individer.”

Samhället missaktar de placerade barnen

– **DET HAR FUNNITS OCH FINNS ETT** obehagligt mönster i vårt samhälle med nedsättande attityder mot de här barnen, som ofta kommer från fattiga familjer.

Det säger barnläkaren Lars H Gustafsson som är en av barnrättsexperterna i Barnombudsmannens råd. Han jämför den attityd som finns mot placerade barn med synen på minoriteter.

– Det finns en missaktning från samhället gentemot de här barnen på samma sätt som det finns ett nedlåtande synsätt på minoriteter. Vi sätter etiketter på grupper och talar om romer, muslimer, samer och så vidare men allt arbete för mänskliga rättigheter utgår ju från individen.

– I slutna miljöer som barnhem och skolor i mindre kommuner frodas många attityder som aldrig har vädrats igenom. De bottnar inte i ondska, utan främst i omedvetenhet. Man ser inte den diskriminering som barnen utsätts för.

Det är ofta svårt att bryta med gamla synsätt.

– Med den kunskap vi har i dag, inte minst från skönlitterära beskrivningar av fosterbarnens situation, borde vi ha kommit längre. Men urgamla mönster sitter kvar även om vissa saker förstås har blivit bättre. Det är mer ovanligt att man slår barn, låser in dem i skrubben eller tvångsutnyttjar dem i arbete. Å andra sidan kan övergreppen vara mer subtila. Alla betraktas som en grupp och behandlas med samma metoder i stället för att man ser barnen som enskilda individer.

För att komma tillrätta med det här måste man få igång en genomgripande diskussion om barnrättsperspektivet på utbildningar och i personalhandledningar, anser Lars H Gustafsson. Han vänder sig mot den auktoritära pedagogik som fått en renässans.

– Det är ofta svårt att hantera våldsamma ungdomar på HVB och i stället för att arbeta utifrån en genomtänkt pedagogik halkar många in på auktoritära metoder med bestraffningar. Vad ska vi göra om vi inte får använda dessa metoder? frågar personalen.

– Jag tror att det handlar om att få utbildning och handledning. Man kan inte bara skylla på personalen utan detta är samhällets ansvar. Det krävs ett politiskt engagemang som handlar om resurstillskott men framför allt att kraftfullt hävda barnens mänskliga rättigheter. Att stå upp för en uppfattning är väl så viktigt som pengar.

Att både Upprättelseutredningen och Barnombudsmannens årsrapport sätter fokus på placerade barn ser han som en chans.

– Enligt mina erfarenheter är placerade barn ofta svårt traumatiserade. Det är barn och ungdomar som är mycket sårbara. När samhället tar över föräldraskapet är tanken att återställa det som gått fel i deras tillvaro och ge dem en chans till ett bra liv. Om övergrepp och försummelser i stället fortsätter blir det ett dubbelt svek gentemot barnen. Då finns det inte längre så mycket kvar som de kan tro på. De känner ingen tillit gentemot samhället eller i personliga relationer och de bär med sig dessa känslor långt upp i vuxen ålder. Det är mycket svårt att reparera detta handikapp. Det här är något som Vanvårdsutredningen har sett.

– Vi har nu kunskap om det som har hänt och en möjlighet att bryta med det synsätt som tidigare präglade den sociala barnavården, säger han.

Maritha Sandberg Lööf

LARS H GUSTAFSSON – BARNRÄTTSEXPERT I BARNOMBUDSMANNENS RÅD

- Barnläkare, docent i socialmedicin och hedersdoktor vid Malmö högskola.
- Deltagit i Upprättelseutredningens expertgrupp.
- Författare till ett femtontal böcker, bland annat *Leva med barn*, *Lotsa barn* och *Växa – inte lyda*.
- Lars är också medlem i den jury som utser Litteraturpriset till Astrid Lindgrens minne.

Socialtjänsten

ENLIGT OSS!!

Ej Rasister.

Hjälpsamma.

Ej ljuga.

Ej ge falska förhoppningar!!

Ska vara snälla!!

Tro på oss, Lita på oss.

Ej stränga!

Inte glömma dem som väntar på svar eller något!

GE OSS RÄTTIGHETER!!

HVB-HEM

Pålitliga, Ärliga

Inte kaxiga,

Hjälpa till att städa

Vara snälla. Inte låsa in
en. Inte behandlas som en
Brottslig. Sluta Behandla oss
som skit, ge oss Rättigheter!

Inte vara hårdhänta eller
använda våld mot oss. Inte ge
oss kritik. Inte kränka oss, häna oss,
o Svära åt oss. Ge oss Stöd och trygg-
het! Det är allt vi Begär!

Den här gången kanske världen förstår oss...

Barnet som expert på sitt eget liv

Vad har barn och ungdomar som just nu vistas på HVB eller i familjehem för erfarenheter? Vad fungerar bra och vad är dåligt?

UNDER 2010 FICK BARNOMBUDSMANNEN i uppdrag av regeringen att ta reda på hur barn och ungdomar som just nu är placerade på HVB och familjehem upplever sin situation. Barnombudsmannens medarbetare begav sig ut för att möta och arbeta med drygt hundratalet barn och ungdomar spridda över landet, i ett mycket omfattande projekt. I uppdraget ingick också att utveckla en metod för att fånga barn och ungdomars erfarenheter, tankar och åsikter kring att vara placerad i samhällets omsorg. Tretton av dessa drygt hundra barn och ungdomar kom i ett senare skede av projektet att träffa såväl regeringen som socialutskottet och Socialstyrelsen vid särskilda möten för att berätta om sina erfarenheter. Aldrig tidigare har barn och ungdomar mött makthavarna på detta sätt och med egna ord förmedlat sina upplevelser. Barnombudsmannens projekt heter Unga Direkt.

Drygt 100 barn och ungdomar på 13 orter

Under 2010 träffade vi barn och ungdomar på 13 olika orter över hela landet. Orterna valdes ut enligt två kriterier. För det första var det viktigt att det fanns flera HVB på den valda orten eftersom vi skulle arbeta i grupper om cirka sex till åtta barn och ungdomar. Många HVB är små sett till antalet platser. För att få tillräckligt underlag vid rekryteringen av barn och ungdomar till vårt projekt skulle det finnas minst tre olika HVB på de orter vi valde ut. Det andra kriteriet var att de orter vi valde skulle vara geografiskt spridda över landet.

Vi har arbetat med barn och ungdomar från HVB med olika inriktningar och ägandeformer, såväl privata som offentliga hem.

För att komma i kontakt med ungdomar i familjehem vände vi oss till paraplyorganisationen Forum för familjevård. Tillsammans med organisationen valdes fyra orter ut.

Vi har träffat totalt 108 barn och ungdomar, 51 flickor och 57 pojkar. Av dem bodde 73 på HVB och 35 i familjehem. Åldersspridningen var stor, den yngsta deltagaren var tre år och den äldsta 23 år, men de flesta var i tonårsåldern.

Organisation

Barnombudsmannens personal organiserades i tre team om tre-fyra personer. I varje team blandade vi olika kompetenser.

Inför träffarna med barn och ungdomar

Inledningsvis gjordes en rättsutredning för att ta reda på vad som gäller när man träffar barn och ungdomar som är placerade. Därefter knöts kontakter med HVB och familjehem på de utvalda orterna.

Uppdraget presenterades i informationsbrev eller per telefon för berörda, såväl ansvariga på HVB, familjehemsföräldrar, barn, ungdomar och vårdnadshavare. Barnen och ungdomarna garanterades full anonymitet och fick löften om att det som skulle framkomma under arbetets gång inte skulle föras vidare till HVB-personal eller familjehemsföräldrar. De fick också garantier om att de när som helst skulle kunna dra sig ur projektet.

I våra inledande kontakter med HVB och familjehem mötte vi många positiva reaktioner men också en del mer misstänksamma. I något enstaka fall stötte vi på HVB som inte ville delta och som även hävdade att deras ungdomar avböjt medverkan.

Informationsträffar

Därefter genomfördes informationsträffar med barn och ungdomar på HVB och i familjehem. Det var svårare att nå och samla barn och ungdomar i familjehem eftersom de bor mer utspridda. Flertalet möten med de unga på HVB ägde rum på deras hem. I några fall arrangerades möten på annan plats.

Under mötet var vi noga med att förklara syftet med projektet, det vill säga att vi ger dem en möjlighet att berätta om viktiga saker för de beslutsfattare som kan påverka situationen för barn som är placerade i den sociala barnavården. Vi förklarade också noga att vi, Barnombudsmannen, inte har några andra intressen eller avsikter än att låta de deltagande barnen och ungdomarna komma till tals.

Varje barn fick möjlighet att ta ställning till om han eller hon ville delta eller inte. På ett fåtal HVB ville ingen av ungdomarna delta, men i de allra flesta fall ville samtliga ungdomar som deltog i informationsträffarna delta.

Efter informationsträffarna bad Barnombudsmannen föreståndaren för respektive HVB om hjälp med att kontakta föräldrarna eller god man för att få ett skriftligt eller muntligt samtycke. I andra fall var det ansvarig socialsekreterare som lämnade sitt medgivande. Samtliga familjehemsföräldrar var villiga att försöka få samtycke från vårdnadshavare. Nästan samtliga föräldrar (vårdnadshavare) gav samtycke till att låta sina barn och ungdomar delta, vilket är en unik respons för den här typen av studier och som gett ett minimalt bortfall.

Arbetsträffar

Själva arbetet med barnen och ungdomarna genomfördes sedan vid två tillfällen per grupp. I vissa fall med någon eller några veckors mellanrum, i andra fall dagarna efter varandra.

Under den första arbetsträffen utgick vi från två övergripande frågeställningar: Vad är bra och vad är dåligt med att bo på HVB eller i familjehem? Vi bad barnen och ungdomarna att fokusera på de egna berättelserna och själva välja vilka ämnen och frågor de ville ta upp. Barnens erfarenheter, tankar och åsikter formulerades och gestaltades med hjälp av bildcollage och tankekartor som de producerade under arbetsträffen. Därefter vidtog presentationer och samtal utifrån collagen. Samtalen dokumenterades med ljudinspelning eller anteckningar.

Under den andra arbetsträffen fick varje grupp välja ett eller flera av de ämnen som de presenterade i sina collage och göra en fördjupning kring. Under denna andra träff fick barnen och ungdomarna välja bland tre olika kreativa verktyg för att presentera sina tankar och budskap. De arbetade med skokartonger eller verklighetsaskar för att uttrycka skillnader mellan hur man känner på insidan och vad man visar utåt eller för att beskriva ett hem. Ett annat verktyg som ett antal grupper valde var att skapa en fiktiv anställningsannons där de formulerade vilka kvalifikationer och krav som personalen på HVB och i socialtjänsten bör uppfylla. Ett tredje verktyg som prövades var dramatisering, då barnen och ungdomarna fick spela olika roller. Gemensamt för alla uttryck var att de följdes upp med samtal som dokumenterades.

Arbetsträffarna varade från några timmar till heldagsaktiviteter.

Sammanställning och bearbetning

Vårt insamlade grundmaterial består av omkring 50 innehållsrika collage som de drygt hundra barnen och ungdomarna har producerat. Därtill kommer ett 20-tal verklighetsaskar och ett antal anställningsannonser. Vi har även videoinspelade dramaövningar med barnen och ungdomarna. Slutligen har samtliga ljudinspelade presentationer och samtal transkriberats för vidare bearbetning och analys.

Materialet har därefter bearbetats och analyserats av en grupp utredare inom Barnombudsmannen, personer som också deltagit i arbetsträffarna. Generella och specifika budskap har sorterats, ringats in och lyfts fram så oredigerat som möjligt.

De resonemang, bedömningar, slutsatser och förslag som återfinns i rapporten bygger i grunden på det barnen och ungdomarna har förmedlat. De citat och bilder vi har valt att publicera i denna skrift är ett litet urval som exemplifierar de aspekter vi lyfter fram.

Vi har kompletterat vårt grundmaterial med aktuell forskning och tagit del av kunskap och erfarenheter från olika experter. Vi har betraktat barnens och ungdomarnas berättelser i ljuset av barnkonventionen.

Vårt projekt förmedlar barns och ungdomars erfarenheter, tankar och åsikter. Deras berättelser och upplevelser av sin vardag står för sig själva. Då metoden är kvalitativ representerar barnen och ungdomarna sig själva. Vi kan inte dra generella slutsatser utifrån deras berättelser, till exempel om omfattningen av olika företeelser. Men vårt underlag är stort och ger både bredd och djup. Samtliga namn på barn och ungdomar i skriften är fingerade för att leva upp till vårt löfte om anonymitet för de deltagande barnen och ungdomarna.

Vi har inte intervjuat eller arbetat vare sig med personal på de HVB vi har besökt eller de familjehemsföräldrar vars barn och ungdomar har deltagit i projektet. Det är barnens och ungdomarnas ord som

utgör kärnan i resultatredovisningen av projektet, utan påverkan av hur personal eller andra vuxna i deras omgivning skulle beskriva deras verklighet eller förklara det som barnen och ungdomarna tar upp. Vi har avsiktligt avstått från att ställa barnens och ungdomarnas berättelser mot de erfarenheter, tankar och åsikter som olika vuxna i barnens och ungdomarnas närhet kan tänkas ha. Detta för att inte riskera att koppla ihop barn och ungdomar med vissa hem och därmed riskera att röja deras identiteter. ●

UNGA DIREKT LÅTER BARNET DEFINIERA PROBLEMEN

- **Metoden** som vi har arbetat med kallar vi för Unga Direkt. Den utgår från en norsk metod för att lyssna till barn och ungdomar som under tio år har utvecklats av Forandringsfabrikken.¹ Efter en inledande utbildning i den norska metoden har vi utvecklat och anpassat metoden till vårt arbetssätt, uppdrag och vår roll som myndighet.
- **Utgångspunkten** för Unga Direkt är att skapa en förtroendefull och trygg situation där barnen kan dela med sig av sina erfarenheter, tankar, åsikter och känslor i olika grupparbeten. Barnen och ungdomarna betraktas som experter på sina liv. Det är de som berättar om sina erfarenheter, definierar problemen och presenterar olika förslag på lösningar som ska leda till förbättringar.
- **Möjligheten** att vara anonym är viktig. Deltagarna måste från början veta vad syftet är med vårt lyssnande och hur vi kommer använda berättelserna.
- **Genomförandet** sker i flera steg där vi etablerar kontakt, genomför informationsmöten, därefter olika arbetsträffar med kreativa aktiviteter och samtal.
- **Till vår hjälp** har vi en verktygslåda med olika kreativa gestaltningmöjligheter som barnen kan använda för att i grupp gestalta och förmedla erfarenheter, tankar och åsikter. Vi har prövat och använt bildcollage, verklighetsasken (skokartong), den så kallade anställningsannonsen och dramatisering.
- **Barnen** och ungdomarna väljer själva fördjupningsområden.
- **De vuxna** som genomför arbetsträffarna får utbildning för uppgiften och arbetar i team. Deras roll är att arrangera arbetsträffarna, tillhandahålla de kreativa kommunikationsverktygen, lyssna och ta del av det som berättas.
- **Centralt i metoden** är att låta barnen och ungdomarna tala till punkt utan att lägga hinder i vägen genom våra egna åsikter eller värderingar. Vi dokumenterar det som berättas.
- **Metoden** passar bäst för att arbeta med barn eller ungdomar i grupp, eftersom den dynamik som uppstår i gruppen är viktig för den som berättar. Metoden kan användas av alla vuxna som arbetar med barn och ungdomar och som har behov av att lyssna till dem när det gäller viktiga frågor.
- **Precis** som den norska metoden har Unga Direkt ett kvalitativt angreppssätt med stor lyhörighet och följsamhet gentemot deltagarna.

1. Dønnerstad, Eva och Sanner, Marit. Håndbok for forandrerne - om verdighet i møte med de som vokser opp og de som vil vokse. Forandringsfabrikken Forlag, 2006.

”En gör fel och alla får skiten för det,
oavsett om de vet att det är en person
bara. På ett eller annat sätt får alla skit.”

Isak

Kollektiva straff och godtycke

”VI KÄNNER OSS INLÅSTA, ENSAMMA OCH KROSSADE.” Med dessa ord beskriver Lisa, en av de ungdomar som Barnombudsmannen har mött, hur hon ser på att vara på HVB. Hon fortsätter: ”Och krossade är vi självklart. Vi är krossade för att det är ingen som lyssnar på oss, det är ingen som tror oss. Hur mycket vi än snackar, hur mycket vi än visar hur vi mår. Vi kommer inte få hjälp för det är ingen som tror oss. Föräldrarna, de tror bara på de vuxna. De som är yngre – ungdomar – de har inget värde. Förstår ni vad jag menar?”

När hon senare beskriver känslan av att vara inlåst gör hon det genom att jämföra med sin erfarenhet av att bo på ett särskilt ungdomshem: ”Det enda som är bra är att man liksom har fönster i rummet. Man kan känna luften. Det är allt, det är vad jag ser är skillnaden.”

Amir beskriver sin situation på ett liknande sätt: ”Man är liksom instängd i en liten låda.”

Regler

”Första veckan får man inte ens gå ut utan personal och de första tre månaderna får man inte träffa sina kompisar och inte ha mobil. Man får ha begränsade aktiviteter och då mår man ju dåligt för man känner inte personalen och man har ingen att prata med. Man har ingen trygghet.” Så berättar Maja.

Regelverket är ofta rigoröst. Det kan tyckas självklart att det måste finnas ordningsregler på denna typ av hem, där många ungdomar vistas tillsammans, ibland under lång tid. Det är inte heller något som ungdomarna generellt verkar motsätta sig. Samtidigt framgår det tydligt att regelverket inte tas fram i samverkan mellan ungdomar och personal. Reglerna finns redan där när de flyttar in. Det saknas också

ofta information till ungdomarna om vilka rättigheter de har, i stället pratar personalen mycket om deras skyldigheter.

Flera ungdomar berättar att de vid den första kontakten med HVB får skriva på ett kontrakt som innebär att de avsäger sig flera av sina mänskliga rättigheter. Det kan vara rätten att vägra lämna urinprov, rätten till ett privatliv i form av att slippa få sitt rum genomsökt och rätten till sin egendom, såsom sin mobiltelefon. De mest rigorösa reglerna, som i stort sett innebär en total isolering från omvärlden, brukar enligt ungdomarna vara under en begränsad tidsperiod i början av vistelsen. Denna period kan vara från några veckor upp till tre månader.

De regler som finns rör en mängd olika områden och handlar alltid om en begränsning av ungdomarnas handlingsutrymme. Det rör sig om inskränkningar vad gäller:

- användandet av telefon (fast och mobil)
- användandet av internet
- kontakt med personer utanför HVB (familj, vänner, släktingar etc.)
- begränsning i rörelsefriheten utanför HVB (till exempel begränsning av tid för vistelse utomhus)
- drogtestar
- isolering från gruppen
- övervakning av postförsändelser
- genomsökning av bostadsrum

En viktig aspekt är att alla regler inte är uttryckliga. Ungdomarna beskriver det som att det finns oskrivna regler. Isak berättar vad personalen brukar säga: ”Alltså ibland gör du någonting som inte står i reglerna och då får du ju tänka själv att det borde stå där. Skulle reglerna ta upp allt du inte får göra, så skulle de vara ett helt arkiv, liksom.” →

Barnombudsmannen om regler och straff

Barnombudsmannen ifrågasätter de inskränkningar som ungdomarna utsätts för i sitt privatliv och att de inte får vara med och påverka regelsystemet.

För att förebygga alla former av negativa beteenden finns ett system som bygger på ett strikt regelverk. Dessa regelverk kan variera mellan olika HVB men utgår i grund och botten från att flickorna och pojarna ska ha en begränsad frihet i kontakten med omvärlden. Utgångspunkten verkar vara att alla kontakter med det liv man levtt innan man kommer till HVB är negativ. De vuxna signalerar tydligt att kontroll över situationen på institutionen är överordnad ungdomarnas känslor, rättigheter och behov.

Regelverket som sådant uppfattar vi som

mycket stelbent och det är svårt att se hur det ska kunna tillgodose ungdomarnas rättigheter. Det verkar inte heller vara individuellt anpassat eller utgå från det enskilda barnets bästa.

Enligt artikel 3 i barnkonventionen ska barnets bästa komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. I artikel 3 sägs vidare att konventionsstaterna ska säkerställa att institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för vård eller skydd av barn uppfyller av behöriga myndigheter fastställda normer, särskilt vad gäller säkerhet, hälsa, personalens antal och lämplighet samt behörig tillsyn.

Barnombudsmannen anser att det givetvis måste kunna finnas ordningsregler på alla HVB i syfte att upprätthålla tryggheten

och säkerheten för alla placerade barn och ungdomar. Det är också tydligt enligt barnkonventionen att barn ska skyddas mot alla former av övergrepp (artikel 19). Dock måste dessa regler tas fram i samverkan med ungdomarna. Regler som innebär inskränkningar i ungdomarnas kontakter med omvärlden måste individanpassas och utgå från vad som är bäst för den enskilde.

Artikel 12 i barnkonventionen förutsätter att barnet får information och personalen måste därför tydligt motivera varför eventuella inskränkningar sker.¹ Dessutom bör nämnas att enligt artikel 6 i barnkonventionen ska konventionsstaterna till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling.

I handboken till barnkonventionen lyfts

Systemet beskrivs som oförutsägbart. Isak berättar att personalen "skriver nya regler hela tiden".

Bestraffningar

På i stort sett alla HVB kompletteras regelverket med ett bestraffningssystem som kan se ut på olika sätt. Flera ungdomar beskriver hur personalen använder regler som ett sätt att utöva makt. Aron talar om "maktmissbruk av personalen, att dom hotar med olika konsekvenser och kollektiv bestraffning, det är tvång på allt".

Vanligt är att avdrag görs på den "veckopeng" som ungdomarna tilldelas för privata inköp. Anders säger: "Allting handlar om pengar. Det är något jag inte gillar. Pengar är inte allt, men enligt dem så är det så."

Andra bestraffningar som förekommer är permissionsförbud (man är förhindrad att åka hem och träffa sin familj), utgångsförbud och isolering från gruppen där man exempelvis körs ut till en stuga i skogen. Gott uppförande kan på vissa HVB belönas, exempelvis genom att man "flyttas upp en nivå", det vill säga man får mer frihet.

De olika bestraffningarna kan också ske i kombination med varandra. En handling kan leda till avdrag som sedan också vid upprepad misskötsamhet kan leda till exempelvis permissionsförbud. Sjukdom leder på vissa hem alltid till avdrag, oavsett tillstånd hos den unge. Ungdomarna kallar det "karensdagar". Under en sjukdomsperiod kan avdrag göras under hela perioden eller delar av den. Om ett poängsystem används kan en sjukdom innebära att man inte samlar några poäng alls och därmed inte får möjlighet att åka på en permission. Då vissa bestraffningssystem är ytterst komplicerade förstår inte alla hur de fungerar. På vissa hem upplevs systemet som godtyckligt; att unga behandlas olika. Det är inte heller ovanligt att ungdomarna anser

"Man är liksom instängd i en liten låda."

Amir

att anställda följer regelverket på skilda sätt. Det finns också kommentarer om att vissa favoriseras och att andra alltid straffas. Ungdomarna berättar att det hela tiden finns ett outtalat hot om konsekvenser, att man exempelvis inte får träffa sin familj eller att man riskerar att omhändertas enligt LVU. En beskrivning av hur svårt regelsystemet kan vara att förstå, när det inte utgår från individen utan från ett system av förväntningar, ger Annela: "Jag har inte drogproblem, men jag måste ändå ta pissprov."

Det finns ingen tydlig linje i vem som beslutar om bestraffningarna. Vissa tror att det är det socialtjänsten, andra att det är personalen på HVB. Några ungdomar beskriver hur socialsekreterare och personal alltid backar upp varandra och att man aldrig kan rätta till sådant som har blivit fel.

Våld som bestraffning är ett tema som har kommit upp på ett litet antal HVB. Det är viktigt att betona att de flesta ungdomar inte beskriver att de har utsatts för våld. De få fallen vi har stött på är å andra sidan mycket allvarliga.

Våld av både fysisk och psykisk karaktär kan förekomma. Det psykiska våldet kan ta sig uttryck i form av hot om fysiskt våld, verbala kränkningar såsom "du är sjuk, din mamma är en hora" etcetera. Det fysiska våldet beskriver ungdomarna som nedläggning (innebär att flickan eller pojken läggs ner på golvet och armen bryts upp på ryggen

fram att en grundläggande teori inom den sociala barn- och ungdomsvården är utvecklingsekologin.² Enligt det synsättet sker barns och ungdomars utveckling i samspel med omgivningen. Att institutionerna av många upplevs som isolerade miljöer, där livet pågår på ett annat sätt än i samhället i övrigt, rimmar illa med detta synsätt.

Enligt artikel 13 i barnkonventionen ska barnet ha rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att oberoende av territoriella gränser söka, motta och sprida information och tankar av alla slag, i tal, skrift eller tryck, i konstnärlig form eller genom annat uttrycksmedel som barnet väljer.

I artikel 12 sägs vidare att konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. De inskränkningar som de flesta HVB har i

användandet av bland annat internet och mobiltelefoner kan ifrågasättas utifrån dessa artiklar.

Begränsningar i privatlivet

Många av de regler som sätts upp innebär begränsningar i ungdomarnas privatliv som inte är lagliga. Vi har från flera håll fått information om att man löser det genom ett kontrakt. Detta kontrakt kan den unge tvingas skriva under för att över huvud taget tas emot på det aktuella behandlingshemmet. Det kan exempelvis handla om att man godkänner slumpmässiga drogtestar som inte går att säga nej till, att mobiltelefonen beslagtas, att kontaktuppgifter till kompisar och familj raderas ur mobiltelefoner samt ordningsregler av olika slag.

Justitieombudsmannen konstaterar i ett beslut att privata HVB inte torde ha rätt att vidta åtgärder gentemot ungdomar som inte deras vårdnadshavare skulle kunna använda i

en motsvarande situation.³ Bestämmelserna om de särskilda befogenheterna i 15–20 §§ i lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) gäller inte vid HVB som drivs i privat regi.⁴ Detta innebär dock inte att ett sådant hem skulle sakna möjlighet att bestämma i frågor som rör den unge. Enligt bestämmelsen i 11 § fjärde stycket LVU ska socialnämnden, eller den åt vilken nämnden har uppdragit vården, ha uppsikt över den unge och i den utsträckning det behövs för att genomföra vården bestämma över dennes personliga förhållanden. Bestämmelsen innebär bland annat att nämnden, eller den som vården har uppdragits åt, inträder vid sidan av vårdnadshavarna i frågor som rör den unge.

Enligt den nationella tillsynsgranskningen som Socialstyrelsen och länsstyrelserna genomförde 2006–2008 förekommer det att verksamheterna har ordningsregler och rutiner som innebär inskränkningar i

och personalen har sitt knä mellan den unges skulderblad), upptryckning mot väggen med armarna uppbrutna på ryggen, bli släpad uppför en trappa eller bli puttad nerför en trappa.

Kollektiv bestraffning

Isak berättar: "En gör fel och alla får skiten för det, oavsett om de vet att det är en person bara. På ett eller annat sätt får alla skit."

Kollektiv bestraffning är något som flera ungdomar skildrar. Det kan innebära att om någon gjort något "fel" kräver personalen att övriga ungdomar ska "skvallra" för att själva undgå att bestraffas. Lovisa säger: "Vi skvallrar inte på varandra, så vi sa ju inte vem det var. Därför blev alla av med veckopengen."

En annan flicka, Lisa, beskriver hur detta skapar en motsättning mellan ungdomar och personal. "Ska jag säga varför vi håller ihop? För att det känns som vi är en grupp och de en annan grupp... vi har någonting emot oss, vi är som fiender, förstår du? ...De är inte på vår sida. Och vi är inte på deras sida."

På ett annat hem berättar ungdomarna att om en gör fel får alla lida. De ger ett exempel från sitt datarum. Om någon äter eller dricker där, leder det till att ingen får vara där. De berättar också att om en person missar bussen så blir ingen hämtad. Alla får gå från staden till hemmet. Ungdomarna uppger att de har försökt prata med personalen om att bara straffa den person som har gjort fel, men att de då fått som svar att de måste lära sig att ta ansvar. ●

NOTER

1. Särskilda ungdomshem är de statliga institutioner som drivs av Statens institutionsstyrelse.

ungdomarnas integritet, vilket stämmer väl överens med den bild Barnombudsmannen har fått.⁵ HVB har lämnat uppgifter i en enkät inför tillsynen. Det är vanligt att unga och deras vårdnadshavare får intyga skriftligt vid inskrivningen att de godtar reglerna. Om de inte godtar och följer reglerna skrivs de ut. Reglerna kan handla om generella regelbundna urinprovtagningar, visitering och kontroll av boenderum, kläder, post och besök samt begränsningar av telefonsamtal. Efterlevnad av ordningsregler kopplas även till intjänande av pengar och förmåner. Om regler inte följs dras de in. Det förekommer också att ungdomars kontakt med anhöriga begränsas om de inte följt en ordningsregel. De samtal Barnombudsmannen har genomfört bekräftar denna bild.

Barnombudsmannen anser att reglerna måste utgå från vad som är bäst för den enskilda individen. Det är hög tid att beslutsfattare på olika nivåer i samhället tar ett ansvar

för att tydliggöra vad dessa ungdomar har för rättigheter och ser till att HVB inte gör begränsningar i deras liv som inte står i överensstämmelse med svensk lagstiftning och internationella rättighetsdokument såsom barnkonventionen.

Bestraffningar

Enligt vår tolkning krävs uppenbarligen sanktioner i någon form för att regelverket ska vara effektivt. Ungdomarna beskriver mer eller mindre komplicerade system av "konsekvenser" som inträffar om man bryter mot någon av de regler som HVB har ställt upp. Dessa system för konsekvenser eller bestraffningar är, enligt ungdomarna, mycket "effektiva", bara hotet om bestraffningar kan många gånger vara tillräckligt för att undvika regelöverträdelser. Den vanligaste konsekvens som beskrivs är att man får avdrag på de pengar som man får veckovis eller månadsvis. Avdrag verkar förekomma relativt

frekvent och för sen ankomst brukar vara en vanlig anledning till konsekvens.

Detta kan inte anses vara i alla delar överensstämmande med barnkonventionens artikel 27 som handlar om att barnet har rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling.

Systemet med avdrag på inkomster för regelöverträdelser kombineras ofta med andra mer genomgripande konsekvenser, såsom permissions- eller utgångsförbud. Permissionsförbud innebär att man under en tid inte tillåts att åka och träffa exempelvis sin familj.

Enligt artikel 9 i barnkonventionen ska barn som av samhället skiljts från sina föräldrar ha rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna om detta inte strider mot barnets bästa.

FN:s kommitté för barnets rättigheter har →

Man vårdar inte barnen genom att straffa dem

Rättssäkerhetstänkandet är oerhört utbrett i dag och detta borde också påverka den sociala barnvården. Trots det förekommer regler och bestraffningar på HVB som inte bara är olämpliga, utan också olagliga.

TITTI MATSSON ÄR DOCENT i socialrätt vid juridiska fakulteten på Lunds universitet och ingår i Barnombudsmannens råd med barnrättsexperten. Hennes forskning är inriktad på barns och ungdomars rättsliga ställning inom den sociala barnvården, hos myndigheter, i förvaltningsdomstol och vid familjehems- och HVB-placeringar.

– På särskilda ungdomshem, som drivs av Statens institutionsstyrelse (SIS), tillåter lagen vissa inskränkningar i barnets rättigheter men på HVB kan straff- och belöningsystem vara direkt olagliga. Nedläggning är lagstridig och det är i princip inte tillåtet att kroppsvisitera någon eller att beslagta mobiltelefoner eller annan egendom, säger hon.

Att sådana åtgärder ändå förekommer förvånar inte Titti Mattsson.

– Rättssäkerheten för placerade barn och ungdomar är allmänt sett svag och den här frågan har inte varit en särskilt synlig under de senaste fyra-fem åren.

När man nu öppnar upp säcken kommer en flod av frågor att dyka upp, tror hon.

– Rättssäkerhet handlar om många saker, bland annat brist på tillsyn och att unga inte får den vård de behöver, men också om de vanligt förekommande straff- och belöningsystemen.

Det är vanligtvis socialtjänsten som beslutar om placering och i samband med placeringen ska en vård- och behandlingsplan för den unge fastställas. Vården ska ske i enlighet med denna plan och inte enligt andra dokument, som till exempel kontrakt.

– I dag bedrivs 80–90 procent av vården av privata behandlingshem som i flera fall saknar särskild juridisk och beteendevetenskaplig kompetens. De kontrakt som upprättas av de här företagen kan vara lagstridiga, men är också olämpliga i övrigt.

– Det är ju också en fråga som handlar om den unges rätt till delaktighet. Det handlar om allt från att få fortlöpande information om smått och stort till att få komma till tals och utifrån ålder och mognad få vara med och påverka. Lagen är tydlig med att den unge ska få inflytande även över sådant som rör vardagliga beslut. Om man inför för mycket regler och rutiner försvinner denna möjlighet. För delaktighet krävs ju att det finns några frågor kvar som man får vara med och bestämma om, säger Titti Mattsson.

Många av de här reglerna som Titti Mattsson kallar ”kvasiregler” om hur man bör vara och uppträda, har kommit till i all välmening.

påtalat sin oro för de länder som hindrar kontakt mellan barn och ungdomar som är placerade på institutioner och deras föräldrar genom att sätta upp villkoret att den unge måste uppföra sig väl för att få ha kontakt med föräldrarna.⁶ Barnombudsmannen kan inte heller se att det finns något stöd i nationell lagstiftning för den typen av bestraffning. Ungdomarna beskriver hur permissionsförbud kan bli en konsekvens av att komma för sent hem efter skolan. Denna form av bestraffning måste upphöra helt och det kan krävas ett tydliggörande i LVU samt socialtjänstlagen (2001:453). Att ha kontakt med sin familj är en grundläggande rättighet och inskränkningar i den rätten får bara ske när det är till barnets bästa.

Sjukdom ger konsekvens

Systemet med konsekvenser används också på vissa HVB i samband med ungdomars sjukdom. Att vara sjuk är på vissa HVB alltid

en orsak till konsekvens. Exempelvis sker ett pengaavdrag alltid för en första ”karensdag”. Detta oavsett om sjukdomen är fastställd genom provtagningar eller läkarintyg. I vissa bestraffningssystem finns en viss poänggivning som, beroende av vilka poäng man uppnår, leder till olika konsekvenser. Vid sjukdom kan poängavdrag ges. Om sjukdomen pågår under en längre tid kan poängen bli mycket låg. När avdragen inte ”räcker” till kan konsekvensen, som vi förstår det, bli permissionsförbud. Det innebär i teorin att en längre tids sjukdom som är fastställd med sjukintyg kan leda till att den unge, som en typ av bestraffning, inte får träffa sina föräldrar som planerat. Barnombudsmannen anser att detta är helt oacceptabelt och något som absolut inte får förekomma.

De flesta system med bestraffningar innebär inte något våld. På några HVB vi besökt används dock fysiskt våld för att upprätthålla disciplinen. Ungdomarna beskriver

hur fysiskt våld används regelmässigt av personal när man ”dampar eller flippar”. Men också i vardagliga situationer som när en ung person inte vill gå och lägga sig på kvällen kan personalen använda nedläggning som ett alternativ till samtal. HVB har till skillnad från särskilda ungdomshem ingen rätt att använda sig av tvångsmedel. Givetvis kan det ligga inom nödrätten att använda viss fysisk kraft för att hindra att den unge skadar sig själv eller andra. Det verkar dock inte som denna typ av fysisk kontakt alltid används i situationer där det är nödvändigt av skyddsskäl. Alla former av fysiskt våld är givetvis oacceptabla och samhället måste uppmärksammas på att sådant förekommer.

I den nationella tillsynen 2006–2008 framkommer att ungdomar blir utsatta för såväl övergrepp av sexuell karaktär som psykisk eller fysisk misshandel när de är placerade på HVB. Tillsynen konstaterar att nära 40 procent av inspekterade HVB

– Från början har syftet säkert varit att ge någon form av trygghet och stabilitet. Regler finns ju även i hem och familjer och i alla andra sammanhang. Men att använda sig av straff och tvinga barn att lyda är ofta att gå den enkla vägen för att komma tillrätta med problemen. Man vårdar inte barnen genom att straffa dem.

Att kollektivt bestraffa unga för brott mot reglerna är direkt förkastligt.

”För delaktighet krävs ju att det finns några frågor kvar som man får vara med och bestämma om.”

– Socialtjänstens ska göra personliga bedömningar och hitta individuella lösningar för varje barn. När man inför stelbenta regler och tar till kollektiva bestraffningar i stället för unika bedömningar, strider det mot principen om att se till varje barns bästa.

Den ökade privatiseringen av vården kan innebära flera risker ur rättssäkerhetssynpunkt.

– Vi måste fundera över hur vi tar vara på den unges rättigheter på HVB när det offentliga närmar sig det privata. Velfärdsstaten har förändrats oerhört mycket och det ställer nya krav på tillsynen och ansvarsfrågorna. Det finns en risk att socialnämnderna andas ut och släpper sin ansvarsroll när barnet är placerat.

– I ett hårdnande samhällsklimat måste utsatta grupper skyddas. Att separera helhetsansvaret för den unge från den vardagliga tillsynen kan vara ett sätt att stärka rättssäkerheten. En möjlighet som redan finns i många kommuner är att en viss socialsekreterare har ett särskilt ansvar för placerade barn och ungdomar, men däremot inte är den som också håller kontakt med föräldrar och familj. En annan

möjlighet är att i rådande lagstiftning och organisationssätt bryta ut den sociala barn- och ungdomsvården från socialtjänstens verksamhet tydligare än vad som sker i dag. Det handlar i båda fallen om att fokusera tydligare på det enskilda barnet.

Även när det gäller familjehemsplacerade barn finns samma grundproblematik.

– Barnens bästa ska utgå från individen och det är socialnämnden som har ansvar för tillsynen och kontakten med familjehemmen. Det får inte vara så att uppföljningen av barnets situation i familjehemmet beror på hur engagerad den enskilde socialsekreteraren är. En ansvarig socialsekreterare för varje barn kan öka rättssäkerheten. Barn i familjehem är sårbara på det sättet att de är ofta ensamma i sin situation och därför mycket beroende av relationen till familjehemmet under placeringen. Det ställer särskilda krav på tillsyn och uppföljning av socialtjänsten.

Maritha Sandberg Löf

TITTI MATSSON – BARNRÄTTSEXPERT I BARNOMBUDSMANNENS RÅD

FOTO: OLIA TORRILSSON

- Lektor och docent i socialrätt, juridiska fakulteten vid Lunds universitet.
- Frekvent föreläsare för socialsekreterare och andra yrkesgrupper som arbetar med frågor som rör barn och barns utsatthet.
- I sin forskning har hon behandlat barns och ungdomars rättsliga ställning inom den sociala barnvården, hos myndigheter, i förvaltningsdomstol och vid familjehems- och HVB-placeringar.
- Andra forskningsfrågor som hon fördjupat sig i rör rätten till familj samt socialrättsliga reaktioner vid ungdomsbrottslighet i gäng.

behöver göra en riskanalys och skapa rutiner kring hur sexuella övergrepp kan förebyggas och förhindras. Några av verksamheterna har rutiner, men de är okända för personalen. Rutiner saknas även för hur personalen ska agera om sexuella övergrepp inträffar. Det är vanligare att HVB har strategier för hur personalen ska agera vid fysisk misshandel än vid psykisk misshandel.

Kollektiv bestraffning

Flera av de ungdomar som vi har mött beskriver hur bestraffningar på HVB kan vara kollektiva. De upplever att de måste ”skvallra” på andra för att undvika bestraffning för händelser som de själva inte varit delaktiga i.

En grundprincip i den svenska rättsordningen är att man bara är ansvarig för sina egna handlingar. Kollektiv bestraffning är när man straffar en hel grupp för något som bara en eller några få personer har gjort. Detta innebär att oskyldiga straffas och utgör

därmed ett avsteg från grundprincipen. En person blir inte medskyldig bara för att hon eller han sett någon göra något dumt och det finns ingen skyldighet att tala om vad man sett. Kollektiv bestraffning är en alltför vanlig metod för att ta reda på vem som är skyldig. Det finns ett antal utlåtanden från JO där frågan har behandlats utifrån ett skolperspektiv och där kommuner har fått kritik för sitt agerande. Finns det ingen misstänkt och det inte är sannolikt att alla som straffas har begått den aktuella handlingen, är bestraffning av en hel grupp ett tjänstefel av den som utfärdar bestraffningen, exempelvis läraren eller rektorn.⁷

En huvudregel vid olika former av bestraffning är att systemet är överblickbart och därmed förutsägbart. En del ungdomar beskriver oerhört avancerade system för bestraffning, vilka i vissa fall verkar vara totalt oförutsägbara. Man beskriver också hur reglerna kan vara oskrivna eller outtalade. Barnombuds-

mannen anser att det är ett helt oacceptabelt system ur rättssäkerhetssynpunkt. ●

NOTER

1. Unicef. Implementation Handbook. 2007.
2. Unicef. Implementation Handbook. 2007.
3. Justitieombudsmannen, dnr 4729-2005.
4. Bestämmelserna i 15–20 §§ LVU gäller SIS.
5. Socialstyrelsen och Länsstyrelserna. Hem för vård eller boende för barn och unga. Slutrapport från en nationell tillsyn 2006–2008. Socialstyrelsen, 2009.
6. Unicef. Implementation Handbook. 2007.
7. Barnombudsmannen. Röster som räknas. 2006.

”Att det inte stod den där dumma skylten på dörren nere i porten. Det här är typ ett konstigt hem.”

Hanna

Mitt hem är inte här

UNDER SAMTALEN ÄR DET FLERA UNGDOMAR som har reflekterat över uttrycket ”hem”. Några reagerar starkt på när någon benämner deras HVB som ”hemma”.

Maja berättar: ”Jag sa det till personalen när hon bá ’Ja men du, ni får inte göra si på grund av så’. Men du går till din familj, du är här på jobbet, du får betalt för att vara här. Jag är här för att jag är tvungen att bo här!” Maja fortsätter: ”Om du inte vill träna så behöver du inte det, men jag bor här. Jag ska kunna träna och leva mitt liv, alltså kunna må bra och äta god mat.”

Andra tycker det är jobbigt att bara kalla sitt familjehem för sitt ”hem”. ”Jag tycker det är jobbigt att säga ’Jag ska fara hem’. Det blir fel, för det är inte mitt hem. Och jag hör inte hemma någonstans egentligen”, säger Camilla.

Andra ungdomar uttrycker att de har flera olika hem. ”Jag tänker att jag har flera hem, men jag har inte riktigt ett hem där hela min familj bor”, säger Erika.

Att barnen och ungdomarna reagerar som de gör på uttrycket ”hem” är inte konstigt. Till att börja med får man inte glömma att flera av dem vistas på HVB eller i familjehem med tvång. De är omhändertagna med stöd av LVU. De har kanske motsatt sig omhändertagandet och har inte velat flytta ifrån sin familj. I många fall har de även fått flytta många mil från sin tidigare hemort, vilket inte har gjort dem mer positivt inställda till sin nya situation och sitt nya boende. Reaktionerna tyder också på att många barn och ungdomar ser på sin vistelse på sitt HVB eller i familjehemmet som tillfälligt och ett sådant boende kallar man kanske inte för sitt hem.

Många barn och ungdomar trivs på sitt HVB och i sitt familjehem, men så är inte fallet för alla. Många vill inget hellre än att flytta, kanske till och med hem till sin ursprungsfamilj. De ser inte att deras nya boende någonsin skulle kunna bli deras hem.

För ungdomarna på HVB blir uttrycket ”hem” ofta mer laddat än för dem som bor i familjehem. Att bo med andra ungdomar, utan föräldrar och syskon och med personal som kommer och går hela tiden, är allt annat än vad man avser när man tänker på ett hem.

Ytterligare en aspekt på begreppet ”hem” rör möjligheterna att ta med kompisar till sitt HVB. Hanna önskar att hon kunde göra det men säger: ”Det har inte känts bra att ta hem kompisar när man bor på behandlingshem”. Hon fortsätter och förklarar vad problemet består i: ”Att det inte stod den där dumma skylten på dörren nere i porten. Det här är typ ett konstigt hem. Och det skulle inte vara så många personal och inte så många ungdomar här när man kommer hem med kompisar. Det syns direkt man kommer in att det här är inget vanligt hem. Man skäms. Om man bara tog bort den där skylten...”

Flera andra ungdomar berättar att de upplever det mycket svårt att upprätthålla en bra och kontinuerlig relation med sina kamrater utanför hemmet. Det kan vara vänner som de känner sedan tidigare men också nya personer som de lärt känna genom till exempel skolan.

”Vi måste bestämma typ två veckor innan vi ska träffa en kompis. Och jag menar kompisar, när man är i vår ålder, då vet man inte exakt när man kan”, säger Marielle.

Några av ungdomarna berättar att deras HVB som regel tillåter att de bjuder in och umgås med vänner på hemmet. Trots detta vill många ändå inte det. De skäms över att de bor på HVB.

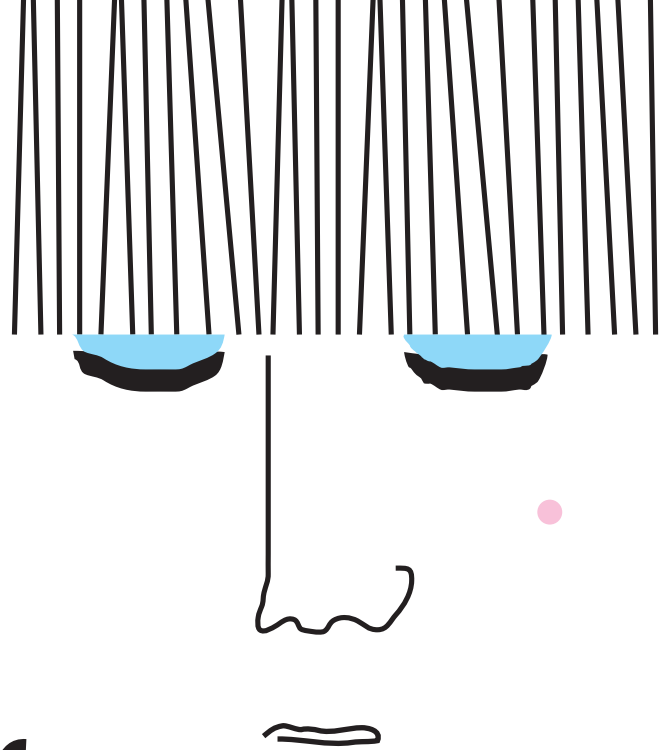
Lisa: ”Det är pinsamt att berätta för sina vänner ’bá, ah jag går på behandlingshem’. Då tänker de – vad gör du där?” Lisa berättar följaktligen inte för sina vänner att hon bor på HVB.

Samtidigt säger en del av ungdomarna att de gärna vill träffa sina vänner på andra platser. De spenderar ofta mycket tid på hemmet och tycker därför att det är både roligare och bättre att ses någon annanstans, inne i stan eller hemma hos vännerna.

”Det är inte så många som tar med kompisar. Vi går mest till våra kompisar i stället”, säger Leila.

Några av ungdomarna tillåts ibland att åka och hälsa på kompisar över en dag men då de ofta befinner sig i en annan stad, hinner de knappt åka fram och tillbaka under en dag.

”På en utedag får man bara lite tid och på den hinner man inte komma långt alls. Vi säger, om jag ska åka någonstans, hinner jag vara med mina kompisar en halvtimme. Alltså om jag vill, kommer jag börja

Mer dåligt
att vi inte får
socialt utgångs
utanför hemmet.

få gå ut. Då är det en gång i veckan ett par timmar. Då hinner inte jag komma långt alls, för det tar ett tag från hemmet", säger Maja.

Klas berättar om sin frustration över att ha tvingats att flytta över halva landet och att han därför har tappat kontakten med personer som han tidigare stått nära: "Vissa bor ju här, så för dem är det ju nära. Men för mig till exempel, som har växt upp i en annan stad och är van vid den staden och vännerna och skolan och alltihopa får flytta till ett helt annat ställe där jag inte känner någon. Har liksom inte tillgång till att åka dit varje vecka utan bara på sommarlov och sådant och det kostar massvis med pengar. Ja, det är långt hemifrån så man tappar ju kontakt med alla man känt innan."

Barnombudsmannen noterar att flera ungdomar tycker att det är både jobbigt och komplicerat att upprätthålla en bra kontakt med sina vänner utanför sitt HVB. En del känner skam för att de bor på ett HVB. De vill inte att deras vänner ska veta om att de är placerade utanför det egna hemmet. Det tycks finnas en stor längtan bland de här ungdomarna att vara som alla andra, att leva ett "normalt" liv. Samtidigt tycker flera att det är skönt att träffa sina vänner utanför HVB, oavsett om vännerna känner till att de är placerade på ett HVB eller inte. Andra ungdomar berättar hur svårt det är att hålla kontakt med kompisar som man hade på sin tidigare hemort. De tappar kontakten med de här personerna som ofta har varit mycket viktiga för dem.

Det är viktigt att lyssna på barnens och ungdomarnas reflektioner kring begreppet "hem". Känslan av skam över en situation man inte har valt eller förorsakat själv är stark. I praktiken försvårar omständigheterna för vissa ungdomar att upprätthålla normala kontakter och relationer med kompisar, något som givetvis är oerhört viktigt och i många fall bör vara en del av den behandling de får.

Det är av stor vikt att de vuxna personer som finns runt de här barnen och ungdomarna, exempelvis personal på HVB eller socialsekreterare, uppmärksammar och sätter sig in i de problem vi har beskrivit. Det krävs aktiva, medvetna insatser för att underlätta deras kontakter med andra ungdomar utanför HVB och att sänka de sociala trösklarna. Det faktum att man är placerad på HVB ska inte i sig leda till ökade relationsproblem utan måste vara en del av lösningen på en komplicerad och svår situation. ●

Ingen privat sfär på HVB

”Personalen brukar säga: 'Ta Alvedon eller drick vatten!'. Vatten kan inte hjälpa. Jag tror inte att vatten kan lösa mitt problem.”

Fatima

MÅNGA AV DE UNGDOMAR som vi träffat beskriver att de blivit utsatta för långtgående integritetskränkningar.

”Man märker när man kommer tillbaka att grejer inte är där de var när jag lämnade rummet”, säger Lisa.

Ungdomar som inte i förväg får veta att deras rum ska genomsökas eller inte får närvara beskriver att det känns kränkande. De berättar att de vet att någon har varit i deras rum, oavsett om genomsökningen är förviserad eller inte. De kan exempelvis se att böcker ligger på ett annat ställe. Om de ifrågasätter varför någon har varit på deras rum kan personalen hänvisa till att det påskrivna kontraktet ger dem rätt att göra genomsökningar när som helst. På vissa HVB hänvisar personalen till att rummen tillhör HVB och att ungdomarna inte har rätt att disponera dem som de vill.

Det som ungdomarna uppfattar som integritetskränkningar kan ibland vara sådant som personalen uppger sker av omtanke och till skydd för de unga. Exempelvis är det vanligt att personalen går in på ungdomarnas rum utan att knocka. Många unga beskriver hur de aldrig kan vara säkra på att personalen inte sliter upp dörren och kommer in på deras rum.

Lovisa säger: ”Men som det där med knackningen, dom har ju gått in i mitt rum flera gånger när jag bara har haft trosor på mig. Och då har jag sagt ’Ut med er!’, alltså inte för att vara otrevlig, utan bara för att det likom är pinsamt att stå där i bara trosorna. Då får man liksom ett långt snack, kanske på en timme, om attitydproblem och en massa sånt.”

Vissa ungdomar uppfattar det mer som en naturlig del av att vistas på HVB, något som man måste underkasta sig och som man inte får någon förklaring till. Gemensamt är dock att de beskriver hur pinsamt det kan vara om man står halvnaken och personalen kommer in. Några

ungdomar säger att det finns möjlighet att låsa dörren till det egna rummet, men att personalen ändå använder nyckel om de vill komma in av någon anledning.

Några ungdomar har berättat om hur det går till när en ungdom blir satt på ”vak”. Det innebär att personalen misstänker att den unge ska skada sig själv och därmed blir han eller hon satt under en ständig övervakning. Denna övervakning upplevs som mycket närgången. Bland annat måste den unge ha dörren till toaletten öppen och personalen sitter på en stol i dörröppningen och tittar.

Inskränkningar i kontakter med omvärlden

”Vi får ju vara ute, men med personalen, och vi får inte träffa våra kompisar tillräckligt mycket. Och om jag skulle vilja ringa hem, då ska dom sitta och lyssna”, säger Amir.

Regleringen på HVB omfattar ofta inskränkningar i användandet av mobiltelefon och internet. Det förekommer också inskränkningar i samtal till och från den fasta telefonen. Hur mobiltelefonerna hanteras kan se olika ut. På vissa HVB samlas de in och beslagtas av personalen. På andra klipps eller raderas nummer från sim-kortet. Det förklaras →

Barnombudsmannen om integritet och bemötande

Barnombudsmannen vill lyfta fram den bild som ungdomarna ger av att aldrig kunna få vara i fred.

De rum som de disponerar på HVB ses inte som privata i den mening att de kan ha sina saker i fred. De kan inte heller stänga sin dörr och lita på att den förblir stängd. Detta leder många gånger till att ungdomarna upplever en otrygghet och att HVB blir som en offentlig plats där man samtidigt ska bo. Barnombudsmannen anser att det borde vara en självklarhet att se ungdomarnas bostadsrum som deras egna och att huvudregeln ska vara att ingen ska gå in rummet utan den unges tillåtelse. Givetvis måste det finnas undantag när det finns en befogad oro från personalen för den unges hälsa, men en sådan oro måste

grundas i något konkret faktum som rör den enskildes situation.

Enligt artikel 16 i barnkonventionen får inget barn utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller sin korrespondens och inte heller för olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende. Här lyfter FN:s kommitté för barnets rättigheter bland annat upp rätten till sin korrespondens, rätten till privata telefonsamtal samt rätten till att inte få sin person eller sina ägodelar genomsökta. Artikel 16 gäller alla barn utan diskriminering. Barnets privatliv ska skyddas i alla situationer, alltså även vid alternativ omvårdnad och på institutioner.

Den nationella tillsyn som genomfördes vid HVB under 2006–2008 bekräftar den

bild som vi har fått från ungdomarna i vårt projekt.¹ I rapporten sägs bland annat att barn och ungdomar som placeras i HVB kan ha svårt att värna sin egen integritet. Detta påverkar förutsättningarna för säkerheten i verksamheten.

Bemötande

Enligt artikel 20 i barnkonventionen ska ett barn som tillfälligt eller varaktigt berövats sin familjemiljö eller som för sitt eget bästa inte kan tillåtas stanna kvar i denna miljö ha rätt till särskilt skydd och bistånd från statens sida.

I kommentaren till barnkonventionen konstateras att om barn placeras på institution måste staten vidta åtgärder för att säkerställa att det finns väl utbildad personal, →

med att kontakten ska brytas med personer som kan ha skadlig inverkan på den unge. Den motivering som Maja fick till att hon måste radera alla kontakter i sin telefonbok var: ”Men vi tycker inte du ska ha dina kompisar kvar, du får starta om på nytt.”

När mobiltelefonen beslagtas nämner Amir att det känns olustigt att personalen har tillgång till de sms som finns i den. En flicka uppger att personalen har beslagtagit en dator och läst hennes datordagbok.

Vissa ungdomar beskriver också att de personer som de har möjlighet att ringa till ska godkännas och föras upp på en särskild telefonlista. Hur godkännandet görs beskrivs som kränkande och pinsamt. Enligt ungdomarna går det till så att personal från HVB ringer upp kompisars föräldrar och frågar om det är okej att deras barn umgås med den berörda ungdomen som bor på HVB. Ungdomarna ifrågasätter lagligheten i detta.

Maja säger: ”Och det jag tycker är så dåligt, är att om jag ska träffa en kompis, då ska dom ringa och berätta att Maja bor på HVB.”

Bemötande

”Grejen är att vi bor i ett HVB utan våra föräldrar, utan vår familj, eller hur? Så de ska vara som vår familj och ge oss trygghet och stöd precis som vår familj gjorde”, resonerar Lisa.

Maja beskriver hur hon hade bråkat med sin mamma och inte kunde sova på natten. Personalen hade tidigare sagt till henne att man kunde komma till dem när som helst och prata om man mådde dåligt. Hon berättar: ”Då gick jag ner till personalen och hon sov. De hade sagt att vi kunde väcka dem, det är ändå deras jobb att finnas där tjugofyra sju. När jag knackar på dörren, öppnar hon och skriker rakt ut ’Försvinn härifrån. Men ser du inte vi försöker sova, gå upp och lägg dig.’”

Ungdomarna upplever att de är på ett HVB för att få behandling, men i någon mån är personalen också ett substitut för en familj. Givetvis är mamma och eller pappa den riktiga familjen men relationen till personalen är ändå viktig. Flera ungdomar anser att personalen ska stå för en viss trygghet men de upplever inte att det är på det sättet.

På ett HVB beskrivs hur personalen nedvärderar ungdomarna. Personalen uttrycker att de har ett liv utanför jobbet som är viktigare än ungdomarnas situation. Albin beskriver det så här: ”De säger att de bryr sig bara om sina barn och sin familj, de skiter ju i oss, de vill ju bara jobba här för att få pengar.”

På ett annat HVB pratar ungdomarna mycket om att personalen måste visa känslor. Ali berättar att han hade sömnproblem i flera månader men att han uppfattade att personalen inte brydde sig så mycket. Han säger att han inte fick någon ömhet eller kärlek. Han tycker att personalen inte tar sig tid att prata med ungdomarna. Tillvaron kan se ut så att ungdomarna äter och sedan går till sina rum. Ali säger: ”När vi är ensamma behöver vi ömhet. Personalen ska funka som våra föräldrar och syskon.”

Många ungdomar skildrar hur fokus ligger på regler och konsekvenser (bestraffningar). De vill bli bemötta på ett medmänskligt sätt men upplever att bestraffningssystemet sätter hinder för det.

På frågan om hur man önskar att det skulle vara säger Klas: ”Det inte så att man direkt pratar om sina känslor och så ... Jag gjorde kanske något dåligt på grund av att jag mådde dåligt. Om man försöker förklara för dem att det var därför man gjorde det, så försöker de inte trösta – man får bara konsekvenser. Och det blir bara värre så att man mår ännu sämre i stället.” Han säger också att det har lett till att han har förändrat sitt sätt att förhålla sig till personalen. ”Om jag mår skit för

att barnens behov tillfredsställs, att deras livskvalitet är bra och att de skyddas mot övergrepp.² För alla institutioner där barn vistas är det särskilt viktigt att också artikel 12 genomförs. Den innebär en absolut rätt för barn att komma till tals.

De barn och ungdomar på HVB som vi har talat med saknar vuxna att prata med och framför allt vuxna som lyssnar på dem. Det är inte så lätt att i det mer formella livet på en institution efterlikna familjemedlemmars naturliga sätt att umgås, särskilt inte hur föräldrar lyssnar på sina barn. Medvetet arbete måste till för att trygga att personalen tar hänsyn till barnens åsikter och respekterar deras mänskliga rättigheter.

Att barn och ungdomar på institution har möjlighet att uttrycka sina åsikter till personer utanför HVB är en av de viktigaste garantierna för att slippa utsättas för våld, övergrepp och vanvård. Den möjligheten måste ungdomarna alltid ha, men de begränsningar

”Oetiska arbetssätt motverkas bäst om det finns en ständigt pågående dialog på arbetsplatsen om misstag och svårigheter i arbetet.”

som i dag finns kan vara ett hinder för det. På vissa HVB får ungdomarna inte ha någon som helst kontakt med omvärlden under en inledande fas som kan vara så lång som tre månader. Det är givetvis oerhört problematiskt för dessa ungdomar och innebär att de är helt utlämnade till personalen. Det ställer höga krav på personalens vilja och förmåga att se varje individ, att tro på den unge och att agera om någon berättar om missförhållanden.

I den nationella tillsynen ställer man sig frågan om de restriktioner som finns på HVB utvecklats för att kompensera att personalgruppen är för liten i förhållande till antalet

placerade barn och ungdomar. Barnombudsmannen kan inte utifrån de berättelser vi har fått ta del av dra några slutsatser om att personalgrupperna är för små. Däremot konstaterar vi att restriktioner verkar gälla på de flesta HVB och för de flesta ungdomar. Systemen med regler och bestraffningar finns där långt innan en faktisk situation inträffar. Vissa ungdomar hänvisar till att det har skett saker långt tillbaka i tiden som används av personalen för att rättfärdiga regelverket. Det verkar alltså inte vara att personalstyrkan alltid är för liten i varje specifik situation utan att hemmen anser att det är nödvändigt att ha regler och bestraff-

någoting så håller jag det bara inne för mig själv och pratar inte med någon. Jag får bara tänka att jag får ta skiten, bara bita ihop.”

En annan aspekt som ett antal av ungdomarna lyfter fram är att man blir tolkad och övertolkad av personalen. Ens känslor beskrivs på ett sätt som man inte känner igen. Om man säger ifrån till personalen att man inte vill utsättas för vissa saker anses man ha problem med aggressivitet och måste arbeta med det i sin behandling.

Att olika ungdomar behandlas på olika sätt är en fråga som flera av ungdomarna lyfter fram. Klara säger: ”Men alltså det är så, vissa personal är skithårda mot vissa ungdomar kanske bara för att dom inte tycker om en.”

Synen på personalen

”Vi känner oss levande när vi är med henne för hon vet hur ungdomar är, hon vet vad vi har för svårigheter, hur jobbigt vi har det just nu och vilka rättigheter vi har. Det är därför hon behandlar oss som vanliga tonåringar”, säger Lisa.

Så låter det när ungdomarna beskriver en omtyckt anställd. Det finns också några ungdomar som trivs väldigt bra på sitt HVB. Vicki säger: ”Att bo på här är toppen, tjejerna är underbara. Personalen bryr sig om en. Vissa i alla fall.”

När ungdomarna beskriver en anställd som har varit viktig för dem och som de känt förtroende för brukar det handla om närvaro, att kunna lyssna. Albin säger att han tyckte mycket om den kontaktperson han hade tidigare. ”När jag mådde dåligt var hon med mig.” Han beskriver hur hon prioriterade bort andra saker som att ta telefonsamtal från annan personal för att bara koncentrera sig på att finnas där för honom.

Men det finns också dåliga exempel. Barnombudsmannen har på ett fåtal ställen hört om grova kränkningar där ungdomarna har försökt att göra något åt situationen men inte upplevt att de nått fram till vuxenvärlden. Klas beskriver hur en anställd på ett HVB trakasserat ungdomar sexuellt.

”Kommunen, polisen och soc jobbar tillsammans. Och olika hem, alltså det är en slags bindning mellan dom”, säger Maja. Klas fyller i: ”Alltså dom backar upp varandra.”

Inte heller föräldrarna är alltid det stöd som ungdomarna behöver. Klara säger: ”Grejen är mina föräldrar, de litar ju på personalen och att de gör det bästa.” Albin säger: ”Föräldrarna har ingenting att säga till om verkar det som. För jag har LVU i alla fall.”

Vissa ungdomar uppfattar att de kan prata med de anställda men att de inte lyssnar på riktigt och inte förstår de problem som ungdomarna har. Personalen kommer inte med de lösningar som de unga hoppas på. ”Personalen brukar säga 'Ta Alvedon eller drick vatten!'”. Vatten kan inte hjälpa. Jag tror inte att vatten kan lösa mitt problem”, säger Fatima.

Ett konkret tips på hur situationen skulle kunna förändras till det bättre för dessa ungdomar ger Albin: ”Mera koll på alla som jobbar som personal.” ●

ningar generellt sett för att klara av verksamheten. Verksamheterna bör ha en strategi för bemanningen som utgår från barnens behov och rättigheter.

Personalen som förebild

Vid Barnombudsmannens forskarträff i augusti 2009 betonade Tore Andreassen att det krävs en behandlingsmiljö som är prosocial, strukturerad, förutsägbar och ömsesidigt respektfull för att vården ska fungera effektivt.³ Personalen måste vara förebilder och visa värme, kommunicera tydliga förväntningar utan att anklaga, visa respekt och entusiasm i arbetet. Detta ökar möjligheterna för att lyckas med evidensbaserad behandling. Tore Andreassen säger vidare att antisocialt beteende hos ungdomar måste mötas konsekvent och det måste vara en balans mellan tydlig vuxenkontroll och involvering av de unga.

Vi kan konstatera att detta är ett sätt att se på ungdomarna som känns mycket rele-

vant och bör vara en utgångspunkt i arbetet med ungdomar på HVB. Utifrån våra samtal ser vi att mycket behöver förbättras. Ungdomarnas berättelser visar på stora brister i förhållningssättet från personalens sida. Även i den nationella tillsynen konstateras att det finns stora brister i vården och omhändertagandet. Vi anser att det är problematiskt att så stora brister kan konstateras utan att det verkar leda till någon större förändring till det bättre för dessa ungdomar.

Tillsyn och kvalitet

Enligt artikel 25 i barnkonventionen ska konventionsstaterna erkänna rätten för ett barn som har omhändertagits av behöriga myndigheter för omvårdnad, skydd eller behandling av sin fysiska eller psykiska hälsa till regelbunden översyn av den behandling som barnet får och alla andra omständigheter rörande barnets omhändertagande. I artikel 25 krävs regelbunden översyn av hur barnet

behandlas och hur deras förhållanden i övrigt ser ut när de är placerade av myndigheter för att få omvårdnad och skydd.

Översynen gäller både placeringens lämplighet och framsteg i behandlingen eller omvårdnaden. Artikel 25 uttrycker en mycket viktig rättighet eftersom den ger garantier mot en av de allvarigaste formerna av övergrepp mot barn – de som sker från samhällets sida.⁴ Barnombudsmannen anser att denna artikel ger stöd för att staten har ett tydligt ansvar att inte bara uppmärksamma och rätta till grova kränkningar och övergrepp som sker på institutioner, utan också måste ställa krav på kvalitet i den vård och omsorg som ges.

Utöver de grova övergrepp, restriktioner och integritetskränkningar som står i strid med barnkonventionen finns metoder och arbetssätt som kan anses som tveksamma då de i förlängningen kan leda till kränkningar. Upprättelseutredningen konstaterar att ett strukturerat förhållningssätt, där syftet är att

Mänskliga rättigheter gäller också på HVB

En behandling av barn och ungdomar får aldrig innebära att deras hälsa och utveckling riskeras. Den ska bygga på respekt för mänskliga rättigheter. HVB har en skyldighet att följa såväl svenska lagar och författningar som barnkonventionen.

DET SÄGER ADVOKAT ELISABETH MASSI FRITZ som är en av barnrättsexperterna i Barnombudsmannens råd. Men vilka rättigheter är det framför allt som förefaller kränkas i den sociala barnvården?

– Alla medborgare är enligt grundlagen skyddade mot bland annat kroppsvisitering, husrannsakan och intrång, som till exempel undersökning av brev. Förutom att det strider mot grundlagen står det i motsättning till barnkonventionens föreskrift om hänsyn till barnets grundläggande rättigheter och därigenom rätten till frihet och rättvisa. I artikel 16 anges att inget barn får utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- eller familjeliv, sitt hem, sin korrespondens och inte heller för olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende, säger hon.

Elisabeth Massi Fritz tycker inte att barn ska behöva avsäga sig några rättigheter.

– Inskränkningar, såsom användning av telefon, internet, kontakt med omgivningen, isolering från gruppen, övervakningar av post-

försändelse med mera strider mot barnens grundläggande fri- och rättigheter. Inom ramen för en behandling kan exempelvis telefonkontakterna med omgivningen begränsas till vissa tider och enligt vissa regler men då måste det finnas starka skäl till det. Det får aldrig leda till att barnets hälsa riskeras. Om man ser till barnets yttrandefrihet i artikel 13 och barnets rätt att söka, motta och sprida information, så får yttrandefriheten inskränkas endast om det är föreskrivet i lag och om det är nödvändigt för att respektera andra personers rättigheter eller för att skydda den nationella säkerheten.

Under Barnombudsmannens samtal med barn och ungdomar på HVB framkommer att många upplever stora inskränkningar i möjligheterna att ha kontakt med omvärlden och att utveckla sina relationer.

– Förbud att kontakta vänner, familj, inte använda sin telefon med mera, anser jag kan likställas med inskränkningar av yttrandefriheten och därigenom hindra barnets grundläggande rättigheter. Det borde inte vara tillåtet med inskränkningar av dessa slag. HVB borde ha regelverk som i stället för att bestraffa barnen, lär och vägleder dem. Inskränkningar som samhället inte tillåter bör inte heller tillåtas på HVB.

Barnombudsmannen har i mötena med barn och ungdomar också tagit del av många berättelser om hur de poängsystem som används på HVB får konsekvenser som innebär att grundläggande rättigheter

systematiskt motivera och förstärka önskvärda handlingar och beteenden, är vanligt förekommande i institutionsmiljö för ungdomar och ingår i de moderna behandlingsmodeller som introducerats under senare tid.⁵ Systematisk användning av belöningar och sanktioner, med syftet att ändra beteenden, förekommer i stor utsträckning på institutioner och innebär en risk för integritetskränkning om metoden inte används på ett genomtänkt sätt. Huvudmännen för HVB har det yttersta ansvaret för att de arbetssätt och metoder som tillämpas är etiskt försvarbara. Det är också en viktig fråga för ledningen för HVB. Oetiska arbetssätt motverkas bäst om det finns en ständigt pågående dialog på arbetsplatsen om misstag och svårigheter i arbetet.

System för klagomålshantering

Forskning har visat att slutna institutioner medför en ökad säkerhetsrisk.⁶ Det är viktigt

att förstärka möjligheten till insyn i verksamheten för vårdnadshavare och närstående och att socialtjänsten besöker barnen. Ett annat sätt att öka säkerheten på HVB är att skapa rutiner i verksamheten.

Barnombudsmannen vill särskilt lyfta fram vikten av detta resonemang. De ungdomar vi har pratat med känner sällan till sina rättigheter och har inte fått information om dem. Det leder till att ungdomarna i de flesta fall accepterar de inskränkningar i fri- och rättigheter som sker, utan att det kommer till någon myndighets kännedom. Inte heller de myndigheter som har att pröva klagomål från de unga får någon kännedom om inskränkningarna. Insyn från andra vuxna är därför avgörande för att missförhållanden på hemmen ska kunna uppdagas.

Barnombudsmannen vill i detta sammanhang poängtera hur sårbara dessa ungdomar är och hur rättsosäkert systemet många gånger är för dem. I den nationella tillsyns-

granskningen konstateras att det förekommer långtgående inskränkningar i barns och ungas rättigheter enligt barnkonventionen. Lagstiftningen måste bli mer rättighetsinriktad och det måste vara tydligt för den unge och vuxna i hennes eller hans omgivning vart och hur eventuella klagomål ska riktas.

Enligt Europarådets rekommendationer (Rec (2005)5) om barns rättigheter vid institutionsvård som fastställdes i mars 2006 av Europarådets kommitté för social sammanhållning ska det finnas en självständig instans till vilken placerade barn och ungdomar kan vända sig med eventuella klagomål. Detta är något som Barnombudsmannen anser är nödvändigt. Tillsynen kan aldrig vara en tillräcklig garant för att eventuella missförhållanden uppdagas och rättas till samt att barn som drabbas får upprättelse. Det krävs en kombination av rättighetsbaserad lagstiftning, tydlig kravprofil på HVB och dess personal, en oberoende instans för klagomål

inte tillgodoses. Men Elisabeth Massi Fritz är inte negativ till poängsystemen i sig.

– Att barn belönas när de har gjort något bra kan vara utmärkt. Jag anser dock inte att systemet fyller en positiv funktion, när barnen vid sjukdom inte kan samla poäng och inte får åka på permission. För många barn innebär permissionen att de ska träffa familj och vänner. Varje barn bör så långt det går få möjlighet att upprätthålla en god kontakt med sin familj och bör ej bestraffas med indragna permissioner exempelvis vid sjukdom. Det är en grundläggande rättighet som barnen har.

Maritha Sandberg Lööf

ELISABETH MASSI FRITZ – BARNRÄTTSEKSPERT I
BARNOMBUDSMANNENS RÅD

- Driver Advokatbyrån Elisabeth Fritz AB med inriktning på att företräda brottsoffer.
- Har tagit emot en rad utmärkelser för sitt arbete, engagemang och mod, bland annat har hon utsetts till årets yrkeskvinna år 2002 och årets jurist år 2009.

- Är specialiserad på hedersmord och andra hedersbrott. Hon anlitas ofta som föreläsare, debattör, sakkunnig och expertkommentator i olika juridiska frågor och i fall som rör brottsoffer, målsäganden och brottmål.

som anpassas efter barns och ungdomars förutsättningar samt en tillsyn som fokuserar på kvalitet i verksamheten. ●

NOTER

1. Socialstyrelsen och Länsstyrelserna. Hem för vård eller boende för barn och unga. Slutrapport från en nationell tillsyn 2006–2008. Socialstyrelsen, 2009.
2. Unicef. Implementation Handbook. 2007.
3. Tore Andreassen är en norsk psykolog som har utarbetat den så kallade MultifunC-metoden.
4. Unicef. Implementation Handbook. 2007.
5. Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården (SOU 2011:9).
6. SOU 2011:9.

"Barn är medvetna om vad som händer och kan typ se på folk vad de är."

Erika

Empati och uppföljning efterlyses

”Jag tycker att det borde finnas en regel att alla borde bry sig lika mycket”, säger Erika som bor i familjehem och efterfrågar ett större engagemang från socialsekreterarna.

FLERA AV BARNEN OCH UNGDOMARNA BERÄTTAR att de ofta har hamnat i konflikt med sin socialsekreterare av olika anledningar. Ett fåtal uppger att de själva faktiskt bidragit till att det uppstår konflikter. Erika berättar att hon tyckt så illa om sina socialsekreterare att hon i princip satt i system att ljuga om allting, bara för att göra saker och ting så besvärliga som möjligt för dem. Under den senaste tiden har hon ändå börjat tala sanning. Så här säger hon: ”Varför ska man ljuga när man kan berätta sanningen? Det blir betydligt bättre och mindre konsekvenser i slutändan. Så har jag tänkt.”

Många barn och ungdomar tycker inte att socialtjänsten finns där för dem. De ”försvinner” efter placeringen och hör sällan av sig. ”Att prata med socialen om hur det går, hur det är i familjehemmet och så träffas regelbundet för att kolla, det existerar inte längre. Inte förrän jag hör av mig och säger att det är fel på detta och detta”, säger Nathalie.

Nathalie litar inte på socialtjänsten: ”Först säger de en sak till mig när de sitter och pratar med mig, sedan säger de andra saker när de sitter med familjehemmet. Sedan när vi har uppföljningsmöte så säger de en tredje sak. Jag är jätligt besviken. De ger mig falska förhoppningar och sen plötsligt tvärvänder de och i stället får jag all skit.”

De flesta barn och ungdomar berättar att de ofta träffar sin socialsekreterare i familjehemmet, tillsammans med familjehemsföräldrarna. Hur ofta dessa möten sker varierar. En del träffar sina socialsekreterare flera gånger om året, medan andra bara har någon enstaka träff per år. Det är också vanligt att socialsekreterarna ringer till familjehemmet och ber att få prata med barnen. Några tycker att det är jobbigt att träffa sin socialsekreterare. De upplever många gånger att socialsekreteraren bara ställer en massa frågor om incidenter där barnen ska ha misskött sig på något sätt. Det blir ofta fokus på det negativa, vilket gör att barnen inte alltid upplever att socialsekreterarna finns till för dem.

En del barn och ungdomar uttrycker att deras socialsekreterare inte lyssnar på dem och tar dem på allvar. ”Om vi säger någonting så lyssnar de inte för vi är barn och vi gör som barn... vi är inte medvetna om det som händer omkring oss och vi inbillar oss saker”, säger Erika.

Tommy säger så här om sina socialsekreterare: ”De bara pratar och pratar och säger samma saker 20 gånger, får egentligen inte någonting sagt. Utom det där de säger 20 gånger.”

En del upplever att familjehemsföräldrarna ibland talar med socialtjänsten om saker som de borde ha pratat mer med barnen och ungdomarna om i stället. ”Hon lyssnade inte på vad jag sa, utan hon gick vidare med saker till socialen om något helt annat än vad vi hade pratat om”, säger Nathalie.

Några upplever att socialtjänsten inte ser dem, att de oftast tror att allt är bra och därför inte hör av sig så ofta. Andra berättar att de haft flera socialsekreterare och att de upplever det som jobbigt att byta. Flera vittnar om att de tvingas berätta sin livshistoria på nytt varje

gång de får en ny socialsekreterare. ”Då måste man berätta om allt det som hänt i ens barndom. Liksom vissa saker vill man inte bli påmind om”, säger Erika.

En del barn och ungdomar uttrycker att de inte ens vet vad de ska göra om de har klagomål på socialtjänsten. Normalt sett har de endast en kontakt hos socialtjänsten och det är deras socialsekreterare. Det är därför svårt att veta vart man ska vända sig för att få hjälp. De berättar också att socialsekreterarna som de har varit i kontakt med under åren skiljer sig mycket åt. Framför allt är det stor skillnad i hur mycket de bryr sig.

”Jag tycker att det borde finnas en regel att alla borde bry sig lika mycket”, säger Erika.

Vilka krav kan man ställa på ett familjehem?

Många barn och ungdomar har erfarenhet av att ha varit placerade i flera olika familjehem. De berättar om de skillnader som de upplevt mellan familjehem som fått utbildning och de som inte fått utbildning.

”Min storasyster var på ett ställe där de var utbildade och de kunde inte ta hand om min storasyster för de visste inte hur de skulle kontrollera hennes ilska”, säger Erika. Hon fortsätter: ”Man behöver veta något om barn också. Man kan inte bara placera ett barn i ett hem och tro att nu ska de kunna uppfostra det barnet. Alltså det funkar inte så.”

Några av barnen och ungdomarna tycker att det borde vara obligatoriskt för familjehem att få utbildning i hur det ska hjälpa barn och ungdomar som har eller har haft missbruksproblematik. De tycker också att det är viktigt att socialtjänsten stöttar familjehemmet på olika sätt. I dag ser inte barnen och ungdomarna att socialtjänsten har några särskilda hjälp- och stödinsatser till familjehemsföräldrarna. ”Kontakt finns det ju, men stöttning, det har jag ingen aning om faktiskt”, säger Lina.

Andra barn tycker inte att det är så viktigt om familjehemsföräldrarna har fått en särskild utbildning eller ej. Camilla säger: ”Hon jag bor hos nu hon är inte alls utbildad, men hon är jättebra ändå för hon har egna erfarenheter och det tycker jag det beror mycket på. Man måste ju ha upplevt en del själv för att kunna förstå. Man kan ju inte typ gifta sig med någon gubbe och sen ba’ Ja, i stället för att skaffa egna barn så kan vi driva ett familjehem’. Vissa tar ju bara barn för pengar, så att de får mer pengar i familjekassan.”

Flera av barnen och ungdomarna reflekterar själva över vilka krav man skulle kunna ställa på ett nytt familjehem. ”Det allra viktigaste är att de vill hjälpa en”, säger Lina. De tycker det är viktigt att familjehemsföräldrarna har en god bild av hur de har haft det tidigare, så att de förstår varför de betar sig på ett särskilt vis. Saga säger: ”De måste vara lite mer medvetna om hur det ligger till”. Klara fortsätter: ”De ska liksom ha förståelse för ens tidigare liv.”

En del tycker det är viktigt att familjehemsföräldrarna har erfarenhet av att ha tagit hand om placerade barn. För nya familjehemsföräldrar borde man sätta in särskilda stödinsatser, till exempel att alla nya familjehem ska ha möjligheten att vända sig till ett annat familjehem om de behöver hjälp, tycker barnen och ungdomarna och efterlyser ett slags ”faddersystem”.

Några funderar över hur det kan komma sig att en del av de familjehem som de varit placerade i har kunnat godkännas som familjehem. De berättar hur familjehemsföräldrarna förändras när socialtjänsten ska komma på besök. Att de städar och fixar och pratar och umgås mycket mer än vanligt med barnen och ungdomarna. ”De håller uppe en fasad när soc kommer, svarar på alla frågor och soc tycker att det verkar vara en bra familj”, säger Camilla.

Några barn och ungdomar uttrycker att socialtjänsten borde göra oanmälda hembesök i familjehemmen. ”De ska komma så här oväntat, så att de inte hinner städa eller ta på sig fina kläder”, tycker Erika. Hon föreslår att socialtjänsten borde ha med sig ett barn när de ska göra hembesök och kontrollera familjehemmet. ”Barn är medvetna om vad som händer och kan typ se på folk vad de är. Oftast är barn mer öppna och kan känna in mycket lättare. Jag kan gå in i ett rum och känna om någon håller en fasad och döljer en massa. Det känner man på en gång.”

Tiden före placeringen och familjehemmets lokalisering

En del barn och ungdomar har synpunkter på var någonstans i Sverige som de har blivit placerade. Några reflekterar över hur stor skillnad det kan vara att exempelvis ha bostad på landet under sin uppväxt och sedan bli placerad i en storstad. De är besvikna över att de inte tillfrågats om var de skulle vilja bo. ”De försökte sätta mig i ett familjehem långt ute i skogen”, säger Natanael.

Några barn berättar hur viktigt det är för dem att de inte behöver flytta alltför långt bort. ”Jag vill bo i ett familjehem där borta där min mamma bor”, säger Natanael.

Jonna säger att hon en dag fick ett samtal från sin socialsekreterare med beskedet att hon skulle byta familjehem. Hon fick inte veta varför hon var tvungen att flytta till den nya staden som låg långt borta och som hon aldrig tidigare varit i. Hon fick bara reda på att flytten skulle ske dagen därpå och att hon skulle vara borta ett år. ”Socialtanten ringde till mig och sa att jag skulle flytta, göra en resa, i ett år”, berättar Jonna. Hon hade önskat att hon fått lite information om familjen, till exempel vad de hette och vad de tyckte om att göra på sin fritid.

Camilla föreslår att alla barn som ska bli placerade borde på förhand få skriftlig information med uppgifter om den familj som de ska bli placerad i. ”När min syster sökte jobb som au pair så skrev de om sig själva och sådär. Det är precis något sådant som man borde få.” Hon föreslår vidare att placerade barn borde få ”provbo” under en tid. Hon tycker att man borde ha möjligheten att testa en ny familj om saker och ting inte stämmer riktigt bra mellan barnet och familjen. ”För det är ju ingen annan som kan känna efter åt en”, säger hon.

Vårdnadsöverflyttningar

En del barn och ungdomar funderar mycket på sina möjligheter att byta vårdnadshavare. Några få är väl insatta i regelverket kring vårdnadsöverflyttningar och ifrågasätter hur reglerna efterlevs. De berättar att de bostad i samma familjehem under många år, men att de trots detta inte får något gehör hos socialtjänsten när de frågat om möjligheterna att göra en vårdnadsöverflyttning. ”Det är mycket prat om det där men mina föräldrar har fortfarande vårdnaden... tjoho”,

säger Camilla. Hon vill inget hellre än att byta vårdnadshavare och tycker inte att hennes föräldrar har funnits där för henne under hennes uppväxt. ”Det känns jättejobbigt. Jag vill inte alls att de ska ha vårdnaden om mig”, säger hon.

Flera barn och ungdomar som vi mött har inte fått någon information om möjligheten med vårdnadsöverflyttning till familjehemmet. Många vet inte ens vad det betyder.

Tahir som varit placerad i sitt familjehem nästan hela sitt liv, har aldrig ens hört talas om begreppet. Han kan inte minnas att varken hans socialsekreterare eller familjehemsföräldrar nämnt något om detta. För syskonen Elsa och Saga är det likadant. Det tog många år innan de fick veta att vårdnaden kunde flyttas över till deras familjehemsföräldrar.

Saga beskriver att livet blev betydligt enklare att leva när hon blev vårdnadsöverflyttad. Att hennes föräldrar skulle vara med och bestämma gjorde allt krångligt och hon var ofta nedstämd på grund av alla gräl och bråk som uppstod mellan henne själv, hennes föräldrar, socialtjänsten och familjehemsföräldrarna. ●

VÅRDNADSÖVERFLYTTNINGAR

- Frågor om överflyttning av vårdnaden prövas på talan av socialnämnden. Har ett barn stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det uppenbart att det är bäst för barnet att det rådgivande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet eller någon av dem, skall rätten utse denne eller dessa att såsom särskilt förordnade vårdnadshavare utöva vårdnaden om barnet. Föräldrabalken (1949:381) 6 kap. 8 §.
- 2006 presenterade Socialstyrelsen en rapport där de under perioden 2000–2005 följt upp bestämmelsen i socialtjänstlagen och LVU att socialnämnden, när ett barn varit placerat tre år i samma familjehem, särskilt ska överväga om det finns skäl att ansöka om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 8 § föräldrabalken.
- Den visade bland annat att antalet vårdnadsöverflyttningar ökade. År 2005 gjordes 125 överflyttningar av vårdnaden till familjehemmet i 56 av landets kommuner. Under 2003 gjordes 64 överflyttningar.
- För de vårdnadsöverflyttningar som gjordes under perioden 2000–2005 hade barnet i genomsnitt vistats sju och ett halvt år i familjehemmet och genomsnittsåldern var elva och ett halvt år vid tidpunkten för överflyttningen. Den genomsnittliga åldern vid placeringen var ett och ett halvt år.
- Uppföljningen visade också att lagändringen inte fullt ut hade fått genomslag i alla kommuner. I vissa kommuner rådde det osäkerhet kring rutinerna för övervägande, bland annat hur ofta sådana bör göras samt hur de bör gå till och dokumenteras.¹

1. Rapport från Socialstyrelsen och länsstyrelserna – Vårdnadsöverflyttningar för barn placerade i familjehem. Uppföljning av lagändring enligt proposition 2002/03:53. Stärkt skydd till barn i utsatta situationer.

En ny trygghet i familjehemmet

De flesta av de barn och ungdomar som vi mött och som är placerade i ett familjehem är glada och nöjda med sin placering. Trots det kan längtan efter ursprungsfamiljen vara stor.

CAMILLA BERÄTTAR ATT HON UNDER flera år levt med föräldrar som både kraftigt försummat henne och gjort henne illa på olika sätt. Trots att hon skurit sig och haft problem med ätstörningar tog det flera år innan hennes omgivning förstod vad som pågick i hemmet. "Alla har rätt att få börja om på nytt och starta ett nytt liv", säger Camilla om sin flytt till familjehemmet.

Edvin tycker att det bästa med att flytta från sina föräldrar till ett familjehem är "att man inte blir slagen". Maurits fortsätter: "Det som är bra med familjehem det är ju att man får bada, sova skönt, bara vara glad helt enkelt."

Många av de familjehemsplacerade barnen och ungdomarna har erfarenhet från att ha varit placerade på låst institution, på ett HVB och i familjehem. De flesta som bott på en låst institution eller ett HVB och som nu bor i ett familjehem är glada över de i dag befinner sig i just ett familjehem. Wilhelm beskriver skillnaderna som "heaven and hell" och fortsätter: "Det absolut sämsta med institutionstiden var att man var instängd, att man inte liksom kunde riktigt göra som man ville."

Saga berättar om sin flytt från sina biologiska föräldrar till sitt första familjehem: "Hos mina föräldrar kunde man göra massvis med dumma saker liksom, vara ute på nätterna och sen var man helt fast. Sedan så flyttade jag till ett familjehem och då började nya tider, liksom för att bli hel och för att hitta sitt rätta jag och bli den som man egentligen vill vara." Hon beskriver sin situation hos sina biologiska föräldrar. "Jag hade dålig självkänsla. Jag fick en dålig uppväxt helt enkelt, fick inte tillräckligt med kärlek eller uppmärksamhet som jag hade behövt. Har inte fått lära mig vad som är rätt och fel."

Lina som har haft en tuff tid hos föräldrarna och fått ta ett stort ansvar för sitt eget liv, säger så här om skillnaderna mellan föräldrahemmet och i familjehemmet: "Man är trygg i familjehemmet, eller ja, mer än jag var hemma." Camilla är glad och tacksam över att hon blivit placerad i ett familjehem och inte på ett HVB. "Man kan få hjälp, det är inte så många som krigar om uppmärksamheten", säger hon.

Flera av de barn och ungdomar som vi mött talar om att det är en

mycket bra stämning i deras familjehem då familjehemsföräldrarna visar att de bryr sig om dem och bemöter dem med ärlighet. Några berättar att de fick ett helt annat socialt umgänge när de flyttade till familjehemmet, med fler nya vänner.

Att bo och leva i ett familjehem

En del familjehem är även så kallade jourhem och tar med kort varsel och under en begränsad tid hand om barn och ungdomar i alla åldrar. "Jag tror att de som kommer känner sig ganska välkomna, för om man är en sådan familj som liksom pratar med varandra och har roligt tillsammans, känner man sig mer välkommen och man blir som en familj, fast man kanske inte ska bli kvar länge", säger Lina.

Flera barn och ungdomar talar om att de fått möjlighet att göra många roliga saker när de kommit till sitt familjehem. Lina berättar att hon länge varit intresserad av hästar och av ridning, men att hon av olika anledningar inte har haft möjligheten att testa. I sitt familjehem har hon fått chansen till det. "När jag är med hästen slappnar jag av, tappar alla tankarna. De försvinner när man är där", berättar hon.

Adam har under många år fått ta hand om alla sina småsyskon då hans föräldrar inte tagit något ansvar för detta. Han har inte fått tid eller möjlighet att ägna sig åt det som han tycker är allra roligast, att hålla på med musik. "Jag har mer fritt. Alltså jag kan göra mer typ som jag vill. Ingen kommer och stör hela tiden", säger han.

Några av barnen och ungdomarna bor i familjehem med en eller flera andra placerade barn. En del tycker att det är väldigt skönt att bo själva i en familj, utan att det bor andra placerade barn där eller att familjehemsföräldrarna har egna barn. "Det är skönt att komma till ett ställe där man kan vara för sig själv, att ha sitt eget rum och så vidare", säger Erika.

Camilla säger: "Man måste bli placerad hos någon som har tid för en. Men om man flyttar in ett familjehem som kanske har fyra, fem andra placeringar, då skulle det bli jättetufft, för då blir man ju bara en av dem."

Några ungdomar berättar att de har bytt familjehem flera gånger. Ofta har de tyckt att det har varit bra, men inte alla gånger. De berättar att de inte fått någon förklaring, varken av familjehemmet eller socialtjänsten, till varför de tvingats byta familj, trots att de har frågat. →

Ibland har de tvingats flytta med motiveringen att de har misskött sig. Detta upplever de som svepskäl och tror de att det egentligen har funnits andra bakomliggande skäl. De är rätt säkra på att det snarare handlat om att familjehemsföräldrarna inte velat ha dem längre.

En ny vardag med nya rutiner och regler

En del barn och ungdomar som placerats i ett familjehem möts av nya rutiner och ett regelverk som de inte är vana vid. De har ofta kommit från dysfunktionella hem där det sällan funnits några regler över huvud taget. Förändringen är inte den lättaste för dem.

Tommy: "De [familjehemsföräldrarna] är väldigt, väldigt, väldigt hårda på regler. De ger inte vika på sina regler."

Så här motiverar familjehemsföräldrarna en av sina regler enligt Tommy: "De tycker att barn ska vara ute och leka och inte sitta för mycket vid datorn. Då har jag sagt till dem att i den här åldern så är barn intresserade av att sitta vid datorn och kolla på tv."

En del upplever att reglerna i familjehemmet många gånger är orättvisa och att det mer handlar om att familjehemsföräldrarna ska få en lättare vardag, än att det finns en logik och mening med reglerna. Några av de barn och ungdomar som varit placerade i flera olika familjehem ser skillnader vad gäller familjehemsföräldrarnas inställning till rutiner och regler. De upplever att familjehemsföräldrar som har liten erfarenhet av att ta hand om placerade barn många gånger har allt för strikta regler.

"De är ju väldigt så här, punkt och pricka, de pekar ju med hela handen och säger att du ska göra så här och så här, punkt", säger Wilhelm.

Relationen till familjehemsföräldrarna

Barnens och ungdomarnas relation till familjehemsföräldrarna ser självklart väldigt olika ut. Några har i princip bött hela sina liv i familjehemmet och betraktar familjehemsföräldrarna som sina "riktiga" föräldrar. Vissa har regelbunden kontakt med sina biologiska föräldrar och tycker bara att det känns bra och positivt att ha flera föräldrar som bryr sig om dem och som de själva också tycker om. De reflekterar inte så mycket över de biologiska banden. Andra har bött i flera familjehem och har därför många gånger svårt att ens benämna sina familjehemsföräldrar som just "föräldrar". En del reflekterar inte särskilt mycket över relationen. De är mest nöjda med allt som det är.

De flesta barn och ungdomar beskriver sitt förhållande till sina familjehemsföräldrar som bra och positivt. De är enkelt uttryckt nöjda med sina familjehemsföräldrar. "De bryr sig och när man har någonting att

säga lyssnar de", säger Tommy. Saga beskriver sina familjehemsföräldrar så här: "Förstående, snälla och raka."

Flera av barnen och ungdomarna beskriver familjehemmet som kärleksfullt. Erika säger: "Där jag bor så finns det kärlek". Camilla fortsätter: "Om man inte har fått tillräckligt mycket kärlek under sin uppväxt, då så är det ju det som saknas och då måste man få det."

Erika fortsätter och beskriver sitt familjehem: "Jag har haft det svårt under min uppväxt och det har jag fortfarande. De hjälper mig att försöka stå på egna ben och klara vissa grejer. Och de berättar för en hur läget ligger till."

Adam säger: "Jag tycker att de är bra och snälla och man kan prata med dem om vad som helst och de märker om man typ är ledsen, arg eller vad som helst. Då pratar de om det."

"Det är en jättebra familj. De är liksom sociala, umgås och gör allting tillsammans som en vanlig familj. Jag känner som att jag är född där", säger Rickard. Han har ett råd till alla familjehemsföräldrar om hur de ska behandla de barn som blir placerade hos dem. "Jo, det är att barnet ska känna sig som en familjemedlem och inte 'Nej, du är inte vår son eller dotter liksom, så vi kan behandla dig som vi vill'."

Flera barn och ungdomar har många tankar kring hur en bra familjehemsförälder ska vara. Vendela tycker att en bra familjehemsförälder ska vara snäll och kompisen Sabina säger: "Man ska inte slåss."

Alla barn och ungdomar är dock inte nöjda med sina familjehemsföräldrar och sin placering. Nathalie säger så här: "Jag mår inte bra, jag vill därifrån." Nathalie är missnöjd med sin situation. Hon upplever att det enda hon får av sina familjehemsföräldrar är möjligheten att låna pengar av dem. I hennes tidigare familjehem var det annorlunda. "Där kunde vi titta på tv tillsammans och det gick att prata", säger hon.

Nathalie har funderat mycket på hur ett bra familjehem ska vara. Så här säger hon: "Det jag prioriterar först är att de inte behandlar en olikt andra barn." I det familjehem som Nathalie bor finns det både flera placerade barn och biologiska barn. Hon upplever att de biologiska barnen får mer uppmärksamhet än de placerade barnen, men det har hon förståelse för. Men det ska vara rättvist mellan alla barn i familjehemmet tycker hon. "Man kan inte ha olika regler, inte ha olika system för olika barn, nummer ett är rättvisa." Hon beskriver andra saker som hon tycker är viktiga och som kännetecknar ett bra familjehem. "Familjelivet, att hela familjen ska kunna sitta ner tillsammans, äta middag om inte annat på helger, kunna umgås på kvällarna, hitta på saker tillsammans. Alltså det som är det vanliga, det så kallade normala familjelivet." Nathalie är noga med att lägga till ytterligare en

sak som hon tycker är mycket viktig: "Att de lyssnar på en när man vill prata med dem och att de inte nonchalerar en."

Tahir berättar att det finns både bra och mindre bra saker med hans familjehemsföräldrar. "Ibland känns det som om de inte lyssnar på en. Eller att de för det mesta är sura. Men samtidigt är de ändå en hjälpare hand och de ger en kärlek när man behöver det. Och när man behöver vara ifred så låter de en få vara precis det."

Några uttrycker en stor beundran för att deras familjehemsföräldrar har orkat med dem trots att de många gånger betett sig illa och varit elaka. Så här säger Ella: "Ja, jag kan ju säga att jag beundrar dem som fan för det de gör och vad de har gått igenom. Jag vet inte själv om jag skulle klara av det, allt som de har fått stå ut med."

Saga berättar hur tacksam hon är över att hennes familjehemsföräldrar stått ut med henne under alla år trots att hon, enligt vad hon själv säger, gjort en massa dumheter. Hon tror att de uppriktigt tycker om henne och att de inte vill att hon ska flytta.

Några av barnen och ungdomarna säger att de ibland hamnar i bråk och tjafs med sina familjehemsföräldrar, precis som de gjorde med sina biologiska föräldrar. Vendela pekar dock på en skillnad. "Man känner mer skuld när man skäller på sina riktiga föräldrar", säger hon.

Relation till biologiska föräldrar och syskon

Flera av de familjehemsplacerade barnen och ungdomarna beskriver sin relation till biologiska föräldrar och syskon. Trots att många är nöjda med sitt familjehem och sitt nya liv saknar de självklart sin familj. Så här säger Adam: "Man kan ju ibland tänka tillbaks på hur det var hemma och så... för allt var ju inte dåligt hemma heller eftersom man ju var med sina syskon och familj." På frågan när Mats är som mest glad säger han: "När jag träffar min bror, mina syskon."

Trots trassliga relationer med de biologiska föräldrarna uttrycker de ett behov av kontakt. Lydia: "Även fast jag är lite sur på min pappa så vill jag träffa honom mer."

Kontakten med den biologiska familjen ser mycket olika ut. En del träffar inte sin ursprungsfamilj alls, medan andra har en mer frekvent kontakt. Några har erfarenhet av att träffa sina föräldrar och syskon under ett så kallat övervakat umgänge.

Erika berättar: "Man kan ju få övervakat umgänge, så att de ser på vad man gör i fall man bråkar med sin familj. Det hade jag första månaderna när jag och mina syskon skulle vara hos mamma första gången. Då var det en socialtant som var där. Hon sa inte så mycket, men hon kollade att allt gick bra, att vi inte bråkade, att det inte blev tjafs." Erika tycker att det har varit mycket bra att ha med en övervakare (som ofta är en socialsekreterare) under träffarna med sin mamma. Hon berättar att socialsekreteraren slutade att vara med efter en tid då umgänget bedömdes kunna fungera ändå, men att det var svårare att träffa mamma och syskonen då. Det blev oftare bråk och tjafs än tidigare. "Det är bra att ha övervakat umgänge. Det finns ju olika anledningar till att man vill ha det. Det kan ju vara så här bråkigt eller att mamma eller pappa gör någonting mot en", säger hon.

En del uttrycker sin besvikelse över hur relationen med deras föräldrar har utvecklats. Så här säger Sara: "Pappa hälsar aldrig på, han ringer aldrig, inget sånt." Rickard fortsätter: "Jag har också en pappa som inte bryr sig." Rickard beskriver hur hans pappa ofta lovar att de ska träffas och hitta på saker tillsammans men att han ofta ställer in. "Det är ju inte kul liksom, man går och ser fram emot att man ska göra

något trevligt med pappa denna månad, sen så händer det ingenting. Och jag menar inte att vi behöver åka iväg och göra stora grejer, men bara att träffas liksom och umgås och säga hej, det hade räckt. Och känna att han finns där, men det har han heller aldrig gjort", säger Rickard.

Några av ungdomarna berättar särskilt om hur de saknar sina syskon. "Visst har man kanske inte världens bästa relation med dem, men ändå så vill man ju träffa dem för de tillhör ju familjen. Och de har ju varit med en typ hela ens liv. När man är med sin familj så vill man att det ska vara bra. Man vill inte typ gå dit och börja bråka direkt, det är ju så trist att komma dit då", säger Erika. Hon berättar att hon och hennes syster placerades i samma familjehem. Familjehemsföräldrarna drack och tog inte hand om barnen på det sätt som de skulle. Erika säger att hon aldrig hade klarat sig där om det inte hade varit för hennes syster. Hon stod upp för henne och var också den som vågade berätta för socialtjänsten vad som pågick i familjehemmet. När systemen tvingades att flytta blev Erikas situation mycket jobbig. Så här berättar hon att en av hennes familjehemsföräldrar sa när systemen hade lämnat familjehemmet: "Ja nu ska du inte leva som en prinsessa längre... nu ska du få leva skit när din syster har flyttat."

Camilla: "Jag tycker det är konstigt att jag inte får ha kontakt med min lillasyster. Vi får inte prata med varandra, inte chatta... ingenting. Och det är bara för att mina föräldrar inte vill det." På frågan hur det känns att inte träffa sin syster säger Camilla: "Jag blir ledsen." Hon berättar att det framgår av hennes vårdplan att hon ska stärka sin relation med bland annat sin syster. "Det blir ju ganska motsägelsefullt när jag inte får träffa henne eller prata med henne." ●

”Jag menar hur ska jag kunna sträva mot att få komma härifrån när jag inte vet vad det är jag ska förbättra?”

Josefine

Alla får samma behandling

Många ungdomar upplever att de måste genomgå samma behandling trots att de är placerade av olika anledningar.

”JAG TYCKER INTE DE BORDE VARA SÅ JÄVLA HASTIGA MED SOC OCH SÅDÄR.

De borde inte vara så hastiga med att sätta folk på HVB”, tycker Isak.

En del ungdomar upplever att socialsekreteraren på väldigt svaga grunder förlänger deras HVB-placeringar. Klas berättar: ”När jag väl har bott där i tre månader säger de att jag har massa problem som jag inte alls håller med om. Och det är småproblem. Det kan vara problem som att inte gå upp på morgonen, ett sånt litet problem kan räcka för att man ska bo kvar.”

Ungdomar tycker också att det inte får vara för stor åldersspridning på HVB. ”Det är ju så olika åldrar och behov här. Det är nästan omöjligt att få det att fungera för alla. Jag är inte nöjd!”, säger Martin

Att inte blanda ungdomar med olika problematik är något annat som många efterlyser. ”De som har familjeproblem ska inte behöva åka på HVB”, säger Anders. Agnes fortsätter: ”Nä men dom sätter ju alla som har det på behandlingshem ändå.”

Om ungdomar mot förmodan måste placeras på HVB vill de inte hamna tillsammans med dem som har ett socialt nedbrytande beteende i form av kriminalitet eller droger. Aron berättar hur det kan gå till: ”En snäll pojke – sen kommer han till oss och då lär han sig mera dumheter bara. Vi lär han: vill du sno en Golf så tar du en jävla skruvmejsel.”

En del av ungdomarna berättar att de har blivit ”värre” när de har kommit ut jämfört med innan de blev placerade, just för att de vistats i en blandad grupp. Beatrice: ”När man kommer till HVB lär man sig så mycket grejor som man aldrig kunnat förut. Jag har lärt mig så sjuka

grejor av andra ungdomar. Saker som jag aldrig ens kunnat komma på själv. Alltså kriminella saker.”

Det finns ungdomar som önskar att få bli omplacerade men de får inget gehör för det. ”Jag har sagt flera gånger att jag inte vill bo där, att jag vill bo på ett bättre ställe. Men då säger socialen och HVB att jag har bytt så mycket familjer och de tycker att jag ska vara kvar på samma ställe, fast det stället är dåligt för mig.” säger Klas.

Amir berättar: ”Jag har sagt till dem att fixa en sån där fosterfamilj och då säger de ’Vi måste först utreda hur det blir. Sen när allting är klart då kan vi söka’. Och det kan ta typ ett halvår, ett år. Då kanske jag får sitta ett halvår till. Förstår du? Bara för att de ska utreda. Och sen →

Barnombudsmannen om vårdplan och behandling

Kunskapen om vårdplanen och behandlingsplanen är dålig. Många ungdomar vet inte ens om att det finns en plan för dem.

En vårdplan¹ ska alltid upprättas, även om en utredning leder till att vården ska ges under frivilliga former.²

Vårdplanen ska beskriva de övergripande målen med vården, vilka insatser som behövs och på vilket sätt den unges umgänge med föräldrar, vårdnadshavare samt närstående ska ordnas. Vårdplanen ska även innehålla den unges eller vårdnadshavarens synpunkter på planen.³ För att kunna ta ställning till förslaget krävs relevant information om det.⁴

En vårdplan bygger på det material som insamlats och den analys som gjorts i

samband med utredningen. Även om det är socialnämnden som beslutar om innehållet i vårdplanen, är det viktigt att den enskilde utifrån ålder och mognad får vara med i planeringen.⁵ Forskning visar att den unges delaktighet i planeringen av vården är en av framgångsfaktorerna för insatsen.⁶

I samförstånd med den unge, familjen och vårdgivaren har socialsekreteraren ansvar för att en genomförandeplan, den så kallade behandlingsplanen, upprättas.⁷ Både vårdplanen och behandlingsplanen ligger till grund för de uppföljningar av vården som ska genomföras varje halvår enligt 6 kap. 8 § socialtjänstlagen och 13 § LVU. Det är viktigt att planerna är realistiska och att de vid behov revideras fortlöpande under placeringstiden.⁸

Den ansvarige socialsekreteraren har en

viktig roll. Hon eller han har ansvaret för att utreda och bedöma var den unge ska få vård samt ansvara för och följa upp vården.

Av stor betydelse för kvaliteten i socialtjänsten är en förtroendefull samverkan mellan socialsekreteraren och klient.⁹ Den personal som arbetar med ärenden som avser barn och ungdomar bör ha ett lyhört, empatiskt och respektfullt bemötande. Personalen ska kunna hantera olika intressen och konflikter samt vara objektiv och opartisk i ärendet. Handläggaren bör ha ett förhållningssätt som är professionellt för att kunna tillämpa ett barnperspektiv och garantera att barnets eller den unges delaktighet och inflytande tillgodoses.¹⁰ Socialsekreteraren har väldigt mycket makt över den unges liv. Det är viktigt att hon eller han är medveten →

kanske de säger att jag har gjort något dumt och så får jag sitta där längre.”

Ungdomarna saknar information om hur länge deras placering ska fortgå. Isak säger: ”Jag vill veta när jag kommer ut.” Anders fortsätter: ”Ja, ett datum på när man kommer ut från behandlingshemmet.”

Amir tycker det är dåligt att man inte får veta när man ska få komma hem. ”Man får inga besked. Alltså de säger typ så här: ’Ah, men tre månader’. Sen när man har socsamtal om tre månader så säger de ’Nej, men du ska vara här typ ett halvår till.’”

Vårdplan

Josefine berättar att hon fick ta del av sin vårdplan först efter flera månader. Hon har inte varit delaktig i planering av vården. ”Jag har inte vetat om vad jag ska göra här över huvud taget. Jag var så arg och så pratade jag med min kontaktperson och frågade varför jag inte har fått se den. ’Nej vi har ingen sån’. Jag ba ’nääh, vad ska jag göra här då? Och hon ba: ’Men det finns en sån här nånstans, men jag har inte gjort färdigt den.’ Nääh, jag har bott här i mer än tre månader. Så fick hon fan ta tummen ur arslet och göra färdigt den fort som fan. Sen fick jag kolla.”

Josefine fortsätter: ”Jag menar, hur ska jag kunna sträva mot att få komma härifrån när jag inte vet vad det är jag ska förbättra?”

Behandling

Behandling är ett tvetydigt begrepp hos ungdomarna. ”Det finns ingen behandling,” säger Stefan. Många av ungdomarna vet inte vad de har för behandling, vad den innebär eller vad den syftar till. När de har ifrågasatt vad behandlingen går ut på har de fått svaret att allting är en del av behandlingen eller att personalen inte kan avslöja detta.

”Man vill ju inte vara på ett behandlingshem utan att veta vad man ska jobba med”, säger Maja.

Flera av ungdomarna har kvar samma vårdplan och behandling trots att de uppfyllt de krav som stod i den. Även om den unge till exempel har slutat med kriminalitet och varit skötsam under det år som placeringen varat, måste hon eller han fortsätta med samma behandlingsplan. Och även om den unge är färdig med sin behandling ges beskedet att hennes eller hans LVU inte ska upphöra förrän om ett visst antal månader.

Jakob berättar: ”Jag har varit här i ett år och det är ingen jävla behandling alltså. De säger att det är ett behandlingshem.” En flicka, Marielle, säger: ”Jag har bott här i fyra månader. Vi har haft en kväll med ungefär en timme då vi hade typ så här terapiaktigt. Men ingenting annat.”

En del behandlingar kan avse vardagliga rutiner eller sysslor, som att gå upp morgonen, gå till skolan, laga mat och städa. För en del är sådana rutiner en självklarhet och inte någon sorts behandling. En del ungdomar menar att de tidigare har fått ta stort ansvar med rutiner och hushållssysslor. ”Men det har man ju gjort i hela sitt liv, det är ju ingen behandling”, anser Jakob.

HVB tar emot flickor och pojkar med olika erfarenheter och problematik. Ändå är behandlingen inte anpassad till varje enskild individ. Många ungdomar får samma behandling som andra placerade ungdomar med helt annan problematik. ”Alla har samma grej, det känns så jävla löjligt”, tycker Viktor.

Det kan till exempel vara att alla som är placerade på HVB är tvungna att gå på drogterapi, trots att vissa är placerade på grund av föräldrarnas bristande omsorg och aldrig tidigare i sitt liv har kommit i

om denna maktaspekt och verkar för att reducera maktobalansen.

Ungdomarna berättar om svårigheter att få byta socialsekreterare. Ibland kan det finnas anledningar till varför socialsekreteraren inte byts ut. En sådan kan vara behovet av kontinuitet. Bedömningen om ett byte görs från fall till fall, men det finns inga riktlinjer.¹¹ Barnombudsmannen finner det bekymmersamt att det saknas riktlinjer om hur och när ett byte ska ske.

I samtal med de unga framgår att en del inte vet vilken behandling de har. Då är det inte konstigt att det uppstår en känsla av hopplöshet och frustration. Barnombudsmannen undrar hur unga ska lyckas påverka och förbättra sin situation om de inte känner till vilka mål som är uppsatta för dem.

I samförstånd

Enligt socialtjänstlagen ska socialnämndens insatser utformas och genomföras i samför-

stånd med den enskilde. Barnombudsmannen anser att varje barn och ung person ska vara delaktig i frågor som rör henne eller honom. Är inte den unge delaktig i planeringen av vården kommer heller inte hennes eller hans önskemål och synpunkter på hur behandlingen ska genomföras fram. I stället upprättas behandlingsplanen av personalen själva, utifrån deras perspektiv.¹²

När det är en fråga om vård mot den unges och hans eller hennes föräldrars vilja, är det självfallet svårare att skapa delaktighet. Om det gäller ett ärende enligt LVU ska vårdplanen presenteras i förvaltningsrätten. Då utgör den ett underlag för den enskilde att samtycka eller inte samtycka till vården.¹³

Barnombudsmannen anser att kvaliteten på somliga behandlingar bör ifrågasättas. I samtalen med ungdomarna framgår att planeringen av vården i en del fall inte är individanpassad. Att få vård för en problematik den unga inte har eller har haft är besynnerligt.

En del barn och ungdomar upplever att de inte vill placeras tillsammans med andra som har en helt annan problematik med motiveringen att de då lär sig socialt nedbrytande beteende av varandra. Att samla ungdomar med allvarliga beteendeproblem kan öka risken för en negativ ungdomskultur, som kännetecknas av antisociala attityder och antisocialt beteende. Det kan påverka behandlingsresultaten negativt. Även den som inte visar upp allvarliga beteendeproblem kan utveckla ett sådant beteende. Detta beror inte enbart på de ungas egenskaper, utan även av institutionernas egenskaper. Institutionernas kultur är ett viktigt område, oberoende av behandlingsinriktning.¹⁴

Individanpassad behandling

Barnombudsmannen anser att det är viktigt att HVB där ungdomar vårdas, upprätthåller ett klimat och en atmosfär som främjar barns- och ungdomars utveckling. Det är

kontakt med droger. Går inte den unge på terapin kan det till exempel få ekonomiska konsekvenser, som att en viss summa dras av de pengar hon eller han tjänat.

En del terapier upplevs som väldigt oseriösa och utan något behandlings syfte. Ungdomarna berättar om terapeuter som diskuterar om sitt eget privatliv i stället för att ge behandling. Vissa uppgifter i behandlingen uppfattas mer som en vinst för HVB än för den unge. Ungdomarna förstår inte syftet utan anser att de utnyttjas som gratis arbetskraft. De berättar till exempel om att de hjälpt till med att repa-

lera föreståndarens motorfordon eller att städa personalens rum.

Några ungdomar anser att det skulle vara bättre att flytta hem för att pröva hur de kan klara sig i hemmiljön i stället för att stanna på HVB, eftersom de anser att de uppfyllt målen i vårdplanen. Viktor ger sin bild: "Även om du är färdig med din behandling så bá: 'Ja men de är fem månader kvar'..."

"Man ska vara här till sista minuten alltså. Det är väl bättre att flytta hem? Kan jag flytta hem igen så kan man ju se hur jag sköter mig och om jag vill sköta mig så går det nog bra", resonerar Stefan. ●

viktigt att den ansvarige socialsekreteraren utgår från vad som är bäst för varje enskild person och placerar den unge i den miljö där hon eller han får vård och stöd utifrån sitt enskilda behov. Utifrån vad som framgår av våra samtal med ungdomarna får många samma sorts behandling och terapi trots att de inte har samma problematik. Barnombudsmannen anser självfallet att behandlingen ska vara individanpassad för att den unge ska uppnå bästa möjliga resultat med sin vård.

Det är inte svårt att lyssna på barn och ungdomar. Det fordras inte en hel vetenskap för att lyssna. Ett första steg är att utgå från att barn och ungdomar är seriösa samtalspartners och att varje enskild person är expert på sin vardag. Inte de vuxna! ●

NOTER

1. Socialtjänstlagen (2001:453) 11 kap 3 §.
2. Thunved, Anders. Nya Sociallagarna. Norstedts juridik, 2010.
3. Socialtjänstförordning (2001:937).
4. Socialstyrelsen. Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser. 2006.
5. Thunved, 2010.
6. Bakketeig, E och Backe-Hansen, E, red. Forskningskunnskap om ettervern. Nova, 2008.
7. Socialstyrelsen. Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser. 2006.
8. Socialstyrelsen. Barn och unga i socialtjänsten. 2006.
9. Prop.1996/97:124.
10. Socialstyrelsens allmänna råd SOSFS 2006:14. Personalens kompetens vid handläggning och uppföljning av ärenden som rör barn och unga.
11. Socialstyrelsen. Barn och unga i socialtjänsten. 2006.
12. Socialstyrelsen. Social Tillsyn 2008–2009. 2010.
13. Thunved, 2010.
14. Andreassen, Tore. Institutionsbehandling av ungdomar: vad säger forskningen? Gothia, 2003.

Minska risken för att historien ska upprepas

Stat och kommun hade ansvar för barnen men brast i tillsynen. Nu kräver de drabbade upprättelse. Finns det en risk för att nya övergrepp begås i dag och att vi får se en ny Vanvårdsutredning om 50 år?

– **JAG TROR ATT RISKEN ÄR OERHÖRT MYCKET MINDRE.** Hela samhället har en annan syn på barn, socialtjänsten lyssnar mer på barnen i dag och kontakten med barnens biologiska föräldrar är bättre.

Det säger Kerstin Wigzell som är särskild utredare i Upprättelseutredningen. Den syftar till att ge de barn som utsattes för övergrepp, vanvård och kränkningar gottgörelse.

Barn som var placerade under sex decennier, från 1920 till 1980, har i Vanvårdsutredningen berättat om vanvård i fosterhem och/eller på institution. Det har exempelvis handlat om barn som ständigt varit hungriga, fått utstå kränkningar från fosterföräldrar eller personal på institution, blivit utsatta för såväl psykisk som fysisk misshandel, sexuella övergrepp och som inte fått gå i skolan på grund av hårt arbete.

Carolina Överlien har deltagit som utomstående expert i Vanvårdsutredningen.

– En generell slutsats är att det är praktiken, inte lagarna och bestämmelserna, som har brustit. Tillsynen av familjehemmen och institutionerna var under 1900-talet inte tillräcklig, många som varit placerade vittnar om att inga oanmälda besök från de sociala myndigheterna förekom.

Fortfarande finns ett glapp mellan lagstiftningen och verkligheten.

– Ju bättre insynen är, desto mindre är risken för att våld och övergrepp förekommer. Men även i dag är insynen otillräcklig och det görs för få oanmälda inspektioner. Jag hoppas att det i framtiden kommer

”Det är också angeläget att utvärdera metoder som till exempel teckenekonomi och hemsnickrade behandlingsmetoder.”

att vara färre som vittnar om våld och övergrepp, men jag är övertygad om att sådant förekommer även i dag. För att komma till rätta med det krävs en öppenhet med ökad insyn i familjehem och HVB, oanmälda besök från socialtjänsten flera gånger om året och att barnen får reda på vilka rättigheter de har, säger Carolina Överlien.

Kerstin Wigzell anser att det går att förebygga att barn utsätts för övergrepp och kränkningar, men misstag kommer alltid att begås.

– Det viktiga är att det finns rutiner att fånga upp problem och att enskilda vågar anmäla övergrepp till exempel i en dysfunktionell personalgrupp. Rutiner behövs för att förebygga, upptäcka och åtgärda försumlighet och övergrepp. Det är också angeläget att utvärdera metoder som till exempel teckenekonomi och hemsnickrade behandlingsmetoder, säger Kerstin Wigzell.

Lagstiftningen måste skydda barnens rättigheter även efter ett omhändertagande.

– Jag oroar mig för att kommunerna bara har ansvar för de barn som

kommer från den egna kommunen och att ingen tar det övergripande ansvaret för privata HVB. Tidigare kunde fosterbarn vara en ekonomisk tillgång som arbetskraft på gården. I dag finns en risk för att barn ses som en ekonomisk säkerhet om man till exempel vill förverkliga en dröm om att driva en hästgård eller något annat. Familjehem kan ta emot lika många barn som en institution, utan att utsättas för samma granskning och krav, säger Kerstin Wigzell.

För att minska risken för att historien ska upprepa sig krävs att de placerade barnens rättigheter stärks. Kerstin Wigzell talar sig varm för det utifrån sina erfarenheter både från Barnskyddsutredningen och Upprättelseutredningen. Hon föreslår bland annat:

FOTO: BENGT-GÖRAN CARLSSON/NORDIC PHOTOS

FAKTA OM OLIKA UTREDNINGAR

- **Vanvårdsutredningen** fick regeringens uppdrag att granska allvarliga övergrepp och vanvård av flickor och pojkar som varit placerade i familjehem/fosterhem eller vid institutioner inom den sociala barnvården från 1920–1980. Den omfattar cirka 1 000 personer. I den delrapport som presenterades i januari 2010 redovisas resultaten från de första 404 intervjuerna fram till januari 2009.
- **Upprättelseutredningen** tillsattes för att utreda hur de som utsatts för vanvård och övergrepp i samhällsvården ska få upprättelse.
- **Barnskyddsutredningen** presenterades 2009. Den föreslog en ny lag om stöd och skydd för barn och ungdomar, och att barns och ungas möjligheter till delaktighet och inflytande ska förbättras. Skärpta krav på kvalitet, kompetens och säkerhet i socialtjänstens arbete med barn som far illa, föreslogs också. Förslagen har ännu inte resulterat i någon regeringsproposition.

- Varje barn ska ha rätt till en namngiven socialsekreterare som besöker dem så ofta det behövs och minst fyra gånger om året.
- Bättre kontroll och tillsyn av familjehem. De som tar emot fler än två fosterbarn bör ha ett särskilt tillstånd.
- Familjehemsvården måste få betydligt bättre stöd i det svåra och viktiga arbete man gör. Regeringen och SKL bör stödja ett regionalt samarbete när det gäller rekrytering, utbildning och handledning.
- Regeringen bör initiera ett nationellt långsiktigt program för ökad säkerhet inom samhällsvården av barn och ungdomar.
- Lagen bör vara tydlig med att socialnämnden ska ansvara för att det ska finnas rutiner för att förebygga, upptäcka och åtgärda risker och missförhållanden.
- Regeringen bör uppdraga åt Socialstyrelsen att kontinuerligt följa omfattningen av övergrepp och allvarliga försummelser samt analysera och sprida de erfarenheter som görs.
- För att inte de drabbades vittnesmål ska ha varit förgäves krävs att samhället upprättar de drabbade. Upprättelseutredningen föreslår att regeringen ska be dem om ursäkt, på alla ansvarigas vägnar, vid en särskild ceremoni.
- Utredningen rekommenderar också att alla som utsatts för övergrepp och försummelse av allvarlig art ska få en ekonomisk ersättning på 250 000 kronor.

Maritha Sandberg Lööf

KERSTIN WIGZELL

FOTO: PAWEL FLATO

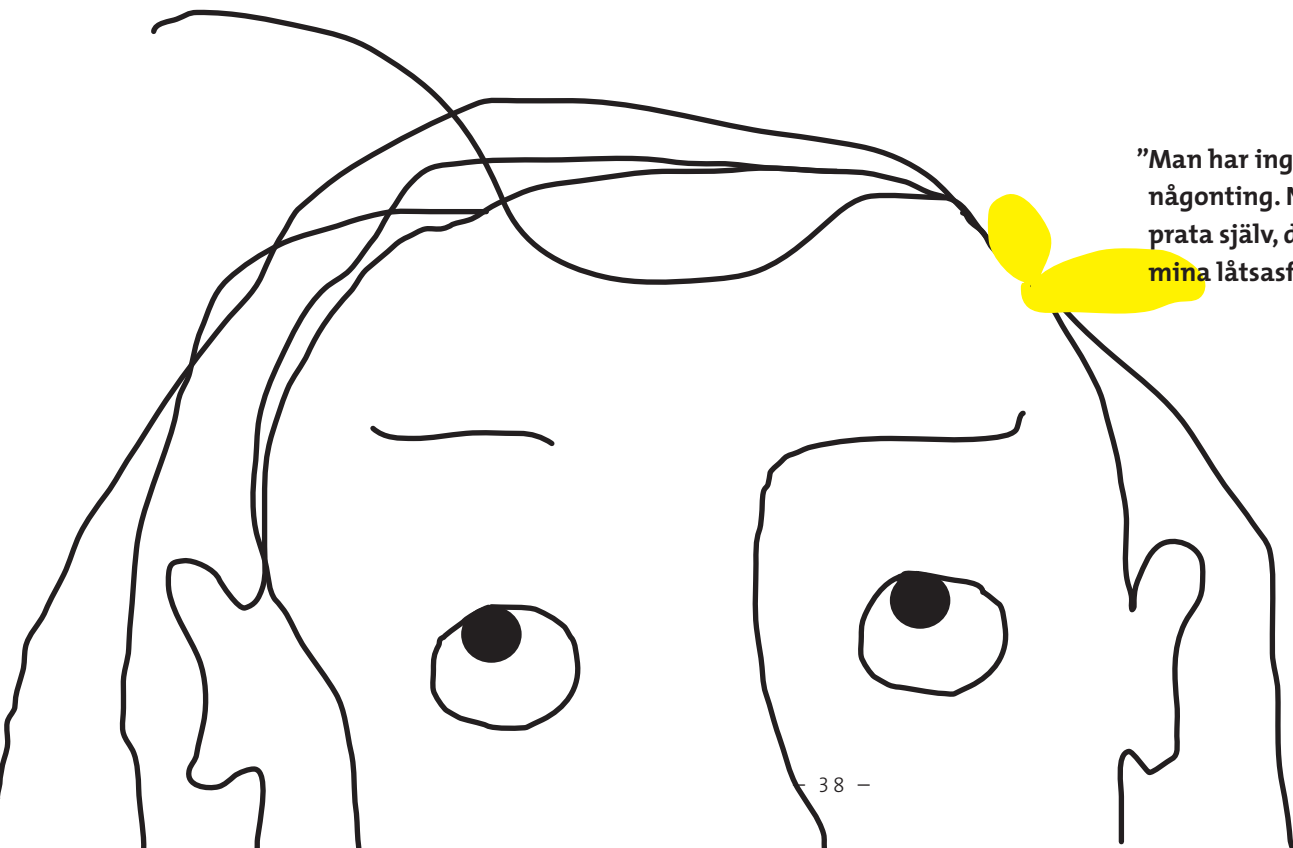
- Kerstin Wigzell har varit generaldirektör för Ungdomsstyrelsen 1994–1996 och för Socialstyrelsen 1998–2004.
- Hon var särskild utredare i Barnskyddsutredningen 2009 och nu senast i Upprättelseutredningen.

CAROLINA ÖVERLIEN – BARNRÄTTSEKSPERT I BARNOMBUDSMANNENS RÅD

- Forskare vid Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS), Oslo, Norge.
- Har i drygt tio år forskat om barn och ungdomar som är utsatta för våld och övergrepp och som lever i svåra livssituationer. De senaste åren har den primärt handlat om barn som upplever våld i hemmet. Forskningen utgår från ett tydligt barnperspektiv med fokus på barnets rättigheter.

Att inte bli tagen på allvar

”Man har ingen chans att säga någonting. Nej, man får inte prata själv, de pratar bara med **mina** låtsasföräldrar.”

Sabina

Socialekreterare som aldrig går att få tag på och som lovar mer än vad de håller hör till de negativa erfarenheter som ungdomarna berättar om.

”**ALLTSÅ FATTAR DU, SOCIALEN**, de tror att de är bättre än vad de är”, säger Elina.

Många av de barn och ungdomar som Barnombudsmannen har samtalat med har negativa erfarenheter av socialtjänsten. De upplever att man inte lyssnar på dem när de vill få hjälp, till exempel med sjukvård eller att bli omplacerade. Många tycker att socialekreterarna är fördomsfulla och generaliserande.

En pojke berättar att hans socialekreterare hotat att skicka tillbaka honom till det hem där han under sin uppväxt utsatts för misshandel. Det förekommer även hot om att de unga kan placeras på särskilda ungdomshem, om de inte gör vad de blir tillsagda eller accepterar de förslag som tagits fram i vårdplanen.

Helena säger: ”De hotar en med p 12:a hela jävla tiden.” På frågan varför socialekreterarna brukar hot svarar Isak: ”Kontroll, de vill ha kontroll.”

Ett fåtal barn och ungdomar berättar att de har haft bra socialekreterare. I de fallen handlar det om att den unge upplever att socialekreteraren lyssnar, är intresserad och inte fördömer samt att han eller hon är hjälpsam. Ludvig berättar: ”Han har tagit hand om mig jättebra liksom. Just det att han lyssnar på vad man säger.” En bra socialekreterare gör ungdomarna delaktiga genom att fråga om deras åsikter i frågor som rör dem. Det kan till exempel vara att socialekreterarna läser upp vad som noteras i journalen och låter den unge få godkänna det. Ungdomarna beskriver det som en känsla av att socialekreteraren står på deras ”sida” och tar dem på allvar. Det kan till exempel handla

om situationer där den unge upplever sig kränkt av personalen på HVB.

”Hittills, har de försvarat mig. Om jag har berättat någonting som jag inte tycker är bra så har jag alltid haft de som hjälpt mig med att ringa till personalen och säga att så får ni inte göra”, säger Sadja.

Tillgänglighet

Många av de unga anser att socialekreterarna är otillgängliga och svåra att få tag i. En del har inte ens någon telefontid. Ungdomarna är tvungna att vänta tills socialekreterarna kontaktar dem. ”Jag får söka min två veckor innan jag får tag i honom”, säger Viktor.

Under telefontiden är det ofta upptaget eller så är det ingen som svarar när ungdomarna försöker kontakta dem. Det besked som ges är att deras socialekreterare antingen är upptagen i något sammanträde eller ledig. Trots att ungdomarna ringer och lämnar meddelande upprepande gånger återkommer inte socialekreterarna.

”När jag ringde i fem veckor ringde de fan inte upp. De i växel så bara ’Jaha men är det du igen?’”, säger Viktor. Tara berättar: ”När jag hade honom där, svarade han ALDRIG, jag lämnade meddelande men han svarade aldrig.”

Flertalet ungdomar har fått löfte att socialekreterarna ska återkomma samma dag till dem. Trots det ringer de inte tillbaka. ”Då kan man säga att jag ringer när jag hinner, för då förväntar man inte sig att de ska ringa nu eller i morgon”, säger Sadja.

När ungdomarna väl lyckas komma i kontakt med sina socialekreterare upplever de att de inte lyssnar på dem. De säger att socialekreterare bara pratar med andra vuxna. ”Man har ingen chans att säga någonting. Nej, man får inte prata själv, de pratar bara med mina låtsasföräldrar” berättar Sabina. →

Barnombudsmannen om socialtjänstens bemötande

De flesta barn och ungdomar i den sociala barnvården som vi har mött är missnöjda med socialtjänsten och framför allt socialekreterarnas förhållningssätt.

Kommunikationen och informationen är bristfällig. Socialtjänsten lyssnar inte på ungdomarna och tar dem inte på allvar. En del tycker att socialekreterare behandlar dem som om de vore betydligt yngre än vad de är. Många anser att socialekreterarna är falska och ger löften som inte infrias. Möjlighet att vara delaktig i planeringen av beslut saknas.

Förmågan att kommunicera, leda samtal, vägleda, handleda, coacha och informera har blivit en betydelsefull kompetens inom en rad olika yrken. Det ställs krav på att yrkesutövaren kan klara av att möta klienterna

på ett professionellt vis, men många av de ungdomar vi samtalat med anser att deras socialekreterare inte bemöter dem på ett sådant sätt.¹ Vikten av att låta barn och ungdomar vara delaktiga i vårdprocessen anser vi är av stor betydelse för att vårdplanerna ska lyckas. Att få framföra åsikter samt ge information är grundläggande för delaktighet.² Om den unge inte får inflytande kan socialekreteraren inte förstå hur han eller hon verkligen mår och upplever sin placering. Finns ett professionellt förhållningssätt hos personalen, förmår den att tillämpa ett barnperspektiv och säkerställa barns och ungdomars delaktighet och inflytande.³

Skapandet av kontakt och tillit är ett förlopp som tar tid.⁴ Att prata med den unge vid flera tillfällen, eventuellt i samband med

vardagliga aktiviteter, är bättre än samtal vid ett enstaka tillfälle.⁵ Barnombudsmannen ifrågasätter hur en förtroendefull och tillitsfull relation ska kunna skapas om det inte finns en regelbunden kontakt mellan socialekreteraren och den unge.

Många av de barn och ungdomar som är placerade har med stor sannolikhet blivit svikna av vuxna tidigare under sin uppväxt på ett eller annat sätt, till exempel genom försummelse. Därför har de inte så stor tilltro till vuxna. Det är viktigt att inte svika dem på nytt utan i stället bygga upp en ärlig och förtroendefull relation. Det anses vara lämpligt för kontinuiteten att den socialekreterare som påbörjar placeringen behåller ansvaret under placeringstiden. Och för att en kontinuitet i vården ska fungera är det lämpligt att →

Det finns ungdomar som har varit placerade i flera månader utan att deras socialsekreterare talat med dem om hur de upplever placeringen. Erika berättar: "Man vill ju veta att de bryr sig om en, inte bara 'Nu får du bo här och nu slutar vi ha kontakt med dig för nu får du bo på det här stället. Så länge du får mat och tak över huvudet så får du väl vara nöjd'. Det får typ inte vara så där, för då känner man sig som en liten fånge i ett hus."

Hanna uttrycker en önskan att ha någon att tala med: "Jag vill prata med en utomstående människa, men hon ska inte veta nåt om mig, inte att jag bor på ett HVB-hem!" På frågan om vem det skulle kunna vara säger Hanna: "En kvinna, en gammal tant. Ja, en normal människa!"

Svek

Flera gånger sviker socialsekreterarna löften som de ger. Ungdomarna säger att det inte finns någon anledning för socialsekreterarna att lova sådant som de inte kan uppfylla. Det gör bara att det skapas ännu mer missstro.

Sveket handlar inte enbart om löften att få återkoppling per telefon, utan till exempel även ansökningar om ekonomiskt bistånd till kläder som socialsekreteraren inte besvarar på flera månader. Viktor hänvisades till sina föräldrar, i stället för att få hjälp av sin socialsekreterare. "Jag skickade in min 'ansökan' till soc. Han sa 'Du har ju dina föräldrar som kan hjälpa'. Jag sa att jag har LVU men han sa ändå 'Du får ta det med dina föräldrar'. Men dom pratar inte med mig."

Vissa ungdomar anser att socialsekreterarna ljuger för dem. Det som den unge och socialsekreteraren har kommit överens om infrias inte eller stämmer inte överens med vad som först planerades. "De lovar saker som de inte håller. Det där med att jag skulle få lägenheten efter

sex månader hur gick det med det? Ja, just det, jag har varit här nio", säger Stefan.

Några berättar att de har fått ett löfte att de ska vara tillfälligt placerade under en månad på HVB. Under tiden ska socialsekreteraren hitta ett familjehem. Klas berättar att socialsekreteraren sagt: 'om du bor här i en månad ungefär så kommer vi genast leta efter fosterfamilj och så kommer du snart flytta till stan eller så'. Klas berättare vidare: "Sen när man kommer dit får man direkt veta att man måste bo där i minst tre månader."

Även löften att få komma hem till sina föräldrar förändras. "Jag skulle bli hemslussad i augusti, men nu säger de att jag ska på familjehem, så jag fattar ingenting", berättar Tina.

Ignorans

"Man blir lite arg på socialtjänsten eftersom det ibland känns som om de inte lyssnar alls på det man säger", berättar Tahir.

En del ungdomar berättar om olika problem till sin socialsekreterare utan att hon eller han agerar för att den unges situation ska förbättras. "De tar ju in informationen, men gör ju inte så mycket åt det", anser Tommy.

Många ungdomar tycker inte att de blir respekterade eller tagna på allvar. Maja berättar: "Jag sa att jag inte ville vara här. Jag sa tre gånger att jag trivs verkligen inte, jag mår riktigt dåligt. De sa: 'Men vi kan inte flytta dig!'"

Till slut mådde Maja så dåligt att hon avvek från familjehemmet på egen hand. I stället för att få bo i ett nytt familjehem blev hon placerad i ett HVB på grund av sitt beteende. Maja: "När man försöker få →

den unge är delaktig i planeringen av den.⁶

Respekt, tydlighet, information och att rätt kunna tolka det som sägs, är basen för en positiv relation mellan socialsekreteraren och den unge.⁷ En förtroendefull kontakt är en förutsättning för att socialsekreteraren ska kunna försäkra sig om att den unge får sina behov tillgodosedda.⁸ Då törs han eller hon berätta om sin situation och ställa frågor. För att upprätthålla en förtroendefull relation är det viktigt att flickan eller pojken får ta del av de anteckningar som dokumenteras.⁹ När ungdomar får vara delaktiga underlättar det för socialsekreteraren att fatta beslut om barnets bästa och att nå resultat på ett effektivt sätt. Varje barn och ung person har rätt att bli hörd eftersom det handlar om dem och deras framtid.¹⁰

Uppföljning

Enligt 5 kap. 1b § socialtjänstförordningen ska den socialnämnd som har fattat beslut om

vård av ett barn enligt socialtjänstlagen noga följa vården. Detsamma gäller de som efter ansökan av nämnden beretts vård med stöd av LVU. I socialtjänstförordningen sägs att socialnämnden ska följa vården främst genom regelbundna personliga besök i det hem där den unge vistas. Enskilda samtal med den unge, samtal med den eller dem som tagit emot den unge i sitt hem och samtal med vårdnadshavarna innefattas också. Uppföljningen ska omfatta den unges hälsa, utveckling, sociala beteende och skolgång samt relationer till anhöriga och andra närstående. Barnkonventionen slår fast att varje barn som har omhändertagits av behöriga myndigheter för omvårdnad, skydd eller behandling av sin fysiska eller psykiska hälsa, har rätt till regelbunden översyn av den behandling som barnet får samt alla andra omständigheter rörande barnets omhändertagande.

Barnombudsmannen anser att regelbunden kontakt och personliga besök är en förut-

sättning för att följa upp och få insyn i ungas vård och behandling. Det är anmärkningsvärt att många av de barn och ungdomar vi har samtalat med inte har haft regelbundna kontakter, genom besök eller samtal med den ansvariga socialsekreteraren, trots att det ska ske. Vi ifrågasätter hur den unges socialsekreterare kan revidera eller pröva om vården alltfjämt behövs, om den inte följs upp.

Att tas på allvar

Enligt barnkonventionen har barn rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som rör det enskilda barnet. Barnombudsmannen är bekymrad över att vuxna inte lyssnar och tar barns och ungdomars åsikter på allvar. De som är placerade utanför hemmet har många gånger varit utsatta för påfrestningar eller svåra situationer.¹¹ Därför anser vi att det är det särskilt viktigt att socialtjänsten och socialsekreterare lyssnar och tar deras åsikter på allvar. Lyssnandet handlar →

Så ska

Soc

vara!

De ska
VARA GLADA!

De ska...
tänka på vad som
är bäst för ungdomen!

De ska
HÖRA AV
SIG!

De ska...
vara trevliga!

De ska
Lyssna!

Hälsa på
oftare än
4 ggr/år!

De ska...
Ha humor!

Ingen får göra dig illa

... är de dåliga
... är viktigare

Soc lyssnar
... på pappa

Hade du varit
mitt barn hade du
inte költ gorna si och såll

Svåra och
ta tag på

Socialtjänsten
&
PERSONAL

Sluta ljuga,
stäm om det
ni säger

TRO PÅ MI
Lyssnar inte på vad jag säger

Vi vill veta vad
... om oss,

dem att förstå så bryr de sig inte, men när man väl gör något allvarligt för att de ska förstå, tar de och förvränger det till något annat och anser det som ett dåligt beteende. Men det beror egentligen på den miljön man är i.”

Jonna berättar att hon varit arg på sin socialsekreterare. Hon hade förklarat för att hon vantrivdes i skolan och önskade byta för att hon blev utsatt för mobbning. ”Jag sa att jag ville byta skola, för den här skolan, jag mår inte bra av att gå i den, för det är skrikigt och så är det en som slår mig hela tiden. Hon lyssnade inte på mig. Jag frågade henne varför får inte jag byta skola men hon svarade aldrig”, säger Jonna.

Det finns även barn och ungdomar som önskar byta behandlingshem. Då har socialsekreteraren förklarat att man måste börja om från början med behandlingen från steg ett, vilket till exempel inte innebär några hemresor. Även vid omplacering sker detta. I vissa fall har den unge fått börja om från steg ett, trots löften om att inte behöva göra det.

En del barn och ungdomar berättar att de uttryckt önskemål att få träffa sina biologiska föräldrar oftare samt att de vill få hjälp med att främja kontakten med syskon och andra närstående. Socialsekreteraren ger sällan någon återkoppling på de ungas önskemål.

De unga berättar att de blir misstrodda när de berättar om sjukdomar och besvär. Det kan till exempel gälla att få uppsöka läkare, psykolog, optiker eller tandläkare. Arash hade till exempel ådragit sig en skada i samband med en aktivitet och ville uppsöka sjukvård, men blev inte trodd på och fick ingen hjälp. Först efter att en utomstående vuxen agerat, blev han skjutsad till sjukhus där det visade sig att det handlade om en allvarligare skada än vad man trott.

En del ungdomar som varit placerade under en längre period berättar

också att de aldrig varit hos tandläkaren under placeringstiden. Max berättar att han inte varit hos optikern på över ett år.

Kontinuitet

”LVU. Lång väg ut”, säger Niklas.

Många ungdomar som Barnombudsmannen samtalat med anser att har man en gång blivit placerad är det svårt att komma därifrån. En del ungdomar upplever att de bara flyttas från ett HVB till ett annat HVB, familjehem eller särskilt ungdomshem.

Även om den unge trivs kan hon eller han tvingas flytta. Maja berättar: ”När jag väl hade hittat en familj flyttade de på mig på grund att de ville prova att jag skulle bo hemma igen. Det är de som tog mig hemifrån och när jag väl flyttar någonstans där jag trivs då flyttar de mig tillbaks igen.”

Ungdomarna efterlyser kontinuitet både när det gäller placeringen och socialsekreteraren. ”Jag har haft samma socialsekreterare i ungefär tre och ett halvt år, sen februari 2007, tror jag. Då vet hon ju allt som har hänt. Om det skulle komma någon ny sekreterare så måste man ju berätta allt som har hänt”, säger Erika.

En del ungdomar träffar sina socialsekreterare flera gånger per år medan andra har någon enstaka träff om året. Många har erfarenhet av att ha olika socialsekreterare. Ungdomarna föredrar att ha en och samma socialsekreterare. Däremot upplever några att det blir problematiskt om han eller hon är missnöjd med sin socialsekreterare.

Jonna berättar att det är svårt att få byta socialsekreterare: ”Vi försökte byta, men det gick inte.”

Stefan har en liknande erfarenhet: ”Jag fick inte byta. Jag tänker inte hjälpa dig, du får inte byta’ sa min socialsekreterare.” ●

inte enbart om att låta barnet få uttrycka sina åsikter, det handlar om att försöka förstå.¹² Att lyssna innebär att höra vad den andra säger, försöka förstå och att kunna placera in det i rätt sammanhang. Att lyssna innebär även att få den man lyssnar till att uppfatta att man har hört och försökt förstå.

Flera av de barn och ungdomar som Barnombudsmannen har samtalat med upplever att de inte blir bekräftade. Det kan leda till en frustration hos den unge och resultera i att hon eller han inte får den hjälp som behövs. Till slut kan det gå så långt att den unge agerar på egen hand. Vi är oroad för vilka följder detta kan få. Det ska inte behöva krävas några missöden för att vuxna ska lyssna och förstå att barn och ungdomar menar allvar i det de berättar. Vuxna måste ta unga på allvar och bekräfta att de lyssnar på dem.

Bekräfta kan man göra på olika sätt. Ett sätt är med hjälp av icke-verbala redskap som kan innefatta ögonkontakt, hållning som

visar närvaro, mimik och småljud som ”mm” eller nickningar. Det andra är verbala redskap som inbegriper att referera och omformulera vad den unge känner och berättar.¹³ Barnombudsmannen anser att det är grundläggande för socialsekreterare att lyssna professionellt och försöka uppfatta sammanhanget samt att inta ett barnperspektiv när man samtalar med barn. Av de samtal vi fört med barn och ungdomar framgår att detta ofta saknas.

Enligt barnkonventionen har barnet rätt att åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa och rätt till sjukvård och rehabilitering. Barnombudsmannen anser att det är allvarligt att vuxna inte lyssnar på barn och ungdomar och till exempel inte ger dem stöd till den sjukvård som de har rätt till. Regelbundna hälsokontroller och tandvård är något som unga inte alltid haft tillgång till om de haft en uppväxt utan vuxenstöd eller tillräcklig omsorg.¹⁴ Barnombudsmannen anser därför att det är särskilt viktigt att unga som är placerade i

den sociala barnvården får den hjälp och det stöd som krävs för att få sjukvård. ●

NOTER

1. Hägg, Kerstin och Kuoppa, Svea Maria. Professionell vägledning: med samtal som redskap. Studentlitteratur 2007.
2. Lag om stöd och skydd för barn och unga (SOU 2009:68).
3. SOSFS 2006:14.
4. Socialstyrelsen. Samtal med barn i socialtjänsten. 2004.
5. Archard, David och Skivenes, Marit. Hearing the Child. Child & Family Social Work, 2009.
6. Socialstyrelsen. Ny bestämmelse om stöd och hjälp till barn och unga om har varit placerade. Meddelandeblad juni 2009.
7. Socialstyrelsen. Samtal med barn i socialtjänsten. 2004.
8. Lag om stöd och skydd för barn och unga (SOU 2009:68).
9. Socialstyrelsen. Handläggningen och dokumentation i socialtjänsten. 2010.
10. Archard och Skivenes, 2009.
11. Socialstyrelsen. Ny bestämmelse om stöd och hjälp till barn och unga om har varit placerade. Meddelandeblad juni 2009.
12. Hägg och Kuoppa, 2007.
13. Hägg och Kuoppa, 2007.
14. Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (SOU 2009:68).

”Nej, det enda man får, det är ett papper där det står typ NN regler.”

Amir

Rätt att veta sina rättigheter

Många placerade barn och ungdomar känner inte till sina rättigheter. Nu vill Barnombudsmannen att det ska vara obligatorisk för socialtjänsten att informera dem om vad som gäller.

INFORMATION OM RÄTTIGHETER UPPKOM i samtalen med en del barn och ungdomar. Vi frågade om någon vuxen berättat om vilka rättigheter de har.

”Jag har aldrig träffat på en personal som säger att kom sätt dig här så kan vi prata om vad du har rätt till och vad som är dina skyldigheter, vad du får lov att göra. Att det är typ när du väl gör någonting som du får din konsekvens. Vissa saker hade du aldrig trott att det var konsekvens för”, säger Sadja och fortsätter: ”Och de säger inte att du har rätt att få tillgång till alla dina journaler till exempel. Det har jag aldrig hört. Det är en information som jag liksom hittat, fått reda på själv. Det mesta jag fått reda på nu är ju sådant jag har hört från andra barn som har bott på hem eller när jag har läst tidningar om socialtjänsten. Det är så jag har fått lära mig, alltså vad som gäller för en. Eller också har man haft tur att det har jobbat någon bra människa som sagt att dessa regler gäller för dig.”

Men vem är det som borde informera om rättigheterna? Tara svarar: ”Jag vet inte vem som gör det.” Elina är lite mindre osäker och säger: ”Personalen och socialen.”

Sadja fortsätter: ”De första du kommer i kontakt med är socialtjänsten. De är skyldiga, att alltså berätta vad som är våra rättigheter och vad som är våra skyldigheter, men det gör de inte. I stället hotar de med att gör du inte så, så kommer vi göra så med dig.”

En liknande diskussion uppkommer i en annan grupp vi möter: ”Personalen informerar aldrig om våra rättigheter, bara våra skyldigheter. Om vi gör något som de inte tycker om då säger de ’Ja men nu får du konsekvens för det bla bla bla’. Men de säger inte vad man har

rätt till”, säger Maja och fortsätter: ”Så jag tycker att alla hem, alla nya som kommer dit, ska få reda på sina rättigheter och få veta var de ska klaga om deras rättigheter inte blir uppfyllda.” Amir håller med och konstaterar: ”Nej, det enda man får, det är ett papper där det står typ NN regler.”

Kring frågan varför de vuxna inte berättat om rättigheterna för ungdomarna resonerar Sadja: ”Soc kan jag tänka mig har många klienter eller vad man ska säga, fall av barn. Så att det kanske blir stressigt för dem att lägga några timmar på det. För jag menar några timmar här och timmar där blir många timmar i slutändan. Personalen som jobbar har ju 24 timmar, sedan så byter de ju så att de har personal här hela tiden. Här finns ju personal här dygnet runt oavsett om det är helg eller röd dag.”

Barnombudsmannen om att känna till sina rättigheter

Det är oroväckande att många av de placerade barn och ungdomar som vi samtalat med inte har kunskap om sina rättigheter. De vet inte vilken instans de kan kontakta när de är i behov av professionellt stöd och hjälp. Det är särskilt bekymmersamt att de upplever att socialsekreterarna är så svåra att få tag i. Många av de barn och ungdomar som är placerade har dessutom begränsad tillgång till internet och telefon och kan inte ta kontakt när de vill, vilket innebär att de är extra utsatta. Det blir därmed extra problematiskt när de behöver ringa sin socialsekreterare som i sin tur har begränsad telefontid eller är svår att kontakta. Många barn och ungdomar vet dessutom inte om att det är Socialstyrelsen som har tillsyn och kontrollerar att brister och missförhållanden i familjehem och HVB samt socialtjänstens arbete inte förekommer. Barn och ungdomar vet inte att de kan kontakta Socialstyrelsen och framföra synpunkter på sin vård eller påtala att socialsekreteraren inte lyssnar. Ungdomarna måste få tydlig information →

om vart de kan vända sig om de är missnöjda eller om det förekommer missförhållanden i placeringen.

Att känna till sina rättigheter enligt barnkonventionen är över huvud taget en förutsättning för att kunna förstå när rättigheterna inte tillgodoses. Det är nödvändigt för att barn och ungdomar ska kunna påverka sin situation, få en känsla av egenmakt, kontroll över sina liv och möjlighet att påtala och slå larm när de inte behandlas på ett korrekt sätt.

Enligt barnkonventionen är det en rättighet i sig att få information om sina rättigheter, något som samhället ska tillgodose. Den gäller alla barn, oavsett omständigheter och livssituation. För de barn och ungdomar som vi har träffat är denna fråga särskilt viktig. Därför tvingas vi dystert konstatera att just dessa barn och ungdomar snarare tycks ha sämre kunskaper om sina rättigheter, än barn i allmänhet.

Vi har i tidigare undersökningar konstaterat att barn och ungdomar i Sverige generellt har en god uppfattning om vilka rättigheter de har, särskilt när det gäller skydd och omvårdnad.¹ Kännedomen om barnkonventionen och vad den säger är däremot svag, särskilt när det kommer till politiska och sociala rättigheter som att få information och att ha inflytande kring frågor som rör en.

I en så utsatt situation som många av de vi träffat befinner sig i kan det vara svårt att förstå att man har samma rättigheter som alla andra barn. Får man dessutom inte tydlig information om sina rättigheter enligt barnkonventionen och på vilket sätt inskränkningarna i livet som placerad förhåller sig till rättigheterna, blir det ännu svårare. Risken är överhängande att rättigheterna framstår som belöningar för ett gott beteende utifrån de regelverk som gäller på hemmen. Detta står helt i strid med barnkonventionens intentioner.

Redan 2009 då vi mötte ungdomar med erfarenhet av institutionsvård kunde vi konstatera att de inte vet att de har samma rättigheter som alla andra barn. De uttryckte en föreställning om att deras negativa beteende diskvalificerat dem från att tillerkännas rättigheter. Inskränkning av rättigheter framstod som ytterligare en form av bestraffning. Och man uppfattade även det omvända förhållandet: genom att bete sig på ett "bra" sätt belönas man med att få vissa rättigheter.

I samband med våra möten och samtal barn och ungdomar på HVB delade vi ut vår folder *Dina rättigheter*. Foldern är utformad av Barnombudsmannens expertråd av ungdomar som har egna erfarenheter av den sociala barnvården och ger en kortfattat grundläggande information om rättigheterna enligt barnkonventionen. Den innehåller också mycket konkreta exempel på inskränkningar och begränsningar

som man kan mötas av på HVB och exempel på sådant som inte är tillåtet enligt lagar, regler och rättigheterna i barnkonventionen. Foldern visade sig vara uppskattad bland ungdomarna. På ett HVB lyfte de frågan om förbud mot kollektiv bestraffning med personal och föreståndare, vilket ledde till en ändring i regler och rutiner där. På ett annat HVB reagerade ungdomarna med förvåning över informationen att deras skor inte får beslagtas av personalen på HVB för att hindra dem att gå ut, något som de hade drabbats av men inte själva kunde avgöra huruvida det är tillåtet eller ej. Enkla konkreta exempel på hur viktigt det är att barn och ungdomar ges förutsättningar att själva agera när rättigheterna inte tillgodoses.

Som vi tidigare beskrivit får många ungdomar i samband med sin placering signera ett kontrakt som hemmet har utformat, ett kontrakt som begränsar den unges rättigheter. En flicka beskrev tidigare att det är socialtjänsten som man först kommer i kontakt med och det därmed är den som ska upplysa om rättigheterna. Resonemanget är klokt och enkelt. Barn och ungdomar behöver till att börja med få kännedom om sina rättigheter innan de blir placerade i den sociala barnvården.

Barnombudsmannen har genomfört olika informationsinsatser som vänder sig till barn och ungdomar inom såväl institutionsvård som på HVB. Vi har under 2009 och 2010

skickat våra informationsmaterial och uppmanat SiS institutioner och HVB att sprida informationen vidare till de unga. Men Barnombudsmannens är en för liten aktör med för begränsade resurser för att löpande tillhandahålla och sprida dessa informationsmaterial.

Socialstyrelsen har enligt socialtjänstförordningen ett tydligt ansvar för att framställa och tillhandahålla denna typ av information till barn och ungdomar som är placerade i familjehem eller HVB. Det är bra att ansvaret är så tydligt formulerat och att man specifikt lyfter fram vikten av information om barnets rättigheter. Myndigheten har nu även tagit fram sådan information, vilket vi noterar med tillfredsställelse. Svårigheten som vi ser det är att verkligen nå ut, ända fram till de barn och ungdomar som är placerade. Det krävs engagerade personer i deras närhet som känner ansvar för att aktivt ge dem den information de har rätt till, personer som kan svara på frågor och förklara.

Barnombudsmannen anser att det behövs tydligare krav från statens sida om att socialtjänst och HVB har ansvar för att ge barnen

”Därför tvingas vi dystert konstatera att just dessa barn och ungdomar snarare tycks ha sämre kunskaper om sina rättigheter, än barn i allmänhet.”

återkommande information om sina rättigheter enligt barnkonvention och om svensk lag. Ambitionen måste vara högre än att passivt tillhandahålla informationsbroschyrer, hur väl de än är utformade. Informationsansvaret ska vara aktivt och tydligt fördelat på de aktörer som möter barnen och ungdomarna, inom socialtjänsten och på HVB. Socialtjänstlagens skrivning i 3 kap. 5 § om att barnet ska få relevant information när en åtgärd berör honom eller henne är för vag. Den ger utrymme för en godtycklig bedömning från vuxna huruvida barnet behöver information och säger inte något om vilken information som ska förmedlas. Vi ser behov av ett tydliggörande av regelverket så att barn och ungdomar får information om sina rättigheter.

Barnombudsmannen anser vidare att Socialstyrelsen i sin tillsyn ska granska huruvida socialtjänst och HVB lever upp till dessa krav. ●

NOTER

1. Barnombudsmannen. Kom närmare – Om att överbygga avståndet mellan barn och vuxna. 2009.

BARN HAR RÄTT ATT:

- vara med när man planerar saker för honom eller henne.
- få information om saker som rör honom eller henne.
- mötas med respekt och vänlighet.
- få säga vad de tycker till familjehemsföräldrar, personal på HVB eller socialsekreterare utan att någon annan är närvarande.
- att bli lyssnad på.
- läsa utredningen om sig själv och ta del av domen angående LVU.
- läsa anteckningar som skrivs om honom eller henne och få antecknat vad han eller hon anser vara fel.
- få hjälp och stöd i skolarbetet och också möjlighet till utbildning eller annan sysselsättning.
- få den hälso- och sjukvård inklusive tandvård som kan behövas.

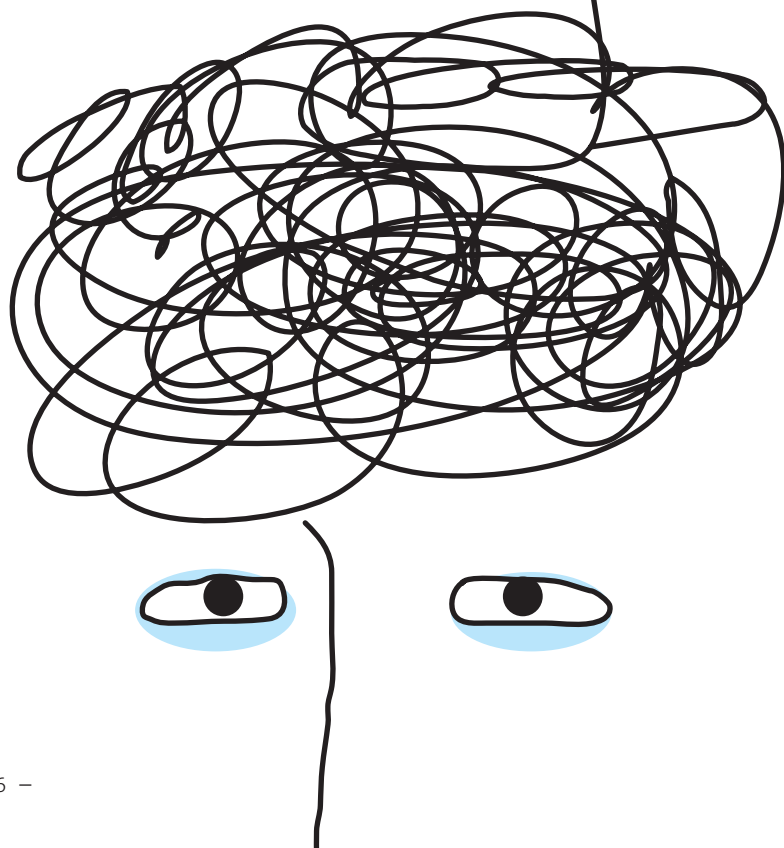
Barn och ungdomar som är placerade på HVB, ungdomshem eller i familjehem kan kontakta Socialstyrelsen på telefon 020-120 06 06 eller på e-post beratta@socialstyrelsen.se om han eller hon anser att hans eller hennes rättigheter inte respekteras.

ENSAM I ETT NYTT LAND

”I’m alone”

– om ensamkommande asylsökande barn på HVB

År 2010 sökte 2 393 ensamkommande barn och ungdomar asyl i Sverige. Det var 143 fler än under 2009. Främst var det pojkar i åldern 16–17 år från Afghanistan och Somalia. Merparten av dem placeras på HVB i väntan på beslut om uppehållstillstånd.

DESSA ENSAMKOMMANDE ASYLSÖKANDE barn skiljer sig från de barn och ungdomar som i allmänhet vistas på HVB. Orsaken till placeringen är varken bristande omsorg i hemmet eller ett destruktivt beteende till följd av droger eller kriminalitet utan avsaknad av en legal vårdnadshavare.

I stället har yttre omständigheter som konflikt, förföljelse och misär tvingat dem att fly sina hemländer. Många bär med sig svåra upplevelser som de aldrig fått möjlighet att bearbeta. De har också en konstant oro för sina familjemedlemmar som de skilts från och ibland inte vet om de över huvud taget är vid liv.

Barnombudsmannen har genom arbetet med Unga Direkt träffat ett antal ensamkommande asylsökande barn och ungdomar. Ungefär hälften väntar på besked på sin asylansökan, medan den andra hälften fått permanent uppehållstillstånd. Några har fått avslag och väntar på avvísning. Gemensamt för dem alla är känslor av ensamhet, saknad och en stark önskan om omvårdnad när man befinner sig långt hemifrån utan sin familj.

”Vi är de närmaste för varandra”

HVB är ibland belägna avsides utanför små orter på landsbygden. HVB för de ensamkommande asylsökande barnen utgör inget undantag. Det innebär att ungdomarna i mångt och mycket är hänvisade till hemmet, där det inte finns någon organiserad sysselsättning och till umgänget med varandra. Känslan av att vara isolerad från samhället är stark.

”Vi har ingen familj. Inga föräldrar. De har skickat oss till skogen”, som Sharif beskriver det. Själv kommer han från en miljonstad i sitt hemland. Efter fyra månader i Stockholm tillbringade han tre månader i en mellansvensk småstad. Sedan skickades han till en kommun som tar emot ensamkommande asylsökande barn.

Ungdomarna upplever att det är svårt att komma i kontakt med andra människor. De känner sig ensamma. Hemlandet är långt bort. Det finns mycket tid att grubbla och ensamheten föder tunga tankar. ”Vi har inga andra. Vi är de närmaste för varandra”, som Nina uttrycker det. En pojke beskriver sin vardag så här: ”Vi äter. Sover och vaknar. Äter och sover. Vi har ingen kontakt”, säger Josef.

De ungdomar som varit längre i Sverige säger att det blir bättre, att man efterhand lär känna folk och får kompisar. Många vittnar om att kompisarna på HVB blir ens familj. De är så att säga i samma läge. Kompisarna gör dem glada och får dem att må bra. Ändå får de inte övernatta hos kompisar utanför HVB enligt reglerna. ”Vi behöver kompisar. Men där bor inget folk. Bara en bonde – jättegammal – och en häst”, säger Arash.

Skolan viktig av flera skäl

Skolan får stor betydelse för ungdomarna. Förutom att deras rätt till utbildning tillgodoses ger skolan stabilitet i en i många avseenden otrygg tillvaro. Skolan fyller också en viktig funktion genom att den erbjuder ett sammanhang att ingå i och möjliggör kontakt med jämnåriga svenska ungdomar.

Samtliga ungdomar går i de ordinarie grund- och gymnasieskolorna som finns på orten, vilket underlättar för dem att bli delaktiga i samhället. Inte minst för att de snabbare lär sig behärska svenska språket.

Ungdomarna tar skolan på stort allvar. Men de har mycket olika förutsättningar att tillgodogöra sig undervisningen. Många tycker att det är för lite schemalagd tid och skulle gärna byta en del av all sin fritid, som de inte vet vad de ska göra av, mot längre skoldagar. Vissa känner sig uttråkade, efterfrågar fler ämnen och högre studietakt. Andra uttrycker att de kämpar hårt för att hänga med i undervisningen och klara sina läxor.

Isoleringen och instängdheten upplevs särskilt svår på vintern. Tillgången till kollektivtrafik är begränsad. Den som slutar skolan halv ett måste vänta tills bussen går halv fyra för att ta sig hem. Lika svårt är det att delta i fritidsaktiviteter, exempelvis sport.

Trots att hemmen är rymliga och att alla har ett eget rum lider de ändå av trångboddhet. Sju personer delar på två toaletter. Den påtvingade samvaron med jämnåriga som man inte själv har valt att umgås med kan vara påfrestande. ”Det är skönt att ha ett eget rum. Ibland vill man vara ensam i lugn och ro”, säger Hussein.

De flesta ungdomar har bott på minst två HVB och/eller i familjehem, först i en så kallad ankomstkommun och därefter i någon av de kommuner som tecknat avtal med Migrationsverket om att ta emot ensamkommande flyktingbarn. De är väl medvetna om skillnader i standard och rättigheter mellan olika institutioner, något de påpekar och uppfattar som godtyckligt.

Tillvaron domineras av en ständig väntan på beslutet från Migrationsverket. Så här uttrycker sig Nina: ”Mina tankar snurrar i huvudet. Jag väntar på beslutet från Migrationsverket. Sex månader, ett år, hur länge ska jag vänta. Jag håller på att bli galen. Hur länge ska jag vänta? Alla runt mig mår dåligt.”

Personalen lyssnar inte

Med avsaknaden av det sociala nätverk som familj och vänner normalt utgör, blir personalens roll desto viktigare. Här finns en tydlig diskre- →

pans mellan det stöd ungdomarna efterfrågar och upplever att de får. "Vissa hjälper till mycket. Men andra jobbar bara för att tjäna pengar. Om man diskuterar med dem säger de bara att man är omogen", säger Mehmet.

Åsikterna om personalen varierar. Det allmänna omdömet är att personalen är snäll och försöker hjälpa till. Men många upplever samtidigt att deras försök att prata med personalen sällan leder till reella förändringar. Personalen lyssnar inte. De flesta säger att de därför hellre pratar med kompisarna om sina problem.

Flera uttrycker besvikelse över personalens inställning och efterlyser mer samvaro. De önskar att man skulle göra mer ihop – fungera mer som ett team. Som Sharif säger: "De lägger ingen tid på att prata med oss. Vi äter, sen går vi till våra rum. Det händer inget mer."

Makt och misstro är ord som återkommer. Ungdomarna känner inte att de får gehör när de mår dåligt, till exempel har ont i magen eller huvudet. Även när det gäller fysiska skador är det sällan ungdomarna kommer i kontakt med vårdcentral och läkare. Ungdomarna önskar att personalen litade på dem. De hyser också en förväntan om att få hjälp, särskilt som de inte har så många andra vuxna i sin närhet att vända sig till. "Varför skulle jag ljuga om att jag har ont i magen? Personalen säger 'Visa att du har ont och är ledsen', men jag är inte skådespelare", säger Nina.

Personalens bristande förtroende för ungdomarna tar sig även andra uttryck. De får inte låna hemmets tillhörigheter, som telefon eller kamera. När man är sjuk ska man stanna på sitt rum, det är inte tillåtet att spela spel, använda datorn eller ha kompisar på besök. "Personalen bestämmer hundra procent. Vi bor där. Vi måste också få bestämma lite – i alla fall fem procent", menar Mehmet.

Ungdomarna upplever inte att personalen motiverar sina beslut – de nöjer sig med att hänvisa till reglerna. De tycker heller inte att de får möjlighet att framföra sina åsikter. Den som vill diskutera ett beslut anses uppkäftig. Och den som klagat bemöts inte sällan av "Du skulle ha det värre om du var kvar i Afghanistan." Ungdomarna förväntas helt enkelt vara tacksamma över att de har tak över huvudet och mat på bordet.

Livet omgärdas av restriktioner

Personalen går igenom reglerna när man kommer till HVB. Mest verkar det handla om hur man använder en västerländsk toalett.

Regelverket till trots har personalen olika sätt att förhålla sig till reglerna. Det är också olika regler för vuxna och ungdomar. En vuxen behöver exempelvis inte svara på tilltal, vilket krävs av ungdomarna. Personalens bemötande skiljer sig dessutom åt beroende på ung-

domarnas status. Den som har fått uppehållstillstånd favoriseras – antagligen inte av illvilja utan omedvetet. Detta gör att ungdomarna ifrågasätter personalens lämplighet och om de har adekvat utbildning för jobbet. En pojke berättar: "De frågar mig om datakabeln men inte hur jag mår. Men Arash som fått PUT frågar de hur hon mår."

Shangamar säger så här: "De sa inte hej till mig på tre dagar efter att jag fått ett negativt beslut.

De vet att jag ska åka tillbaka." En av ungdomarna berättar hur han fick ett negativt besked på sin asylansökan. Han grät. Personalen klappade honom på axeln och sa att det ordnar sig. Kompisarna fick trösta.

Klockan tio på kvällen är det dags att gå till sängs. Då stänger köket och datarummet och tv:n slås av. Den som är törstig får dricka vatten på toaletten. Kvällen och natten är den besvärligaste tiden för dessa ungdomar. Då är ensamheten och ledsamheten som störst. Många bär på svåra upplevelser från hemlandet och flykten till Europa, de oroas över hur deras familjer har det. De har svårt att sova, plågas av mar- drömmar och går i terapi för att få hjälp med att hantera sin ångest.

Ömhet, kärlek och respekt

Alla ensamkommande asylsökande barn och ungdomar får en god man utsedd som ska företräda deras intressen vid exempelvis kontakter med myndigheter. Men långtifrån alla ungdomar som Barnombudsmannen träffat har regelbunden kontakt med den gode mannen. Att det är en betydelsefull relation går inte att ta miste på. Därför är det viktigt att få byta god man om det inte fungerar.

Bland de ungdomar som har positiva erfarenheter liknas den gode mannen vid en ställföreträdande förälder. "Den gode mannen ska vara snäll och ge uppmärksamhet. Ha tid för ungdomarna, lyssna på dem och ta dem på allvar."

Saknaden efter den egna familjen är stor, liksom behovet av ömhet, kärlek och respekt. När ungdomarna är sjuka eller har problem blir frånvaron av föräldrar extra tydlig. En förälder tittar till sitt sjuka barn, kommer med mat och medicin, sitter en stund på sängkanten och frågar hur man mår. En förälder följer med på läkarbesök trots att man måste vänta i timmar. En förälder blir orolig när man missat bussen och blir strandsatt i stan mitt i natten. En förälder bryr sig om. "När vi är ensamma behöver vi ömhet. Personalen ska funka som våra föräldrar och syskon" säger Shangamar.

Några av pojkarna har en bild i mobilen som de visar. "I'm alone" står det. Ensamheten präglar och sammanfattar deras liv som ensamkommande flyktingbarn placerade på institution i Sverige. ●

Jag gör allt jag kan för de här barnen

Ständig jour och svåra beslut att fatta. Så ser uppdraget som god man för ensamkommande asylsökande barn och ungdomar ut. Det gäller att ha fallenhet för problemlösning och tycka om när det rör på sig.

HON HAR VARIT MED OM MYCKET. Barn som rymmer, försvinner, mår dåligt, begår brott, tvångsomhändertags och omplaceras. Allt kan hända, det måste man vara beredd på.

– Man ställs inför nya situationer att lösa och olika ställningstaganden hela tiden. Jag är nyfiken och tycker det är fantastiskt att få lära mig nya saker och utvecklas. Det säger Anna-Lena Shelby som sedan två år tillbaka jobbar heltid som god man och har ansvar för 15 ensamkommande asylsökande barn.

Hon är självlärd men anser att gode män borde få utbildning. Särskilt de som arbetar med ensamkommande asylsökande barn och ungdomar eftersom uppdraget innehåller så otroligt många aspekter.

– Det är ett evigt problemlösande. För att kunna hjälpa fullt ut behöver du söka information, ta tag i saker och stå upp mot myndigheter. Det krävs att du är aktiv och självständig.

Kunskapsbrist och orättvisor

Med uppdragsgivare i Flen, Katrineholm, Stockholm, Uppsala och Vingåker har Anna-Lena också fått erfara att villkoren skiljer sig mycket beroende på vilken kommun den unge är bosatt i. Det tycker hon är olyckligt i och med att barnen och ungdomarna inte kan påverka sin egen situation.

– Har man olika ingångar blir ju barnet olika behandlat beroende på var det hamnar. Det är inte rättvist, invänder Anna-Lena och efterlyser mer samverkan mellan kommunerna.

Stora kommuner har av naturliga skäl helt andra möjligheter än små. De kan ha hela kedjan av boenden, från transitboenden till utslussningsboenden för barn och ungdomar som fått permanent uppehållstillstånd. De har också ett bredare utbud av utbildning.

Därtill skiljer sig förutsättningarna för de barn och ungdomar som bor hos släktingar från dem på HVB med riktlinjer och bättre ekonomi, vilket bidrar till olikheter under asylprocessen.

Anna-Lena är skeptisk till att få myndigheter har anpassat sin service till ensamkommande asylsökande barn och ungdomar. Systemen är helt enkelt inte gjorda för att hantera unga utan vårdnadshavare. Hon möter ofta kunskapsbrist hos såväl kommunledning som socialtjänsten. Exempelvis saknas rutiner för vem som ska hantera olika frågor. Ett an-

nat problem är att socialtjänsten inte alltid har godkänt ett familjehem innan ett barn placeras där av Migrationsverket, trots att detta är lag.

Barnen och ungdomarna är ofta dåligt rustade för vuxenlivet. Anna-Lena tycker att de skulle få mycket mer utbildning om hur svenska samhället fungerar samt vilka rättigheter och skyldigheter man har. De här kunskaperna kommer att underlätta för barnen i framtiden.

– De kommer hit från länder som fungerar på helt andra sätt. Barnen på HVB får inte den nötning som sker i en familj.

Personalen på HVB undviker konflikter av rädsla för att det ska bli fel, är Anna-Lenas erfarenhet. Det finns också en oro för att gode män tycker olika och att barnen och ungdomarna får olika förhållningsregler – men så ser ju livet ut i en familj också.

Precis som alla tonåringar tänjer ungdomarna på gränserna och ska ha tryggheten att även om de bråkar finns där en vuxen som står kvar.

– Ibland hotar de med att de inte vill ha mig. Då säger jag att vi är fast vid varandra. Att jag inte kan stå för vilka beslut andra tar, men jag är rädd om dig och vill det bästa för dig.

På så sätt växer det fram ett förtroende.

”Mitt jobb är att hjälpa”

När Anna-Lena får ett nytt uppdrag kontakter hon hemmet där den unge placerats så fort som möjligt för att få komma på besök. Hon förklarar sin roll som god man. Det är viktigt att alla inblandade, både familjehemsföräldrar och den unge själv, förstår att de tillsammans ska jobba för att hon eller han ska få det så bra som möjligt. I de allra flesta fall fungerar samarbetet bra.

Hon är mån om att alltid träffa ”sina barn” ensam för att få veta hur boendet är och om personen trivs. Hon ser också till att sätta dem i skolan direkt så att de får ramar runt vardagen och kompisar. Något de flesta uppskattar mycket.

– Mitt jobb är att hjälpa. Jag har inte tystnadsplikt men kommer aldrig att föra vidare något de inte vill – såvida jag inte ser att de far illa.

Inte sällan har barnen och ungdomarna individuella problem som den gode mannen måste ta ställning till. Någon kan vara psykiskt sjuk och i behov av terapi. En annan har särskilda behov i skolan. Koll på regelverket och kunskap om vart man ska vända sig är ett måste.

Anna-Lena träffar sina barn alltifrån någon gång i veckan till varannan vecka. I början blir det oftare när det är mycket praktiskt som måste lösas. Mobilen är fylld med 500 sms. ”Jag saknar dig mamma”, skriver någon.

– Det är svårt. Du ska gå nära men måste samtidigt vara klar över gränserna för ditt uppdrag och får inte fästa dig för mycket. Barnen bor inte hos mig men ska ändå känna trygghet och tillit. Jag gör allt jag kan för de här barnen!

Catherine Johnsson

Barns hälsa glöms bort

De har ofta större problem med hälsan än andra barn. Ändå får barn och ungdomar som placerats i familjehem sällan den hälso- och sjukvård de har rätt till. Det visar en färsk studie från Malmö.

VARJE ÅR OMHÄNDERTAS OCH PLACERAS runt 20 000 barn och ungdomar i Sverige. En del av dem har svåra beteendeproblem, men ännu fler har föräldrar som inte klarar av att ta hand om dem – på grund av missbruk, psykisk sjukdom eller för att det egna livet är så svårt att omsorgen om barnen hamnar i skymundan.

För de här barnen och ungdomarna, som så länge levt i kaos, har samhället ett extra stort ansvar. I det ansvaret ingår att se till att de har det bra i familjehemmet eller på den institution där de placeras. Att de får den omsorg de behöver, får gå i skola – och att deras rätt till hälso- och sjukvård tillgodoses.

Men i verkligheten är det långt ifrån säkert att samhället lever upp till sina åtaganden och skyldigheter. En ny studie från Malmö, baserad på en genomgång av socialakter och hälsojournaler för barn och ungdomar i familjehem, visar att såväl socialtjänsten som hälsovården "missar" deras fysiska och psykiska hälsa. Inom socialtjänsten fokuserar man mer på själva placeringen och på föräldrarnas agerande. Inom barn-, skol- och tandhälsovården reagerar man ofta inte på signaler om att de unge inte mår bra.

Och alla, även fosterföräldrar, har en tendens att hitta psykologiska förklaringar till symptomen.

– Jag tycker att det är pinsamt, eller skamligt är kanske ett bättre ord. Samhället har tagit över ansvaret för de här barnen men lever inte alls upp till målen. Det gäller oss inom barnhälsovården lika mycket som skolhälsovården och socialtjänsten. Vi har svikit dem, konstaterar Marie Köhler. Hon är verksamhetschef för Kunskapscentrum för barnhälsovård i Region Skåne och sedan många år också barnhälsovårdsöverläkare i Malmö, tillika en av dem som medverkat i studien.

”Jag tycker att det är pinsamt, eller skamligt är kanske ett bättre ord. Samhället har tagit över ansvaret för de här barnen men lever inte alls upp till målen.”

Även Hans Bäckström, socionom från Malmö, menar att samhället har misslyckats.

– Ibland är det faktiskt fråga om vanvård. Inte medvetet, men omedvetet. Barnens socialakter är tjocka som tegelstenar men nästan allt handlar om föräldrarna, om överdoser, rättsprocesser, överklaganden och så vidare. Fokus ligger hela tiden på det som är aktuellt just då, allt annat försvinner.

Han har själv tillbringat många år med att göra utredningar och besluta om familjehemsplaceringar. Ändå var det först när han läste igenom socialakterna i samband med studien, som han verkligen förstod att både han och kollegorna genom åren oftast missat att ha tillräckligt fokus på barnens och ungdomarnas hälsa.

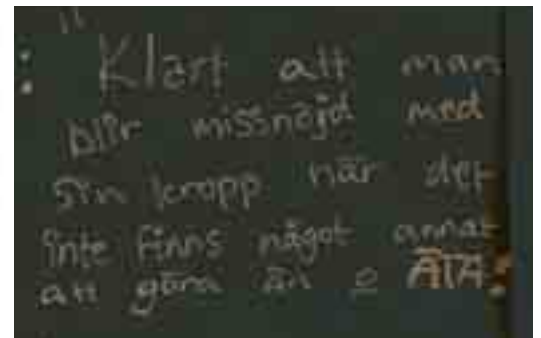
– Jag som jobbat med detta förstår ju precis hur det går till. Man har fullt upp med placeringen, med att hitta ett familjehem och rädda barnet från en dålig miljö. När placeringen väl är genomförd finns en tendens att socialtjänsten "andas ut". Risken är då att man inte har fokus på de hälsoproblem som inte är uppenbara.

Omkring 99 procent av alla barn i Sverige nås av barnhälsovårdens förebyggande arbete. Men bland de placerade barnen är det betydligt färre som har tagit del av hela det utbud som BVC tillhandahåller. Till exempel saknar 15 procent en eller flera av de vaccinationer som ingår i basprogrammet. Vart femte barn hade inte gått på något fyraårsbesök och bara hälften hade fått synen testad vid fyra års ålder.

Den främsta anledningen till att de inte får samma hälsovård som andra barn är att de uteblir från besök de kallas till, berättar Marie Köhler.

– Även om vi kallar familjerna flera gånger är det vanligt att de uteblir. Föräldrarna orkar inte, de har så mycket annat i sina liv. Eller också har barnen flyttat till ett familjehem. Ofta flyttar de många gånger och det är lätt att tappa bort dem på vägen. Journalerna flaxar runt mellan olika barnvårdscentraler och hinner ibland knappt komma fram innan barnet har flyttat igen.

– Inom barnhälsovården har vi inte heller varit särskilt bra på att

upptäcka när barn far illa, fortsätter hon. Nu när jag fördjupat mig i varje enskild journal kan jag se att varningssignalerna finns där. Man kan märka en oro i sjuksköterskornas anteckningar. Men den har oftast inte lett till några åtgärder. Ändå är det i just den här åldern, mellan 0 och 5 år, som de flesta barn i studien blivit omhändertagna.

När personalen på BVC misstänker att ett barn far illa är de skyldiga att anmäla det till socialtjänsten. Men detta sker inte alltid.

– Det är svårt att veta när man ska slå larm. Det finns en oro för att man ska förlora kontakten med familjen då och bara göra saken ännu värre. Ibland är personalen till och med rädd för föräldrarna. Fast hur rädda ska då inte barnen vara?

Det blir inte bättre när barnen börjar i skolan. Vid genomgången av journaler från skolhälsovården visade det sig att många placerade barn och ungdomar uteblir från hälsobesöken. Samtidigt visade studien att dessa unga oftare än andra barn led av såväl motoriska störningar som koncentrationssvårigheter. Dessutom hade många haft kontakt med BUP under skoltiden, men vad den kontakten hade lett till fanns det sällan någon anteckning om i journalerna.

Att barn och ungdomar som växer upp i samhällets vård inte får del av de generella hälsoutbuden på samma sätt som andra unga, kan få stora konsekvenser för deras hälsa och utveckling, både på kort och på lång sikt, säger Marie Köhler.

– Sneda ryggar och allergier som inte upptäcks kan leda till allvarliga problem. Barn som ser eller hör dåligt får ju dessutom betydligt svårare att hänga med i skolan, vilket kan få allvarliga konsekvenser för lärandet och även övriga livet.

När barnen hamnar i familjehem blir det oftast lite bättre än tidigare. Till exempel brukar fosterföräldrarna gå till hälsovården med barnen när de blir kallade. Men om den unge inte uppenbart är sjukt stannar det ofta där, berättar Hans Bäckström.

– Det som biologiska föräldrar ofta känner på sig, att det är något som inte stämmer, det märker inte alltid fosterföräldrar. Om barnet inte äter ordentligt kan det till exempel vara lätt att tänka att det hänger ihop med oro. Om det var ens eget barn skulle man nog gå till doktorn i stället för att tänka att det är något psykologiskt.

– Vad de här barnen behöver är en ordentlig hälsoundersökning i samband med placeringen, fortsätter han. Då skulle det bli lättare för alla inblandade att se vad som behövs, vi skulle kunna ge fosterföräldrarna ett tydligare uppdrag, som bättre kan följas upp, och förhoppningsvis skulle kommunikationen mellan socialtjänsten och hälsovården förbättras. I dagsläget finns det ingen som ser helheten.

Enligt Marie Köhler är det mycket en fråga om strukturer i samhället som inte fungerar, brist på kommunikation och på samverkan. Men lika mycket handlar det om personalens inställning.

– I Malmö är man så van vid problem. Man mattas av på något sätt. Därför måste det hända något i huvudet på varje enskild person som möter de här barnen. Vi måste vässa blicken och se hur utsatta de faktiskt är.

Åsa Nyquist Brandt

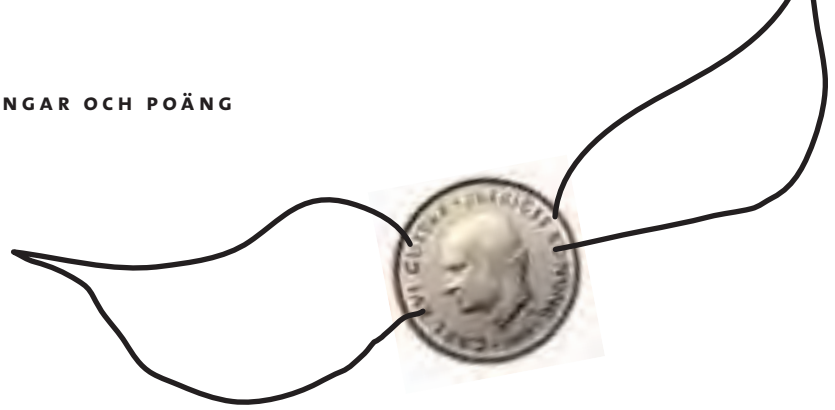
MARIE KÖHLER

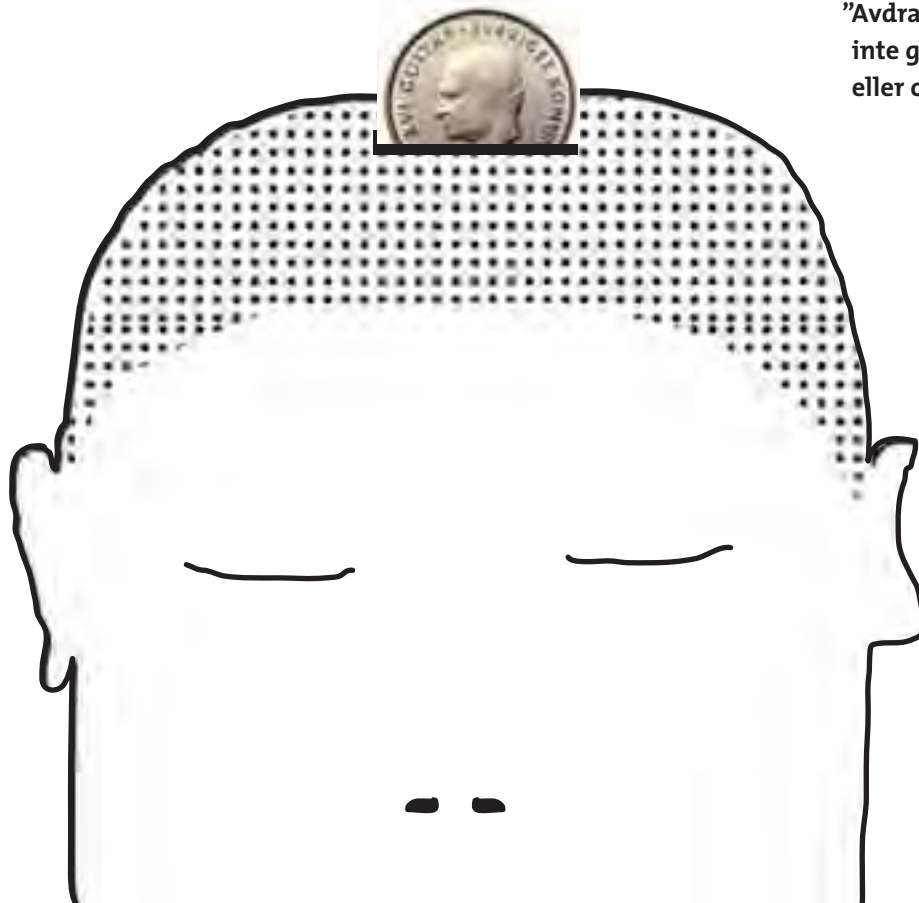
- Verksamhetschef för Kunskapscentrum för barnhälsovård i Region Skåne.
- Sedan många år barnhälsovårdsöverläkare i Malmö.
- Har medverkat i studien Fosterbarns hälsa - det medicinska omhändertagandet av samhällsvårdade barns hälsa i Malmö.

HANS BÄCKSTRÖM

- Tidigare metodutvecklare/utbildningssamordnare inom Familjehemsvård Malmö stad. Sedan maj 2010 familjebehandlare i Höörs Kommun.
- Är socionom och har över 25 års erfarenhet av familjehemsarbete.

Kamp för pengar till det nödvändiga

"Avdrag på pengar! Om man inte går upp på morgonen eller om man försover sig."

Erik

Pengar, eller snarare brist på pengar, spelar en stor roll för ungdomarna på HVB. Och trots stora ansträngningar är det svårt att samla poäng som ger full veckopeng.

”**DET KANSKE LÅTER LÖJLIGT ATT NÄR** man väljer HVB, så tänker man att där får jag mer veckopeng eller där får jag mer fritidsaktiviteter, men i vardagen spelar det faktiskt jätkligt stor roll, det är ju ändå vårt hem”, berättar Minna.

Flera av ungdomarna som bor på HVB berättar att de har mycket lite pengar som de själva fritt kan disponera över. De tycker att de summor som de tilldelas är knappa och anser inte att de pengar som de får räcker till alla de saker som de önskar sig och behöver.

Många har varit placerade på flera HVB och även i familjehem. De reflekterar själva över hur olika bedömningar som görs, både av personal på HVB och av socialsekreterare i kommunerna, vad gäller ersättningar för olika saker. Ungdomarna upplever inte att det finns ett enhetligt regelsystem och att alla behandlas lika. De är många gånger upprörda över hur det kan vara så stora skillnader mellan olika HVB och mellan olika kommuner. De ekonomiska förutsättningarna är viktiga och ungdomarna jämför på vilka grunder man får pengar samt storleken på framför allt vecko- eller månadspengen.

Vissa uttrycker en hopplöshet över situationen. De upplever att de ofta får kämpa för att få lite pengar som ska räcka till det mest nödvändiga, som att betala sin mobilräkning.

Poängsystem

”Om du skiter i skolan en dag så blir det 25 kronors avdrag för förmiddag och eftermiddag”, säger Viktor.

Många av ungdomarna berättar för oss att det finns olika typer av poängsystem på HVB. Systemen fungerar så att ungdomarna får ett visst antal poäng för olika aktiviteter och prestationer. I slutet av veckan eller månaden summeras poängen och ungdomarna får fickpengar (vecko- eller månadspeng). Hur stor summa de får att fritt röra sig med beror på hur många poäng de har lyckats få ihop under den aktuella perioden. Ofta handlar det om att de får poäng för att de hjälper till med olika hushållssysslor som ska utföras på hemmet. Det kan till exempel handla om att laga mat, städa och tvätta. Ungdomarnas närvaro i skolan och hur de uppför sig kan också ge poäng.

De fickpengar som ungdomarna kan tjäna in under en månad varierar från olika HVB men i regel handlar det om maximalt 350 kronor i veckan. De flesta ungdomar berättar att de oftast inte får ihop maximalt antal poäng varje vecka eller månad. De menar att det är en omöjlighet att få ihop full poäng då reglerna är hårda och nästan allt som de gör i sin vardag inverkar på systemet att få fickpengar.

Många av de poängsystem som ungdomarna beskriver bygger också på att en del av den intjänande vecko- eller månadspengen ska sparas i en särskild pott. Enligt ungdomarna är syftet med potten att de sparade pengarna ska användas till något som de själva önskar sig och vill ha, till exempel en danskurs eller ett tv-spel. I första hand ska de själva bestämma hur de här pengarna ska användas, men flera ungdomar vittnar om att det oftast inte blir på det sättet. Pengarna används ofta till att betala personliga nödvändigheter, till exempel glasögon, en vinterjacka eller för att bekosta resor till sin familj. Några av ungdomarna har vid olika tillfällen ifrågasatt hur pengarna används, men de upplever att de har mycket lite att säga till om i slutändan. Det är personalen som bestämmer hur pengarna ska användas.

Barnombudsmannen om pengar och poäng

Merparten av de barn och ungdomar Barnombudsmannen har mött som är placerade på HVB berättar om hur de har mycket små eller obefintliga ekonomiska resurser.

Deras berättelser bekräftar den forskning som visar att barn på institution är ekonomiskt missgynnade jämfört med övriga barn i samhället. Barnen och ungdomarna saknar information om sina ekonomiska rättigheter och det saknas tydliga regler för hur HVB får behandla barnen och ungdomarna.

Det är oklart hur stor del av dygnskostnaden som HVB avsätter för vård av den unge samt mat, hygien, fritidsaktiviteter och andra nödvändigheter. Enligt Barnombudsmannens efterforskningar är det också oklart

hur stor del av dygnskostnaden som bör tillfalla den unge själv.

Även i situationer då kommunen har krävt in ersättning för försörjningen av den unge, antingen direkt från den unges föräldrar eller genom att kommunen ges rätt att disponera över barnets barnbidrag, är det oklart hur och om dessa medel kommer barnet tillgodo.¹

Poängsystem styr veckopeng eller månadspeng

Poängsystemen spelar en dominerande roll i ungdomarnas liv på HVB. Ungdomarna har mycket lite positivt att säga om systemen. I stället handlar det oftast om kritik mot alltför hårda regler och om orättvisor.

Placerade ungdomar vill, precis som andra unga, ha tillgång till pengar. De vill kunna

göra meningsfulla saker på sin fritid, som till exempel att gå på café med vänner, gå på bio eller unna sig en personlig sak emellanåt. Samtidigt behöver de pengar för att kunna handla exempelvis hygienartiklar, vinterkläder och att betala sina mobilräkningar, kostnader som varken HVB eller socialtjänsten synes täcka för flera av ungdomarna.

Om ungdomarna ska få tillgång till pengar som de själva fritt kan disponera över kräver de flesta HVB att ungdomarna utför olika prestationer. Flera ungdomar upplever det som en ständig kamp att få ihop poäng och pengar. De upplever sällan att de får något gratis. Trots att flera ungdomar kommer från svåra hemförhållanden, där de ekonomiska möjligheterna och förutsättningarna ofta var mindre bra, upplever de inte att de ekono-

”Man kan tjäna så här max 350 om man gör allting, men man lägger alltid 100 i spar även om man tjänar 150”, säger Minna.

Den delen av ungdomarnas intjänade vecko- eller månadspeng som ska sparas i den särskilda potten är en och samma summa varje månad, ofta mellan 100–150 kronor i veckan. Summan som ska sparas i potten minskar alltså oftast inte även om man inte får ihop maximalt antal poäng. Detta är något som irriterar ungdomarna och som de tycker är mycket ologiskt och orättvist. Närvaron, eller rättare sagt, frånvaron från skolan, ger poängavdrag. Några ungdomar berättar också att de mister poäng när de är sjuka.

”Man ska inte få mindre pengar om man inte går till skolan på grund av sjukdom”, säger Minna. ”Nej, om jag är sjuk i en vecka liksom, då har jag inga pengar alls, om jag verkligen är sjuk alltså”, fyller Stefan i.

Josefine beskriver att hon lever med ångest över att inte få ihop tillräckligt med poäng. Hon röker och har därför utgifter för cigaretter. Ofta får hon endast ut det minimibelopp som man kan få per vecka, i hennes fall 50 kronor. Det räcker endast till ett paket cigaretter i veckan och då har hon inte några pengar över till andra saker. ”Ni kanske tänker att det här är en liten sak men det är jävligt viktigt för mig som är rökare”, säger hon.

Flera av ungdomarna tycker att de ekonomiska konsekvenserna om de inte får ihop tillräckligt med poäng är alltför hårda. De menar att avdragen ofta inte står i proportion till det som hänt. ”Avdrag på pengar! Om man inte går upp på morgonen eller om man försover sig”, berättar Erik.

Ekonomiska möjligheter och rättigheter

”Man får inte använda de pengar man förtjänar så som man vill”, säger Olivia.

En del ungdomar berättar att de har förvärvsarbetat, ofta med feriearbete under sommaren, men att de ändå inte har tillgång till de pengar de tjänat.

Några berättar att de har egna pengar, ofta på ett bankkonto i eget namn. De är medvetna om att de inte själva kan bestämma över hur dessa pengar ska användas, utan att deras föräldrar eller socialtjänsten måste godkänna eventuella uttag. De ställer sig ändå frågande till varför en del av de sparade medlen inte kan användas för vissa specifika ändamål, exempelvis sportaktiviteter. De berättar också att de inte tillåts att ta emot pengar från sina föräldrar. ”Man får inte ta emot pengar från nån. Man får inte ens låna ut pengar”, säger Stefan.

Anledningen till att de inte får ta emot pengar tror de är att det skulle ”rubba” poängsystemet. Personalen tror att de inte kommer att hjälpa till i hushållet eller att de kommer att missköta sig om de inte behöver samla poäng.

Många uttrycker att de inte vet något om sina möjligheter eller rättigheter att få barn- eller studiebidrag. De känner ofta till begreppen, men få vet vad de egentligen är och hur systemen fungerar. Vissa har uppfattningen att barn- och studiebidrag är något som tillfaller det HVB som de bor på. De vet också mycket lite om hur de kan påverka sin egen ekonomi, exempelvis vilka regler som gäller när de söker ekonomiskt bistånd från socialtjänsten. En del ungdomar uppger att de

miska aspekterna i vardagen blivit bättre eller ens mer hanterliga. De möts i stället av poängsystem med rigida regler.

Det framstår som att de poängsystem som används på HVB i första hand har till syfte att driva på ungdomarna att hjälpa till med hushållssysslor, men det kan också innebära att ungdomarna tvingas utföra tjänster åt personalen såsom att tvätta deras privata bilar. Ett parallellt syfte med poängsystemen verkar vara att få barnen och ungdomarna att sköta sig. Utgångspunkten tycks vara att ungdomarna inte vill bidra i hushållet, det finns alltså en negativ förväntan på dem från de vuxna. Poängsystemen är ofta ett dominerande inslag i vardagen och ungdomarna vittnar om hur poängsystemen medför stora konsekvenser för deras levnadsvillkor.

Negativ förstärkning

En del av ungdomarna beskriver hur de genom att stiga upp ur sängen och äta frukost

”En del ungdomar har endast 50 kronor att fritt kunna spendera varje vecka.”

Josefine

får poäng som genererar pengar. Om ungdomarna är flitiga och utför alla de sysslor som ger poäng har de chansen att få ihop maximala poäng under den aktuella perioden.

Ungdomarna berättar att de ges maximala poäng i början av respektive period, för en vecka eller en månad. Dessa poäng minskar sedan om de inte utför sina sysslor. Genom att börja med högsta poäng och ge avdrag arbetar personalen med negativ förstärkning. Beteendet drivs inte av inre motivation utan av rädsla för att misslyckas. Ungdomarna uppfattar systemet som bestraffande. Detta trots att poängsystemen rimligen introducerats i syfte att motivera ungdomarna att bidra och utvecklas.

Flera av ungdomarna beskriver att reglerna är hårda och att det är omöjligt att klara av allt som ska göras för att behålla den maximala poängen. Det är inte motiverande, snarare tvärtom. Ungdomarna berättar att det allt som oftast är fokus på allt som de inte har gjort, i stället för vad de faktiskt har gjort. Det uppstår ofta tjafs och bråk med personalen om poängsystemen vilket ungdomarna många gånger upplever som mycket jobbigt.

Barnombudsmannen delar Upprättelseutredningens slutsats att det finns en risk att hemmasnickrade poäng- och sanktionsystem kan kränka barnens integritet.² Om belöningsystem ska användas krävs att

har fått bidrag från socialtjänsten någon gång, för kläder eller en resa, men de känner inte till vad de har rätt till. De flesta tror att reglerna är mycket restriktiva och att man bara kan få pengar från socialtjänsten om det verkligen är kris. Få tycks ha fått information från sin socialsekreterare om vilka möjligheter och rättigheter de har att söka ekonomiskt bistånd.

”Man kan få från socialtjänsten typ en gång om året, 2 000 kronor till värkläder, ah men det är ju typ en gång om året”, säger Minna.

En del av ungdomarna upplever också att de måste ansöka om pengar flera gånger innan de beviljas någonting över huvud taget. De uttrycker att de måste ”tjata”. ”Man kanske måste söka flera gånger för att få det”, tror Josefina.

I flera fall säger ungdomarna att de tvingas använda sina fickpengar för att betala personliga nödvändigheter. Maja berättar att hon var tvungen att använda sin veckopeng till att betala sina nya glasögon. Det var en kostnad som varken hennes HVB eller socialtjänstens stod för.

”Sådana saker som glasögon och sånt där, det är samma som böcker till skolan. Om man behöver en kalender eller nånting, då ska man inte behöva stå för det med sin veckopeng. Det tycker jag man ska få, för veckopengen ska gå till typ att tanka mobilen. Sådana där saker ska vuxna stå för”, säger Maja.

En del av ungdomarna ger också andra exempel på hur de måste använda sina egna pengar till att bekosta saker som de borde kunna få ekonomiskt bidrag för, från hemmet eller från socialtjänsten.

”Vår soc betalar ingenting för oss. De betalar inte ens resan till vår mormor utan det får jag betala själv för mina egna pengar”, säger Nils. Han berättar vidare hur han och hans syster tvingats att med egna pengar betala för magasineringen av de saker som de ärvt efter

sina föräldrar. Nils har inte haft något att säga till om och han har inte heller tillgång till sina saker. Socialtjänsten har beslutat att sakerna ska magasineras i ett visst förråd och att barnen ska betala. Nils beskriver också hur svårt han har att få ekonomisk ersättning från socialtjänsten eftersom han ärvt pengar av sina föräldrar.

”Min soc betalar ingenting för mig bara för att mina föräldrar är döda och jag får typ 4 000 kr i månaden. Eftersom jag får de pengarna så tycker de att jag ska stå för allting själv. Alltså de betalar inte ett skit för mig”, säger Nils.

Vad ”kostar” jag?

Flera av ungdomarna har funderingar och synpunkter kring förhållandet mellan de ekonomiska bidrag som de själva får och de medel som betalas ut till HVB. De är ofta medvetna om de relativt höga kostnader som kommunerna har för att placera dem på HVB. De sätter detta i relation till vad de själva får från HVB och konstaterar att det inte är mycket.

”Jag tycker man ska få pengar ändå för det är ju pengar som de inte hade fått om vi inte bott här”, säger Pontus.

Några ungdomar har diskuterat detta med personal på HVB och fått höra att HVB är helt ekonomiskt beroende av att de blir kvar på hemmet en tid till.

Klas berättar: ”Jag har bott här i ett och ett halvt år, trots att jag inte behöver bo här. Personalen har sagt att jag inte behöver bo här.” Han fortsätter: ”Soc har också sagt att jag inte behöver bo här, alla har sagt att jag inte har någon anledning till att bo här och det har jag inte heller. Jag har frågat dem flera gånger 'Varför bor jag här?' Och då säger de 'Det finns ingen anledning'. Varför bor jag kvar då? Och då har de liksom lagt ut pengar som kunde gå till så mycket bra andra saker.” ●

metoden är genomtänkt, etiskt utvärderad och att personalen har rätt kompetens. Vi ifrågasätter om de former av system eller kombinationer av system som vi tagit del av vilar på vetenskaplig grund.

Barn och ungdomar som bor på HVB måste i större utsträckning involveras i hur olika system för exempelvis utförandet av hushållssysslor ska utformas. Genom att de får påverka skapas en högre motivation.

Rätt till skälig levnadsstandard

Några ungdomar beskriver hur de kan känna ångest och oro över att inte kunna leva upp till de krav som ställs. Konsekvenserna av att misslyckas är ibland mycket kännbara. En del ungdomar beskriver hur de bara får ut 50 kronor att använda en hel vecka, vissa veckor kan de bli helt utan pengar. De pengar som barnet eller den unge eventuellt har kvar förväntas räcka till fritidsaktiviteter, nöjen och konsumtion och berättar ungdomarna i

många fall också till hygienartiklar och annat som är nödvändigt. I fall som dessa förnekas barnet eller ungdomen en skälig levnadsstandard.

Enligt artikel 27 i barnkonventionen har varje barn rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling. Föräldrar eller som är fallet med barn i samhällsvård – andra som är ansvariga för barnet – har, inom ramen för sin förmåga och sina ekonomiska resurser, huvudansvaret för att säkerställa de levnadsvillkor som är nödvändiga för barnets utveckling.

Barnombudsmannen känner oro över att det generellt finns mycket liten insyn och kunskap i hur poängsystemen på HVB fungerar och vilka konsekvenser det kan få inte bara för vårdens kvalitet utan även ungdomarnas levnadsvillkor och ekonomiska situation. Den forskning som visar att barn och ungdomar som är i samhällsvård är

missgynnade ekonomiskt måste tas på allvar. Barn och ungdomar som är placerade ska vara garanterade en skälig levnadsstandard.

Tillståndsgivningen för HVB måste ses över utifrån ett kvalitetsbegrepp med större tydlighet i vad som är att betrakta som god vård. Ett sådant kvalitetsbegrepp måste tydligare avgränsa hur behandlingsmetoder, ordningsregler och poängsystem får utformas för att inte strida mot barnets rättigheter.

Barn och ungdomar som är placerade på HVB saknar ofta kunskap om möjligheten att söka bistånd av ekonomisk karaktär från socialtjänsten.³ I första hand är det inte på detta sätt som placerade barn och ungdomar ska säkerställas en skälig levnadsstandard men det är av stor vikt att de har möjlighet att söka bistånd från socialtjänsten om behov finns.

När den aktuella bestämmelsen tillämpas på barn och ungdomar innebär den att de kan ha rätt till bistånd för sin livsföring. →

Ungdomar på HVB har sämre ekonomi än andra unga

Flera av de iakttagelser som Barnombudsmannen har gjort vid samtal med ungdomar som bor på HVB bekräftas i forskningsstudien *Social barnvård ur ett välfärdsperspektiv*.

– **VÅRA RESULTAT VISAR ATT** ungdomar i samhällets vård har sämre resurser än vad deras jämnåriga i allmänhet har. De har färre materiella tillgångar som tv, cykel och moped. Samhället har inte kompenserat dessa ungdomar till motsvarande levnadsnivå som ungdomar som lever i sin ursprungsfamilj har.

Det säger professor Marie Sallnäs som tillsammans med Stefan Wiklund och Héléne Lagerlöf har gjort studien *Social barnvård ur ett välfärdsperspektiv*. Syftet med studien är att undersöka i vilken utsträckning placering i dygnsvård innebär att barn och ungdomar under vårdtiden får en välfärd i nivå med andra barns och ungas.

Forskarna har intervjuat 147 ungdomar på HVB och 125 barn och ungdomar i familjevård. De konstaterar att HVB-ungdomarna i lägre utsträckning än andra har en ekonomisk buffert.

– 61 procent av dessa ungdomar kan få fram 100 kronor vid behov. Bland barn i familjehem har 80 procent en sådan buffert och för barn som bor i sina ursprungsfamiljer är siffran 89 procent.

När det gäller frågan om ungdomarna inte kunnat följa med kamrater på en aktivitet som kostar pengar märks en markant skillnad.

– Dubbelt så många ungdomar på HVB, 62 procent, gentemot 31 procent bland barn som bor med ursprungsfamiljen svarade att de ibland fått avstå från aktiviteter med kamrater på grund av brist på pengar. Bland familjehemsbarnen var motsvarande siffra 35 procent.

Bristen på materiella tillgångar kan ha betydelse för ungdomarnas självbild, tror Marie Sallnäs.

– Tyvärr är människors sociala position och status ofta kopplat till materiella tillgångar som fina kläder och prylar. Hos ungdomar är detta kanske ännu starkare än hos vuxna. Många ungdomar som placeras kommer från familjer som har en låg ekonomisk standard och man kan konstatera att HVB inte ger dem en god kompensation i detta avseende.

Forskargruppen har stött på många ungdomar som är förgrymmade över att inte ha tillgång till datorer och internet.

– Risken är att dessa ungdomar blir socialt exkluderade när de inte kan upprätthålla kontakter med vänner via mejl och Facebook och inte sköta skoluppgifter som kräver tillgång till datorer. Vår forskning visar också att många av de här ungdomarna redan har lite kontakt med

Härmed avses alla de olika behov som den unge kan ha för att tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Det kan vara fråga om bistånd till läkarvård eller tandvård, glasögon, vinterkläder med mera. En individuell prövning ska göras för att bedöma om det föreligger ett behov och om det kan tillgodoses av den enskilde själv eller på något annat sätt. Behovsprövningen förutsätter i princip att en mer eller mindre omfattande utredning som underlag för prövningen. Ett barn kan först vid 15 års ålder formellt ansöka om bistånd och få denna prövad.

När barn och ungdomar omhändertags och placeras i samhällets vård är det orimligt att de för att få en skälig levnadsstandard själva kan tvingas att söka ekonomiskt bidrag för att deras grundläggande behov ska tillgodoses. Det måste vara kommunens ansvar att garantera barnet hans eller hennes rättigheter enligt artikel 27 i barnkonventionen. ●

NOTER

- Om ett barn genom en socialnämnds försorg får vård i ett annat hem än det egna, är föräldrarna skyldiga att i skälig utsträckning täcka en del av kommunens kostnader. Detta framkommer av 8 kap. 1 § socialtjänstlagen. Den omständigheten att barnet vistas på ett HVB eller i ett familjehem, får dock inte medföra att föräldern ska betala mer än som normalt skulle ha skett om underhållsskyldighet skulle ha fastställts. Ersättningskyldigheten ska därför anknyta till reglerna om underhållsskyldighet i 7 kap. 1 § föräldrabalken, det vill säga vara beroende av barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Bestämmelser om hur ersättningen ska beräknas finns i 6 kap. 2–4 §§ socialtjänstförordningen. Av de sistnämnda bestämmelserna framgår att föräldrarnas skyldighet att bidra till kommunens kostnader för ett barns vård i ett annat hem än det egna bestäms efter samma grunder som om det gällde att bestämma betalningsskyldighet för var och en av dem enligt 19 kap. socialförsäkringsbalken. Det belopp som var och en av föräldrarna ska bidra med får dock inte överstiga vad som för varje tid motsvarar underhållsstödsbeloppet enligt 18 kap. 20 § socialförsäkringsbalken. Av 106 kap. 7 § socialförsäkringsbalken följer att det kommunala organ som svarar för vårdkostnaden av ett barn som vårdas på ett HVB har rätt att få barnbidraget som bidrag till denna kostnad.

- Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården (SOU 2011:9).
- Enligt 2 kap. 2 § socialtjänstlagen har kommunen det yttersta ansvaret för dem som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. I 4 kap. 1 § socialtjänstlagen regleras rätten till bistånd, så även ekonomiskt. Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt.

andra utanför HVB: 72 procent uppger att de umgås frekvent med vänner utanför "hemmet", jämfört med 97 procent bland övriga ungdomar.

När det gäller tillgång till socialt stöd ser det inte bättre ut.

– 79 procent av HVB-ungdomarna uppger att vuxna oftast har tid för dem. Bland ungdomar som bor i sitt ursprungshem uppger 94 procent att de för det mesta får socialt stöd från någon vuxen.

– Vår slutsats är att samhället måste titta på resurstillgångarna vid HVB och fråga sig vad de har att erbjuda ungdomarna, säger Marie Sallnäs.

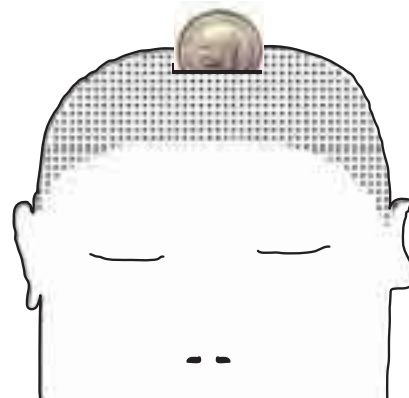
Maritha Sandberg Lööf

MARIE SALLNÄS

- Professor i socialt arbete vid Stockholms Universitet.
- Forskar om ekonomiska och materiella resurser, psykisk hälsa och tillgång till socialt stöd hos ungdomar i familjehem och vid institutioner.

• De första resultaten från studien *Social barnvård ur ett välfärdsperspektiv* publicerades i Socialvetenskaplig tidskrift nr 1 2010.

KOSTNAD FÖR EN VÅRDPLATS

Ungdomarna reflekterar kring hur mycket verksamheten på ett HVB kostar i förhållande till vad de själva anser att de får för vård och vilken materiell standard det är på hemmet.

Enligt Socialstyrelsens statistik var den genomsnittliga kostnaden i Sverige den 1/11 2009:

- Dygnskostnad för en HVB-plats 3 967 kronor
- Dygnskostnad för en familjehemsplats 1 143 kronor

Barnombudsmanen anser att detta ytterligare visar på vikten av att tillsynen på HVB fungerar väl samt att barnen och ungdomarnas vårdplaner följs upp och revideras efter avslutade vårdinsatser.

FÄR KNAPPT BESTÄMMA
NÅGONTING SJÄLV!

HÅRDA REGLER

LITE PENGAR

Bra skolgång kan vara vägen ut

Det handlar om en blind fläck i vårt välfärdssamhälle. Om barn och ungdomar som inte får den skolgång de har rätt till. Som halkar efter redan från början och sen aldrig kommer i kapp. Detta är verklighet för många av de barn som växer upp i samhällets vård.

BLAND BARN OCH UNGDOMAR I UTSATTA grupper är låga betyg snarare regel än undantag. Och allra sämst brukar det gå för barn i familjer med långvarigt ekonomiskt bistånd och barn som växer upp i samhällets vård.

Mer än varannan pojke och var tredje flicka som tillbringat uppväxten i ett familjehem hamnar i den allra lägsta betygsgruppen i årskurs nio. Många har inga betyg alls. De har skolkat för mycket, eller också har undervisningen ägt rum på ett HVB och några betyg därifrån har aldrig rapporterats in till myndigheterna.

Men att misslyckas i skolan är inte bara ett tecken på att något är fel just då. Låga eller ofullständiga betyg i årskurs nio är också den främsta varningsklockan för ett besvärligt liv som vuxen, ett liv som inte sällan kantas av kriminalitet, missbruk, självmordsbeteende och psykisk ohälsa.

– Att de här barnen misslyckas i skolan beror inte på att de skulle ha sämre kognitiv förmåga än andra barn. Det handlar om försummelse, till och med om vanvård, att de inte får den undervisning de har rätt till och att man inte ger barnen möjlighet att utnyttja sin potential.

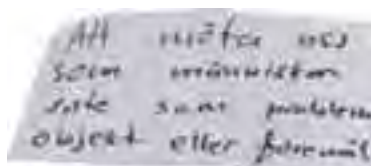
Det konstaterar Bo Vinnerljung som arbetar vid Institutionen för

socialt arbete på Socialhögskolan och är en av barnrättsexperterna i Barnombudsmannens råd. I en undersökning av sambanden mellan skolprestationer i grundskolan, senare utbildning och psykosociala problem i vuxen ålder, fann han att låga betyg i nian i princip alltid innebar slutet på utbildningskarriären för de placerade barnen. I stället väntade arbetslöshet, bidragsberoende och i många fall svåra problem i form av kriminalitet och missbruk.

– Den stora skillnaden mellan barnen och ungdomarna i våra studier finns inte mellan högpresterande barn och barn med medelmåttiga betyg, utan mellan de som misslyckas och de som inte gör det. Har man låga betyg går man nästan aldrig vidare till högre utbildning. Och har man ingen utbildning alls, ja, då ligger man risigt till som vuxen.

– Det gängse tänkandet i vårt samhälle, att vi ska ha en delad välfärd, verkar inte gälla för de här barnen, fortsätter han. Det är som en blind fläck. Ändå är det de här barnen som samhället har tagit på sig det största ansvaret för. Ett syfte med att placera dem är ju att deras framtidsutsikter ska bli bättre än om de hade växt upp hemma. Det är faktiskt tveksamt i dag om det blir så.

När yngre barn placeras i familjehem eller på HVB beror det oftast på att föräldrarna brister i omsorgen. Äldre barn har ofta själva allvarliga beteendeproblem, som missbruk eller kriminalitet. Men den rätt till skola och undervisning av hög kvalitet som finns inskriven i barnkonventionen – liksom rätten till undervisning som är anpassad efter deras specifika behov – gäller dessa barn i lika hög grad som alla andra barn. Och ansvaret för att skolgången fungerar ligger hos kommunen.

– Det är ett ansvar som kommunen inte enbart kan lägga över på den enskilda skolan. Socialtjänsten har tagit över föräldrarnas roll och då måste de ju också hålla koll på hur barnen har det, på deras hälsa och att de klarar sig i skolan. Men det finns ingenting i våra studier som tyder på att detta görs, säger Bo Vinnerljung.

De barn som växer upp hos fosterföräldrar går nästan alltid i vanliga skolor. Barn på HVB kan antingen gå i vanlig skola eller få undervisning på hemmet där de bor. Men en granskning som Skolinspektionen genomförde 2010 på alla de HVB som själva bedriver undervisning visar att de placerade barnen sällan får den skolgång de har rätt till. Till exempel saknar hemmen i många fall tillräckligt med lokaler, material och lärarkompetens för att barnen ska kunna få undervisning i alla ämnen. Det visar sig också att samtliga elever som ingick i granskningen har anpassad studiegång, ett beslut som fattats utan stöd i någon utredning. I praktiken innebar det oftast att barnen får betydligt mindre undervisning än jämnåriga – vissa så lite som fem timmar i veckan.

Men även barn som placerats i familjehem, och som alltså går i vanlig skola, har i regel betydligt sämre betyg än andra. Vad det beror på är svårt att säga, menar Bo Vinnerljung men förmodligen finns ett samband med de låga förväntningar som de placerade barnen möts av.

– Det är inte ovanligt att vuxna runt omkring de här barnen, både fosterföräldrar, socialtjänsten och skolan, tror att de är lågt begåvade eller till och med utvecklingsstörda. Man förväntar sig väldigt lite och har ofta en tendens att patologisera barnen.

Fosterbarn definieras ofta som ett problem, till skillnad från adoptivbarn som kommer in som ett löfte i föräldrarnas liv, fortsätter han. Adopterade får som grupp bättre betyg och utbildning än andra barn med samma kognitiva förmåga. Placerade barn däremot klarar sig till och med sämre än barn som växer upp hemma i rejält utsatta miljöer.

– Det stora felet med systemet är att man inte ger de här barnen och ungdomarna möjlighet att utnyttja sin potential. De är hela och rena men de är kognitivt försummade. Och det är inte pengar det handlar om, utan inställningen.

Visst kan det vara så att placerade barn får sämre betyg på grund av allvarliga beteendeproblem eller dålig psykisk hälsa. Men i de allra flesta fall kan man inte skylla de dåliga resultaten på barnens eget beteende, påpekar Bo Vinnerljung och hänvisar till ett forskningsprojekt i Helsingborg. I denna studie testades den kognitiva förmågan hos alla barn i kommunen som bodde i familjehem. Och resultatet var entydigt: tre av fyra barn var rejält underpresterande i förhållande till sin begåvning.

Utifrån testresultaten sattes åtgärder in för att stödja barnen,

samtidigt som lärare och fosterföräldrar fick handledning. Efter två år testades barnen igen – och nu blev resultaten helt annorlunda.

– Det visade sig att många av barnen hade stora kunskapsluckor som gick att fylla igen med rätt slags stöd. De här luckorna kunde bero på flytt och annat, men ofta handlade det om att ingen hade trott att barnen var kapabla till mer. Men det var de. Ett barn läste in fyra års matematik på två år. En annan pojke betraktades som autist, i dag går han barnskötarlinjen.

– De framsteg som en del barn gjorde var otroliga. När man ser vilken förändring som var möjlig, utan några spektakulära åtgärder, då kan man ju inte annat än konstatera att de här barnen har varit försummade.

På samma sätt som dåliga betyg är den starkaste riskfaktorn bland placerade barn kan bra skolgång och utbildning fungera som ”vägen ut”. Och egentligen behöver det inte vara så svårt, konstaterar han. Med hjälp av ett ordentligt faktaunderlag – vilket ofta saknas i dag – kan man sätta in rätt hjälp redan på ett tidigt stadium i skolan. Om de ändå misslyckas i skolan är det viktigt att de har möjlighet att få en andra chans, genom till exempel komvux. Men då krävs ekonomiska incitament.

– De här barnen är nästan alltid livrädda för att skuldsätta sig och vågar inte plugga om de måste ta lån. Därför behöver de ekonomisk hjälp.

– Att lyckas i skolan är en skyddsfaktor, säger Bo Vinnerljung. Och det handlar om en faktor som samhället kan påverka. Vi kan inte ändra på hur de här barnen har haft det tidigare. Men vi kan göra något för att hjälpa dem med framtiden. Vi kan förbättra deras möjligheter att få en utbildning, att få samma chans som alla andra.

Åsa Nyquist Brandt

LÄSTIPS

Socialstyrelsen. Låga betyg och risker för ogynnsam utveckling hos barn. 2010. Socialstyrelsen. Sociala förhållanden och välfärd i Sverige. Kapitel 7: Skolbetyg, utbildning och risker för ogynnsam utveckling hos barn. Social Rapport 2010. Skolinspektionen. Undervisning vid Hem för vård eller boende, HVB. Elever får inte den undervisning de har rätt till kvalitetsgranskning. 2010.

BO VINNERLJUNG – BARNRÄTTSEXPERT I BARNOMBUDSMANNENS RÅD

- Forskare på Socialstyrelsens epidemiologiska enhet och adjungerad professor i socialt arbete vid Stockholms Universitet.
- Han har under många år forskat om social barnavård, adoption och om utsatta barns utveckling, bland annat med hjälp av nationella registerdatastudier tillsammans med forskare i andra discipliner.

”Det tar liksom en halvtimme att gå in på Facebook. Hur roligt är det? Och så får man bara boka in sig på en timme om dagen.”

Josefine

Ett vardagsliv fullt av besvikelser

Många ungdomar på HVB berättar att de har långtråkigt. De saknar meningsfulla aktiviteter och tillgång till datorer och internet.

MÅNGA AV UNGDOMARNA BESKRIVER en stor besvikelse över hur deras vardag ser ut. Det är långt ifrån alltid som skolan fungerar på ett bra sätt och ofta har de strikta restriktioner för hur ofta och när de kan gå ut. Detta leder till att ungdomarna spenderar mycket tid på sitt HVB.

”Man är väldigt ensam och sitter bara hemma hela tiden”, säger Maja.

”Jag låg i ungefär en månad, bara tittade upp i taket. Jag gjorde ingenting”, berättar Max.

Flera av ungdomarna berättar att det ofta blir långtråkigt på HVB, inte minst därför att det finns så lite att göra. De tittar mycket på film och tv, men utöver detta har de sällan något för sig. Ibland frågar personalen dem om de vill hitta på något eller om de har några förslag på aktiviteter, men ofta saknas engagemang och initiativförmåga hos personalen.

Amir berättar: ”De bryr sig inte ens! De säger inte ens ’Kom vi gör nånting’.”

Trots att det finns en del anställda som engagerar sig, finns det sällan pengar till att göra de saker som ungdomarna önskar. De aktiviteter som personalen föreslår är ofta att ta promenader eller att hjälpas åt med hushållssysslor. Ibland händer det ändå att det anordnas en del större och ofta något mer kostsamma aktiviteter på HVB, till exempel fotbollsturneringar eller biobesök. Vad som ofta tycks saknas är individuella satsningar.

”Det här kanske inte låter så viktigt, men jag tycker i alla fall det.

HVB ska betala för nästan vilken fritidsaktivitet som helst minst en gång i veckan, till exempel fotboll eller ridning”, säger Minna.

Flera av ungdomarna upplever att det satsas mycket lite pengar på att de ska få en meningsfull fritid med roliga aktiviteter. Några beskriver att de under sin första tid på HVB getts förhoppningar och även fått löften, både från personal och socialtjänst, om att de ska få ta upp något av de fritidsintressen som de tidigare har haft, eller att de ska få prova på en ny aktivitet. Besvikelsen är självklart stor när förhoppningar och löften inte infrias.

”De säger ’Vi ska inte lova nånting som vi inte kan hålla’ men då säger de ju saker ändå som de inte kan hålla”, anser Max. Maja fortsätter: ”De sa till soc att man skulle få ha aktiviteter för att fördröja tiden och sådant där. Va, man fick inte ha någon aktivitet.”

Tillgång till datorer och internet

Något som varit återkommande under mötena med ungdomarna är hur viktigt det är för dem att ha tillgång till datorer och internet. När det gäller boendestandard är det tydligt att det är bland det viktigaste för dem. De tar bland annat upp vikten av att ha tillgång till datorer och internet för att kunna sköta sina skoluppgifter, men också för att kunna upprätthålla en bra och kontinuerlig kontakt med sina föräldrar, syskon och vänner.

”Och så har man ju väldigt mycket kontakter, som man kanske bara har på internet och som man gärna vill kunna prata med. Och också skolarbete och allt möjligt liksom, ja, jag är i stort sett väldigt beroende av internet”, säger Klas.

På de flesta HVB där ungdomarna bor finns datorrum med en eller flera datorer. Här kan man låna en dator genom att sätta upp sig på ett →

Barnombudsmannen om vardag och fritid

Barnombudsmannen vill att tillgång till fritidsaktiviteter och datorer blir obligatoriskt för alla placerade barn och ungdomar.

Enligt artikel 31 i barnkonventionen har barnet rätt till vila och fritid, till lek och rekreation anpassad till barnets ålder samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet. Barnombudsmannen ser att många ungdomar som lever på HVB inte tycker att de har en särskilt rolig och meningsfull vardag och fritid. Många uttrycker en tristess och uppgivenhet över att vara sysslolösa och ostimulerade. Detta är något som ska tas på allvar. Barnombudsmannen ser bekymmersamt på detta. Att barnen och ungdomarna inte har en meningsfull vardag och fritid är inte acceptabelt.

Det är av central vikt att ungdomarnas skolgång säkerställs och att de får alla de stödinsatser som är nödvändiga för att den ska fungera på ett tillfredsställande vis. Vidare anser Barnombudsmannen att ambitionsnivån för placerade barn och ungdomars fritid ska höjas. Alla unga som är placerade i samhällsvården har rätt att få ta del av exempelvis kultur- och sportaktiviteter. Det är mycket viktigt för de här ungdomarnas utveckling som självständiga och starka individer.

Barnombudsmannen menar att det ska vara obligatoriskt för alla HVB att exempelvis ordna med och erbjuda samtliga ungdomar individuellt anpassade fritidsaktiviteter. Alla ungdomar bör ha rätt att minst en gång varje vecka få delta i en idrotts- eller kultur-

aktivitet, exempelvis en fotbollsträning eller en fotokurs.

Barnombudsmannen anser att Socialstyrelsen bör ta fram riktlinjer för att garantera att alla placerade barn och ungdomar har chansen till en meningsfull vardag och fritid, att de får tillgång till och har reella möjligheter att utveckla och låta sig inspireras av exempelvis idrott och kultur. Vid tillståndsprövning och i den löpande tillsynen bör dessa riktlinjer särskilt beaktas.

Tillgång till datorer och internet

Att ungdomarna betonar vikten av att ha tillgång till datorer och internet är inte förvånande. Dagens samhälle bygger till stor del på att alla människor har tillgång till det. Det förväntas av oss att vi kan sköta →

Frihet!

Att vi ens
får se dagsljus.

schema. De flesta HVB har dock mycket få datorer, vilket gör att ungdomarna får mycket lite tid vid datorn varje dag och det är de besvikna över. Detta är även något som ofta ger upphov till bråk och tjatts mellan ungdomarna själva och mellan ungdomarna och personalen.

De datorer som finns är ofta begagnade och fungerar därför inte heller särskilt väl. Några av ungdomarna anser att HVB satsar mycket lite pengar på att ordna med välfungerande datorer och bra och snabba internetuppkopplingar. De upplever att man oftast väljer de billigaste alternativen.

”Det tar liksom en halvtimme att gå in på Facebook. Hur roligt är det? Och så får man bara boka in sig på en timme om dagen”, säger Josefine.

Flera ungdomar berättar att de ibland inte tillåts att använda internet. Det är dock sällan som personalen motiverar varför. Någon beskriver att personalen undviker att förklara anledningen till att de inte får använda internet. Vid något tillfälle har en av de anställda sagt att de unga inte ska använda internet för att det inte är bra för dem.

Maja berättar vad personalen sa när hon kontaktade sin socialsekreterare och påpekade att hon inte fick använda internet på HVB: ”Till min soc sa de så här: när jag har skolarbete så har jag rätt till att använda internet. Förra veckan hade vi i uppgift att skriva ut en bild och

då sa jag det till personalen. Jag fick inte ens låna datorn i fem minuter för de ville helt enkelt inte. Och det tycker jag är fel.”

Vikten av att ha tillgång till mobiltelefon är också påtaglig bland flera av ungdomarna, inte minst för att kunna hålla kontakt med familj och vänner. Om man får tillgång till mobiltelefon och på vilket sätt varierar mycket mellan olika HVB. Generellt finns ett mycket strikt regelsystem kring detta.

”Tre månader för att få en telefon, det är lite för länge tycker jag”, säger Pontus. ●

olika uppgifter och uppdrag samt kommunicera med hjälp av dator och Internet. Situationen är inte annorlunda för barn och ungdomar som är placerade i samhällsvård. De förväntas också kunna sköta, exempelvis sina hemuppgifter från skolan, med hjälp av en dator. Datorn och internet fungerar också som en mycket viktig kanal för informations- och kunskapsinhämtning. Precis som alla andra har placerade barn och ungdomar både behov och ett intresse av att ta del av nyheter och att söka viktig information. Datorn och internet är också viktiga kommunikationsinstrument då man både genom bland annat e-post och chat har möjlighet att hålla kontakt med exempelvis familj och vänner.

Barnombudsmannen tycker att det är mycket viktigt att ta ungdomarnas åsikter på allvar. Att så många är besvikna över den dåliga tillgången till datorer och internet är inte bra. Konsekvenserna för ungdomarna är bland annat att de inte kan sköta sina hem-

uppgifter från skolan och att kontakten med familj och vänner blir eftersatt. Vikten av att alla HVB är utrustade med fungerande datorer och bra internetuppkopplingar är därför högst relevant. Barnombudsmannen ser att detta är något som Socialstyrelsen särskilt borde beakta vid tillståndsprövning av nya verksamheter samt i den löpande tillsynen. ●

Man blir glad

Man blir glad av
beständiga relationer

Man blir glad av
att ha en bra relation
med sina kollegor

Vissa i personalen är
jällesmåttig → man blir glad

Man blir glad av
att ha en bra relation
med sina kollegor
och att de är
öppna för
nyheter och
utveckling
och att de är
öppna för
nyheter och
utveckling

Man blir hopplös

Personalen byr
sig inte så mycket

Man blir hopplös av
att ha en dålig relation
med sina kollegor

Man blir hopplös av
att ha en dålig relation
med sina kollegor

Man blir hopplös av
att ha en dålig relation
med sina kollegor

Man blir hopplös av
att ha en dålig relation
med sina kollegor

Personalen bestämmer
för mycket

Socialnämndernas ansvar för barn i samhällsvård

Få av Sveriges socialnämnder har antagit egna direktiv kring hur avslutade vårdinsatser ska utvärderas. Det visar en färsk enkätundersökning som Barnombudsmannen har genomfört.

DET ÄR YTTERST SOCIALNÄMNDEN som ansvarar för att barn och ungdomar som befinner sig i samhällets vård får sina rättigheter och behov tillgodosedda. Barnombudsmannen har ställt frågor via en enkät till landets samtliga socialnämnder för att undersöka om de har antagit egna direktiv angående omhändertagande och placering av barn och vad som i så fall behandlas i dessa. Med egna direktiv avser vi beslut som fattats av socialnämnden för att förtydliga eller komplettera det som regleras genom lagstiftning och andra regelverk. Flera av enkätfrågorna utgår från vad som framkommit i Barnombudsmannens samtal med barn och ungdomar på HVB och i familjehem.

En tydlig tendens i svaren är att direktiv kring utvärdering av avslutad vård förekommer i mindre utsträckning än direktiv kring utredningsprocessen och vistelsen på HVB eller i familjehem. Ett annat resultat är att knappt var tredje socialnämnd har egna direktiv angående de placerade barnens hälso- och sjukvård samt skolgång. Ytterligare ett resultat är att så få som drygt var femte socialnämnd har antagit egna direktiv kring hur socialtjänsten ska agera när det framkommer missförhållanden i ett HVB eller familjehem.

Vikten av direktiv

I Barnombudsmannens samtal med barn och ungdomar på HVB och i familjehem vittnar många om brister i den sociala barnvården. Av Upprättelseutredningen framgår det också att missförhållanden fortfarande förekommer för de barn och ungdomar som vistas i samhällets vård.¹ Den lagstiftning som rör barn och ungdomar i den sociala barnvården utgörs i huvudsak av ramlagar. Lagarna, forskning och teorier ger vägledning för handläggarna av barnvårdsutredningar men mycket överlämnas till den enskilde handläggaren att ta ställning till.

Socialnämnderna ansvarar för de beslut som fattas kring barn och ungdomar i den sociala barnvården och måste säkerställa att tjänstemännen har de förutsättningar som behövs för att arbetet ska ske med utgångspunkt i ett tydligt barnrättsperspektiv. Barnombudsmannen anser därför att det är viktigt med tydliga direktiv tagna på

övergripande politisk nivå, för att säkerställa att barns och ungdomars rättigheter tillvaratas.

Resultatredovisning

Enkäten tar upp frågor inom områden som rör utredning, placering, och uppföljning av den unges vistelse i HVB eller familjehem. Alla 290 kommuner har fått Barnombudsmannens enkät. Vi har fått svar från 241 kommuner vilket ger en svarsfrekvens på 83 procent. Av de inkomna svaren uppger omkring 40 socialnämnder att de inte har några egna direktiv alls fattade på övergripande politisk nivå, på de olika områden enkäten berör.

Barns behov i centrum (BBIC)

En stor andel av kommunerna uppger att de använder sig av BBIC i stället för egna direktiv, eller på olika sätt använder BBIC som mall i de egna direktiven.

BBIC är ett nationellt enhetligt system för utredning, planering och uppföljning av barn i den sociala barnvården som enligt Socialstyrelsen syftar till att stärka barnperspektivet. Länsstyrelsens tillsyn av den sociala barnvården visar att utredningarna i de kommuner där BBIC fått genomslag har fått bättre kvalitet.² Samtidigt är BBIC inte någon universalmodell för att garantera barns och ungdomars rättigheter. Systemet ger ökade möjligheter för att barn ska komma till tals i utredningen, men innebär inte någon garanti för att barn görs delaktiga och får inflytande i beslut som rör dem personligen.³

Barns och ungdomars delaktighet

Enligt barnkonventionens artikel 12 har barn och ungdomar rätt att komma till tals och deras åsikter ska tillmätas betydelse utifrån ålder och mognad. Rättigheten återspeglas i socialtjänstlagen där det står att "när en åtgärd rör ett barn skall barnet få relevant information och hans eller hennes inställning skall så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad". Barn och ungdomar har således lagstadgad rätt att vara delaktiga under utredning och placering. Utredningarna blir dessutom av betydligt bättre kvalitet när barnet är informant i sin egen utredning.⁴

I länsstyrelsernas nationella tillsyn av HVB granskades över 360 hem inom flera olika ansvarsområden varav barnets rätt till delaktighet var

ett. Sju av tio HVB uppfyllde alla de bedömningskriterier som ställts upp under området barnets rätt till delaktighet.⁵ Tillsynen påtalar bristerna och lyfter behovet av förbättringsåtgärder på området. Direktiv som just berör barns och ungas medverkan och rätt till information är de som är mest utbredda i vår undersökning om fattade nämnddirektiv. Drygt hälften av socialnämnderna svarar att de har direktiv om hur barnets åsikter ska inhämtas och dokumenteras under utredningen. Något färre kommuner, 47 procent, uppger att de har direktiv om hur barnet ska hållas informerat under utredningen och 30 procent att barnet ska få information om sina rättigheter. När det gäller beslut om omhändertagande uppger 46 procent av kommunerna att de har direktiv gällande att barnets åsikter ska tillmätas betydelse vid ett beslut om omhändertagande. Knappt var femte socialnämnd har direktiv om att barnets ska tillfrågas i samband med vårdnadsöverflyttningar.

I våra samtal med barn och ungdomar på HVB och i familjehem framgår att många inte upplever sig delaktiga i sina utredningar eller under placeringen. Vuxenperspektivet lyser ofta igenom och vuxnas tolkningar får företräde framför barnens tolkningar. Att barn och ungdomar inte upplever sig delaktiga i den process som ett omhändertagande innebär, trots lagstiftning och barnkonventionens tydliga intentioner, tyder på att socialnämnderna behöver ta ytterligare ansvar i frågan. Barnombudsmannen menar därför att fler kommuner bör stärka denna rättighet genom att besluta om tydliga direktiv som uttrycker att barns och ungdomars röster ska finnas med i samband med omhändertagande och placering inom den sociala barnvården.

Av enkätsvaren framgår att det är få kommuner som har direktiv som särskilt tar upp att barnets röst finns med vid uppföljning och utvärdering av avslutad vård. Drygt en tiondel av socialnämnderna har direktiv om hur barnet ska delta i planeringen av fortsatta insatser efter avslutad placering och ungefär lika många kommuner har direktiv som styr att barnets erfarenheter ska samlas in vid avslut av placeringen. Att inte göra en bedömning av resultatet efter avslut av placering är olyckligt, eftersom man då inte kan bedöma vad som kunde gjorts bättre. Det är också viktigt att involvera den unge i samband med stöd och insatser efter vistelsen på HVB eller i familjehem. Samhället

har mycket att lära av de barn och ungdomar som blivit placerade i samhällets vård. Barnombudsmannen anser därför att tydliga direktiv antagna i socialnämnden är viktiga för att stärka barns och ungdomars möjligheter till utvärdering av vistelsen på HVB och i familjehem.

Rätt till utbildning och hälso- och sjukvård

Enligt barnkonventionen har barnet rätt till utbildning samt rätt till bästa möjliga hälsa och sjukvård. Granskningar av skolgången för barn som vistas på HVB påtalar allvarliga brister på så centrala delar som deras hälsa och skolprestationer.⁶ Skolinspektionens granskning av skolgången för barn och ungdomar som vistas på HVB visar att många av de elever som får så kallad särskild undervisning vid det hem där de är placerade inte får undervisning i den omfattning som de har rätt till. Endast ett av de granskade hemmen bedrev undervisning i alla ämnen och gav eleverna den undervisningstid de normalt sett har rätt till.⁷ Det är av central betydelse att kommunerna säkerställer att det finns rutiner för en väl fungerande samverkan mellan de aktörer i kommunen som är ansvariga för den unges behov av behandling och undervisning. Att skolgången för placerade barn brister är särskilt olyckligt. Barn och ungdomar som växer upp i samhällets vård har fortfarande höga överrisker att utvecklas ogynnsamt och frånvaron av skolmisslyckanden är en av de starkaste skyddsfaktorerna för att motverka detta.⁷

I enkäten ställde vi frågan om nämnden har antagit direktiv som styr hur socialtjänsten ska följa upp barnets rätt till och behov av både utbildning och hälso- och sjukvård. Cirka 30 procent av socialnämnderna har antagit sådana direktiv.

För att komma till rätta med bristerna i skolgången för de barn och ungdomar som omhändertagits i samhällsvården måste många olika insatser sättas in. Ett sätt är att fler kommuner tar fram särskilda direktiv kring skolgången för de här barnen.

Agera vid missförhållanden

På frågan om socialnämnden antagit direktiv angående hur socialtjänsten ska agera när det framkommer missförhållanden i det HVB eller familjehem där barnet är placerat svarar 22 procent av social-

Socialnämnder som har antagit följande direktiv gällande barns och ungdomars delaktighet och rätt till information under utredningen, vistelsen på HVB eller i familjehem samt efter placeringens avslut. *Antal och andel socialnämnder i procent.*

Socialnämnden har antagit egna direktiv angående:

	Antal	Procent
hur barnets åsikter ska inhämtas och dokumenteras under utredningen	132	55
att genomförandeplanen ska följas upp tillsammans med barnet	121	50
hur samverkan med barnet ska ske vid framtagande av genomförandeplanen	116	48
hur barnet ska hållas informerad om vad som händer under utredningen	113	47
att barnets åsikter ska tillmätas betydelse vid beslut om omhändertagande	112	46
att barnet ska informeras om sina rättigheter enligt lag och barnkonventionen	73	30
att barnet ska tillfrågas inför ansökan om beslut om vårdnadsöverflyttningar	43	18
att barnets erfarenheter av placeringen ska samlas in vid avslut av placeringen	32	13
hur barnet ska delta i planering av stöd och fortsatta insatser efter avslutad placering	29	12
att barnets erfarenheter av placeringen ska samlas in en tid efter avslutad samhällsvård	20	8

Socialnämnder som har antagit direktiv angående hur socialtjänsten ska följa upp barnets rätt till och behov av utbildning i alla skolformer samt hälso- och sjukvård. *Antal och andel socialnämnder i procent.*

	Antal	Procent
Utbildning i alla skolformer	74	31
Hälso- och sjukvård	71	29

nämnderna ja. Det borde vara av yttersta vikt att det finns klara och tydliga direktiv som talar om hur socialtjänsten ska agera när frågor om missförhållanden framkommer.

Avslutande reflektion

Mycket pekar på att ytterligare ansvar och agerande måste tas för att barn och ungdomar i den sociala barnvården ska få växa upp under trygga och goda förhållanden. Missförhållanden råder fortfarande för många placerade barn och ofta saknas rutiner för att åtgärda och upptäcka dessa.

Att skolan fortsätter att vara ett eftersatt område är beklagligt då allt pekar på att en fullständig skolgång är en stark skyddsfaktor för placerade barn.

Barnombudsmannens enkätundersökning visar att få socialnämnder har antagit direktiv som säkerställer att den unge får berätta om sina erfarenheter efter placeringstiden.

Tydliga direktiv tagna på övergripande (politisk) nivå är ett sätt att i arbetet med barns rättigheter försöka säkerställa att alla som arbetar med barn och ungdomar i kommunen gör detta med ett tydligt barnrättsperspektiv.⁸

NOTER

1. Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården (SOU 2011:9).
2. Länsstyrelserna. Socialtjänsten av barnen. Länsstyrelsernas granskning av den sociala barn- och ungdomsvården, 2006–2007. 2008.
3. Wolf Sandahl, I. Utvärdering av BBIC på Södertörn. FoU Södertörn, 2010; Enell, S. Barnet i utredningen – en uppföljningsstudie om barns ställning i barnvårdsutredningar genomförda i BBIC. FoU Jönköping, 2009; Socialstyrelsen. Utvärderingsmöten i BBIC. En studie av barns delaktighet och medbestämmande. 2004.
4. Länsstyrelserna och Socialstyrelsen. Hem för vård eller boende för barn och unga. Slutrapport från en nationell tillsyn 2006–2008. 2009.
5. Länsstyrelserna. Socialtjänsten och barnen. Länsstyrelsernas granskning av den sociala barn- och ungdomsvården 2006–2007. 2008.
6. Skolinspektionen. Undervisning vid Hem för vård eller boende, HVB. Eleverna får inte den undervisning de har rätt till. 2010.
7. Socialstyrelsen. Social rapport 2010.
8. Barnombudsmannens enkätundersökning publiceras i sin helhet under våren 2011 på webbplatsen www.barnombudsmannen.se.

Axplock från Barnombudsmannens arbete 2010

UPP TILL 18 – FAKTA OM BARN OCH UNGDOM

Under 2010 publicerade Barnombudsmannen den sjätte utgåvan av den statistiska uppslagsboken *Upp till 18 – fakta om barn och ungdom* som beskriver levnadsförhållandena för Sveriges två miljoner barn i siffror, generellt och över tiden. Här finns bland annat fakta om barns hälsa, situationen i förskolan och skolan, fritidsvanor, familjeförhållanden och ett särskilt kapitel behandlar förutsättningarna för barn i utsatta situationer. Boken lyfter fram skillnader mellan olika grupper barn beroende på exempelvis ålder, kön, ursprung och familjesituation. Även förändringar över tid följs upp.

Upp till 18 sammanställdes i samarbete mellan Statistiska centralbyrån och Barnom-

budsmannen och innehåller statistik från ett stort antal olika källor. Boken ger vuxna ett verktyg när de ska ta beslut i frågor som rör barn och ungdomar. Hur ser barnens familjer ut? Hur är deras vardag och fritid? Hur mår barnen? Vad händer i skolan?

NÄTVERKET FÖR MYNDIGHETSSAMVERKAN MED FOKUS PÅ BARNETS RÄTTIGHETER

Under 2010 växte ett starkt myndighetsnätverk fram med fokus på barnets rättigheter. Syftet är att genom samverkan identifiera och samordna insatser som berör barn och ungdomar. Vid slutet av 2010 inkluderade nätverket ett tjugotal statliga myndigheter. Samtliga finns representerade i nätverkets samordningsforum som samlas i genomsnitt en gång per halvår och diskuterar frågor av intresse för nätverket.

Myndighetsnätverket och beredningsgruppen träffades regelbundet under 2010. Flera gemensamma frågeställningar identifierades i de olika arbetsgrupperna. I diskussionerna lyfte myndigheterna också fram lärdomar i arbetet med att stärka barnrättsperspektivet

i respektive myndighet och inspirerade på det sättet varandra.

Barnombudsmannen var pådrivande i nätverket och ledde arbetet i nätverkets skolgrupp. Vi prioriterade barn och ungdomar i utsatta situationer och deras rätt till utbildning. Barn och ungdomar med funktionsnedsättning var ett viktigt område att belysa när det gäller tillgänglighetsfrågor och bristande statistik.

Fokus i arbetet ligger på den praktiska verksamheten och tar sin utgångspunkt i de uppdrag som respektive myndighet har att förhålla sig till. Tanken är inte att skapa nya uppdrag. Myndighetsrepresentanterna ska med gemensamma krafter lösa redan givna eller planerade uppdrag på ett mer samordnat och därmed effektivare sätt än den enskilda myndigheten gjort på egen hand.

Flera effekter har kunnat identifieras som ett resultat av myndighetssamverkan, exempelvis när det gäller frågan om barns offentligrättsliga skulder.

TANDVÅRDEN OCH BARN SOM FAR ILLA

Barnombudsmannen genomförde under 2010 en kartläggning av tandvårdens erfarenhet av att möta barn som far illa på olika sätt och vilken beredskap som finns på klinikerna för att hantera sådana situationer.

Data samlades in via webbenkäter under perioden maj till oktober 2010. Det totala antalet folktandvårdskliniker uppgick till 619. Barnombudsmannen fick svar från 592 vilket ger en svarsfrekvens på 96 procent. Utifrån resultatet av enkätundersökningen tog vi fram rapporten Tandvården och barn som far illa där vi ger förslag på vad bland annat beslutfattare, tandvården och andra berörda myndigheter kan göra för att stärka skyddet för barn som far illa eller riskerar att fara illa.

Av undersökningen framkommer att omkring två tredjedelar av klinikcheferna bedömer att deras personal har behov av ytterligare stöd för att kunna agera när de möter barn i sitt arbete som de misstänker har blivit utsatta för våld eller övergrepp, omsorgssvikt eller dental försummelse. Nära tre av tio klinikchefer uppger att deras verksamhet har gjort en anmälan till socialtjänsten under det senaste året med anledning av att tandläkare har misstänkt att ett barn varit

illa. Nära hälften bedömer att personalen behöver mer utbildning och ungefär lika många anser att personalen bör samverka mer med socialtjänsten. Det framkommer även att de flesta kliniker har riktlinjer för hur tandläkare ska agera när de möter ett barn som de misstänker far illa i hemmet.

De flesta kliniker har även råkat ut för att ett barn uteblir från ett besök trots upprepade kallelser, något som kan vara ett tecken på att ett barn far illa. Oavsett vilken orsak som ligger bakom att ett barn upprepade gånger uteblir från tandvården blir konsekvensen den samma, barnet får inte den tandvård som han eller hon har rätt till. För att säkerställa att alla barn får den tandvård som de har rätt till är det viktigt att tandvården agerar kraftfullt när ett barn upprepade gånger uteblir från tandvården. För att säkerställa att så sker anser Barnombudsmannen att Socialstyrelsen bör utarbeta en nationell handlingsplan för hur tandvården ska agera när barn uteblir från tandvården.

I DIALOG MED SiS

Under våren 2010 medverkade Barnombudsmannen i fyra regionala träffar med SiS institutions- och regionchefer. Bakgrunden till träffarna var bland annat önskemål från SiS att Barnombudsmannen skulle återkoppla resultaten från sitt arbete med särskilda ungdomshem, ett arbete som presenterades bland annat i årsrapporten 2010, *I.M sorry – röster från särskilda ungdomshem*. Man ville även skapa ett kunskapsutbyte mellan SiS och Barnombudsmannen genom att diskutera och dela erfarenheter.

Träffarna genomfördes som lösningsorienterade workshops kring tre områden: yttlig kroppsbesiktning och avskiljning, relationer till/kommunikation med omvärlden och delaktighet i vardagen. Även frågan om barns och ungdomars kännedom om sina rättigheter diskuterades. Vi påtalade vikten av att SiS bidrar genom att sprida information. Barnombudsmannens dialog med SiS och andra aktörer har lett till att ett förändringsarbete har påbörjats för att åtgärda problem inom de rättighetsområden som vi lyfte fram i årsrapporteringen. Flera förändringar har genomförts i syfte att stärka rättigheterna för de barn som placeras på särskilda

ungdomshem. SiS har förtydligat interna anvisningar, utbildat personal och skärpt rutiner kring beslut om isolering. SiS förslag att begränsa den längsta tiden för isolering från 24 timmar till 6 timmar är också ett steg i rätt riktning. Regeringen gav också Socialstyrelsen i uppdrag att göra en tillsyn av hur den särskilda befogenheten avskiljning tillämpas. ●

Minna

Jag är svag och liten, bryr ni er? Nej! Det spelar ingen roll vad jag gör, för ni skiter i mig. Många kvällar blir till sena nätter i ensamhet. Vad fan jag gör här på jorden är något jag inte längre vet.

Jag skrek efter er hjälp, men ni vände och gick. När jag behövde er som mest var det i stället svek jag fick. Ett hopp blev till tomma ord när ni lämnar mig, själen där inne är trasig och ni vet att jag behöver er. Först gav ni mig ett hopp, sedan gjorde ni mig besviken. Ni sårade Minna hårt och gjorde mig så jävla ensam och liten.

Ögonen börjar torka och tårarna får ett slut. Vill försöka hitta någon som har svaret och vägen ut. Hatad och lämnad. Åren läker inte mina sår, så hur ska jag kunna berätta för er när ni inte ser hur jag mår? Ser inget hopp. Det försvann för så länge sen.

Ger livet en sista chans, men dör om jag kommer dit igen. Först vill jag bara veta varför inget är som förut? Är det jag som förändrats? Förklara hur. Ser ingen mening med att ljuga om det här. Sanningen är att jag tänker inte leva så här.

Tryggheten försvagas och jag faller ihop. Vill försöka åstadkomma något, men allting är för stort. Kraven är för tunga, men man måste kämpa på. Även om jag lever med det faktum att inget är som då. Vänner som sviker. Något som tillhör verkligheten, men varför lura någon på kärlek? Det är något jag inte vet. Jag försöker förstå, men det går inte ändå.

Så vad ska du göra mamma när din enda dotter säger hej då? Ingen visste att det gick så långt, bara jag vet vad som sker. Hoppas gud hör mina böner när jag ber. Ser upp på himlen, en plats dit jag vill komma till. Snälla låt mig dö här och nu för det är väl det alla vill.

SLUT

Barnombudsmannen
Box 22106, 104 22 Stockholm
Besök Norr Mälärstrand 6
Telefon 08-692 29 50
Fax 08-654 62 77
info@barnombudsmannen.se
www.barnombudsmannen.se